

Hii ni Nakala ya Mtandao (Online Document)

BUNGE LA TANZANIA

MAJADILIANO YA BUNGE

MKUTANO WA KUMI NA NANE

Kikao cha Pili - Tarehe 2 Februari, 2005

(Mkutano Ulianza Saa Tatu Asubuhi)

D U A

Spika (Mhe. Pius Msekwa) Alisoma Dua

HATI ZILIZOWASILISHWA MEZANI

Hati zifuatazo ziliwasilishwa mezani na:-

NAIBU WAZIRI WA SAYANSI, TEKNOLOJIA NA ELIMU YA JUU:

Taarifa ya Utekelezaji na Hesabu zilizokaguliwa za Chuo Kikuu cha Sokoine cha Kilimo kwa mwaka 2002/2003 *(Report of the Activities and Audited Accounts of Sokoine University of Agriculture for the year 2002/2003).*

Taarifa ya Mwaka na Hesabu za Chuo Kikuu Mzumbe kwa mwaka 2002/2003 *(The Annual Report and Accounts of the Mzumbe University for the Year 2002/2003).*

MASWALI NA MAJIBU

Na 11

Mishahara ya Maafisa Watendaji wa Vijiji

MHE. TALALA B. MBISE aliuliza: -

(a) Je, Serikali imeanza kulipa mishahara ya Watendaji wa Vijiji (*VEOs*) kuanzia lini na ni wangapi kwenye Wilaya zipi ambazo bado hawajalipwa?

(b) Je, Halmashauri za Wilaya na Vijiji zilitazamiwa kuwajibika kulipa Watendaji wa Vijiji kwa kipindi chochote kipi tangu Serikali itoe tamko la kuwalipa mishahara wahusika?

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA alijibu: -

Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Talala Bana Mbise, Mbunge wa Arumeru Mashariki, lenye sehemu (a) na (b) kama ifuatavyo: -

(a) Mheshimiwa Spika, kulingana na takwimu za mwezi Desemba 2004, jumla ya vijiji 9,808 vimeandikishwa. Kwa msingi huu kila kijiji kilitakiwa kuwa na afisa mtendaji. Katika hotuba yangu ya Bajeti ya mwaka 2003/2004 niliyoitoa ndani ya Bunge lako Tukufu nilieleza kuhusu utaratibu wa ajira ya Maafisa Watendaji wa Vijiji na Mitaa. Nia ya utaratibu huu ilikuwa ni kuboresha utendaji katika ngazi ya kijiji. Hata hivyo utekelezaji wa zoezi hili ulikwama kutokana na sababu mbalimbali ikiwemo utaratibu mrefu wa kutangazwa kwa nafasi hizi na pia kutopatikana kwa watu wenye sifa zilizotakiwa.

Kutokana na hali hii tarehe 9 Februari, 2004 Serikali ilitoa tamko la kubadili utaratibu huu na kuamua kuendelea na watendaji wa vijiji waliokuwepo lakini waliokuwa na barua za ajira katika Halmashauri mbalimbali ambao walikuwa 3,940 kwa kuanzia. Katika mwaka wa fedha 2003/2004 Serikali ilitenga jumla ya shilingi bilioni 5.7 ili kugharamia mishahara pamoja na mafunzo yao na walilipwa mishahara ya miezi ya Mei na Juni 2004. Hata hivyo hadi kufikia mwezi Novemba, 2004 Serikali imeshalipa mishahara ya maafisa watendaji 7,617 kati ya Watendaji wa Vijiji 9,808 vilivyoandikishwa. Mishahara hii ililipwa na HAZINA kupitia Halmashauri husika. Hata hivyo, katika maafisa watendaji wa vijiji 7,617 ni maafisa watendaji wa vijiji 256 tu ambao tayari wamekwisha kuingizwa katika *payroll*. Hatua zinachukuliwa ili maafisa watendaji wa vijiji wote waweze kuingizwa katika *payroll*.

Mheshimiwa Spika, kutokana na takwimu hizi, jumla ya watendaji 2,191 katika halmashauri mbalimbali hawalipwi mishahara. Hii inatokana na sehemu kubwa na ufinyu wa Bajeti iliyoidhinishwa, watendaji hawa wako katika halmashauri zote za Wilaya isipokuwata katika Halmashauri za Wilaya za Mufindi, Kibondo, Serengeti, Kiteto, Mbulu, Misungwi, Kilombero, Shinyanga, Bariadi, Igunga, Pangani na Halmashauri ya Manispaa ya Tanga ambako watendaji wake wote wanalipwa mishahara.

Aidha, napenda kuliarifu Bunge lako Tukufu kwamba kutokana na sababu nilizozieleza hapo awali Serikali haikuweza pia kuwalipa mishahara watendaji wa mitaa 1,746 mishahara ya watendaji hawa wote itaombwa katika bajeti ya mwaka wa fedha 2005/2006.

(b) Mheshimiwa Spika, kama nilivyoeleza katika sehemu (a) hapo juu, ilitazamiwa kwamba endapo taratibu zilizokuwa zimetolewa katika kauli ya Serikali zingekamilika kwa maana ya kutangaza nafasi na kuwapata watendaji wenye sifa na fedha kupatikana zote, ilitazamiwa kwamba Halmashauri za Wilaya zingeanza kuwalipa mishahara watendaji hawa kwa kutumia ruzuku ya Serikali. Baada ya kauli ya Serikali ya tarehe 9 Februari, 2004 watendaji 717 waliokuwa na ajira rasmi tu ya Halmashauri ndiyo waliolipwa mishahara na Serikali Kuu. Hata hivyo, zoezi la kuwalipa watendaji hawa kama nilivyosema nalo halikuanza Januari, 2004 kama ilivyoahidiwa badala yake ilianza Mei, 2004.

Mheshimiwa Spika, Ofisi ya Rais, Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa itaendelea kushirikiana na HAZINA na Ofisi ya Rais, Menejimenti ya Utumishi wa Umma ili kuhakikisha kwamba maafisa Watendaji wa Vijiji wote walioajiriwa kwa kufuata utaratibu ulioelekezwa wanalipwa mishahara yao na Serikali Kuu. Serikali bado inachukua hatua za kukamilisha suala hili la ajira na mishahara yao. Hivyo, kwa tamko la Serikali Bungeni, halmashauri hazikutazamiwa kuwajibika kuwalipa watendaji wa vijiji kwa kipindi chote tangu lilipotolewa tamko hilo iwapo zoezi la kuajiri watendaji hao lingekamilika kwa wakati na fedha zote kupatikana. Hata hivyo kwa Halmashauri zile ambazo zimekwishaanza kuwalipa mishahara watendaji wake hazikuzuiwa kuendelea kuwalipa wakati Serikali inakamilisha taratibu za ajira yao kwani tayari walikuwa ni watumishi wao. *(Makofi)*

MHE. TALALA B. MBISE: Mheshimiwa Spika, nakushukuru sana, pia namshukuru Mheshimiwa Naibu Waziri kwa majibu yake mazuri kama kawaida yake.

(a) Kwa kuwa mchakato huo Serikali inatamazamia kwamba suala hili ambalo ni zito na ni kero litaisha lini, tutazamie lini tutamaliza hii kero? *(Makofi)*

(b) Katika mchakato huo malimbikizo ambayo yalikuwepo Serikali inafikiria kwamba itamaliza malimbikizo hayo kama sehemu ya malipo hayo ya mishahara?

(c) Kwa vile Wenyeviti wa Vijiji ni sehemu kuu katika ufanisi wa maendeleo...

SPIKA: Uliza swali Mheshimiwa kwa ufupi.

MHE. TALALA B. MBISE: Serikali inafikiria kutoa ruzuku katika Halmashauri ili iweze kutoa posho kwa ajili ya Wenyeviti katika ngazi ya vijijij? *(Makofi)*

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Spika, ameuliza swali kwamba ni lini tatizo hili litamalizika? Nimesema katika maelezo yangu kwamba kwa watendaji hawa waliobaki wote wa vijiji pamoja na wale wa mitaa, Serikali imedhamiria kupata fedha kutokana na Bajeti ya mwaka 2005/2006 na naamini Bunge letu Tukufu litapitisha tu suala hili kwa sababu shauku ni kubwa.

(a) Mheshimiwa Spika, Mheshimiwa Mbunge ameuliza kwamba malimbikizo kama yatalipwa. Kama nilivyosema katika maelezo yangu kwa kweli Serikali imebanwa vizuri sana katika suala hili kifedha. Tungetamani sana kulipa malimbikizo tangu kauli ilipotoka. Lakini kama wote mnavyojua kama zile fedha zenyewe zimepatikana kwa matatizo suala la malimbikizo halitarajiwi kabisa kwamba litafanyiwa kazi na Serikali Kuu. Lakini ndiyo maana tumewatia moyo Halmashauri zile ambazo zilikuwa zimeanza kuwalipa ziendelee kwa sababu tayari walikuwa ni watumishi wao na ni halali kwao kuendelea kuwalipa.

Mheshimiwa Spika, kuhusu Wenyeviti wa Serikali za Vijiji kulipwa posho tatizo ni fedha, Serikali nina hakika inaamini hawa ni viongozi muhimu sana katika ngazi za vijiji, lakini kikwazo ni fedha ambazo hazitoshelezi. Nataka niseme hamuwezi kuishia kwenye kwa Wenyeviti tu wa Serikali za Vijiji mkilisema hilo itabidi na Wenyeviti wa Vitongoji nao tuwafikirie. Kwa maana hiyo tutazidi kuongeza wigo na tatizo la Bajeti litazidi kuwa kubwa zaidi.

SPIKA: Kanuni namba 36 (3) kinasema Wabunge watakaouliza maswali ya nyongeza hawatazidi watatu kwa swali moja la msingi kwa hiyo hawatazidi watatu hao ni Mheshimiwa Benedicto Mutungirehi, Mheshimiwa Dr. Chrisant Mzindakaya na...

WABUNGE FULANI: Jinsia.

SPIKA: *Okay*, jinsia Mheshimiwa Anne Makinda. Uulize kwa kifupi ili wote wapate nafasi. (*Makofi*)

MHE. BENEDICTO M. MUTUNGIREHI: Mheshimiwa Spika, ahsante. Napenda kumuuliza Waziri wa Nchi, Ofisi ya Rais, Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa, kama anaelewa kwamba katika mfuko wa *pension* wa Watumishi wa Serikali za Mitaa hao watendaji anaowazungumzia kwa kuwa hawakuwa na barua za ajira hela zao hazikuweza kupelekwa kwenye mfuko huu wa *pension*. Je, Serikali inalijua tatizo hilo na italishughulikia? (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Spika, tatizo hilo linafahamika na ofisi yangu kwa kushirikiana na Halmashauri husika pamoja na *LAPF* tunalifanyia kazi kwa lengo la kuona ni namna gani tunaweza tukatatua tatizo hilo kwa sababu stahili hizi ni zao hapo wanapokuwa wamemaliza vipindi vyao vya kazi.

MHE. DR. CHRISANT M. MZINDAKAYA: Mheshimiwa Spika, kwa kuwa Serikali haikusema mapema kwamba ajira hizi zitakwenda awamu kwa awamu na kwa kutokufanya hivyo Halmashauri zote zilishafanya *interview* na kuajiri watendaji lakini wakati huo huo sasa Wilaya zingine wanalipwa watu 50 kati ya 200, Wilaya zingine wanalipwa wote. Sasa Serikali inaweza kutueleza kwa nini imetokea hivyo haioni kama inaleta manung'uniko? (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Spika, ni kweli lipo hilo tatizo limejitokeza kwa maana ya kwamba baadhi ya Halmashauri zimeonekana kupata watendaji zaidi kuliko Halmashauri nyingine. Lakini hii imetokana na namna Halmashauri zilivyo-*react* kutokana na maelekezo ya Serikali. Ziko taarifa zilizotakiwa kuwasilishwa mapema kabisa, lakini baadhi ya Halmashauri zilisuasua na zoezi hili hatukuweza kusubiri mpaka dakika ya mwisho.

Kwa hiyo, tulipokuwa tumekamilisha zoezi lile wale waliokuwa wamewahi kuleta taarifa hizo pamoja na mahitaji mengine ndiyo waliobahatika kupata nafasi ambazo mmeziona kwa wale waliobaki mwisho ilibidi tugawe gawe mwenye 50, mwenye 60 ilimradi tuhakikishe kwamba karibu kila Halmashauri imepata angalau watendaji wachache. Lakini kama nilivyosema suala hili litamalizika.

MHE. ANNE S. MAKINDA: Mheshimiwa Spika, ahsante kwa kuniona. Napenda kufahamu tamko la Serikali hapa lilisema watendaji wote wa vijiji wataanza kulipwa tarehe iliyotajwa sasa kinachoshangaza na hili ni kukosa kabisa haki za binadamu inakuwaje baada ya hapo mnasema watalipwa kwa hiari ama wasubiri watalipwa baadaye, ilikuwaje Serikali ikatamka vile? Kwa sababu yoyote lazima iaminike kwa kauli zake sasa hii ilikuwaje? (*Makofi*)

SPIKA: Mheshimiwa Waziri endelea kujibu nitampa nafasi Mheshimiwa Waziri mwenye dhamana ya Utumishi vile vile aongeze majibu ya Serikali.

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Spika, katika maelezo nimesema waziwazi kwamba tulipozungumzia juu ya ajira hizi mpya kwa utaratibu uliokuwa umekuwa umewekwa na Serikali ilionekana dhahiri zoezi lile lisingeweze kuendelea kwa sababu kwanza hatukuwa na hao wenye sifa zilizokuwa zimetangazwa. Lakini vile vile ilionekana kwamba ingeleta pengine rabsha kwa kuwa tungeondoa watu wengi. Kwa hiyo, tukatoa tamko lingine hapa kurekebisha tamko la kwanza. Katika tamko la pili, tulisema watendaji wa vijiji ambao walikuwa na ajira katika Halmashauri zao kwa hiyo, tulikuwa *very specific on this one* kwa sababu tulijua hapa watendaji wengine ambao walikuwa hawakuajiriwa na Halmashauri, walikuwa wanalipwa posho na vijiji ndiyo maana tulianza na hawa na hawa ndiyo waliopewa *training*

Mheshimiwa Spika, lakini kama nilivyosema katika maelezo baada ya hawa 3,000 na zaidi tukaanza ku-*deal* sasa na hata hawa wengine ndiyo maana tumeona idadi imefikia 7,000 na zaidi. Kwa hiyo, kauli ya Serikali kusema kweli haikuwa imepotosha jambo lolote, ilikuwa imelenga mahali ambapo tulidhani pangesaidia kutoa ufafanuzi mzuri. La msingi ni kwamba nia ya Serikali ni nzuri lakini matatizo yaliyojitokeza ni matatizo ambayo yanatokana tu na utekelezaji wa majukumu hayo. Nakushukuru.

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, UTUMISHI: Mheshimiwa Spika, kwa niaba ya Mheshimiwa Waziri wa TAMISEMI naomba kuongezea juu ya majibu mazuri

sana aliyotoa Mheshimiwa Naibu Waziri na nampongeza sana kwa majibu yake mazuri.
(Makofi)

Mheshimiwa Spika, Serikali haina kauli ya kusua sua, Serikali ina taratibu za kufuata katika kuajiri watumishi wake wakiwemo watendaji. Katika kufuata taratibu hizi Serikali itadhihirisha nia yake njema ya kuajiri watendaji wa kata na watendaji wa vijiji kwa kufuata taratibu na hatuwezi kufuata njia za mkato.

Na. 12

Vigezo vya Mji kuwa Manispaa

MHE. PONSIANO D. NYAMI (k.n.y. MHE. PAUL P. KIMITI) aliuliza: -

Kwa kuwa Mji wa Sumbawanga sasa hivi unakua kwa haraka sana kutokana na mandhali na vivutio vyake vinatokana na urahisi wa gharama za kujenga: -

(a) Je, ni vigezo vipi vinavyotumika kwa Mji kuwa na hadhi ya Manispaa ili Mji huo uweze kupewa hadhi hiyo?

(b) Je, kuna faida gani Mji kupandishwa hadhi/daraja ikilinganishwa na hali kama ungeendelea kubaki kuwa Mji pekee?

(c) Je, uamuzi wa Mheshimiwa Rais wa kuufanya Mji au Manispaa kuwa Mji kamili unatokana na vigezo gani na je, kigezo cha idadi ya watu kimepewa uzito gani katika kupandisha Mji daraja?

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA alijibu: -

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Paul Kimiti, Mbunge wa Sumbawanga Mjini, lenye sehemu (a), (b) na (c) kama ifuatavyo: -

(a) Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa kifungu cha 5 cha sheria namba 8 ya Serikali za Mitaa (Mamlaka za Miji) ya mwaka 1982, Waziri mwenye dhamana ya Serikali za Mitaa ndiye mwenye mamlaka ya kuanzisha Mamlaka yoyote ya Mji isipokuwa Mamlaka ya Jiji baada ya Mamlaka ya Serikali za Mitaa husika kutimiza vigezo vilivyowekwa. Ili Mji uweze kupandishwa hadhi na kuwa Manispaa, vigezo vinavyotumika na ambavyo vinazingatia Sera ya Taifa ya Maendeleo ya makazi ya mwaka 2000 ni kama ifuatavyo: -

- Kuwa na idadi ya wakati wasiopungua 300,000.

- Kuwepo na eneo la ardhi linaloweza kukidhi mahitaji mbalimbali na lisilopungua kilometa za mraba 1,420.

- Uwezo wa mji kujiendesha wenyewe yaani Halmashauri ya Mji iwe na uwezo wa kukusanya mapato yanayoweza kukidhi zaidi ya asilimia 50 ya Bajeti yake kwa mwaka kwa kiwango cha shilingi milioni 640.

(b) Mheshimiwa Spika, Mji kupandishwa hadhi au daraja kunatokana na ongezeko la viwango vya utoaji wa huduma, ubora wa huduma zake, uwezo wa kujiendesha na kujitawala na uimarishaji wa demokrasia na maendeleo. Faida zinazopatikana kutokana na mji kupandishwa hadhi na kuwa Manispaa ni pamoja na: -

- Kuwa na wigo mpana wa vyanzo vya mapato kama vile kuweza kutoza kodi ya majengo na hivyo kujiongezea mapato;

- Kujiwekea mipango endelevu ya ardhi ikiwa ni pamoja na upimaji wa viwanja;

- Kuongezeka kwa miundombinu muhimu ya kiuchumi na kijamii kutokana na uwekezaji wa na juhudi za Halmashauri yenyewe;

- Mamlaka mpya kujiendesha yenyewe kwa kutumia mapato yatokanayo na vyanzo vyake;

- Kutumia sheria mbalimbali za kuongoza maendeleo ya Mji; na

- Kuongezeka kwa fursa za uwekezaji kutokana na huduma muhimu zilizopo.

(c) Kama nilivyoeleza katika sehemu (a) ya majibu yangu mwenye mamlaka ya kuanzisha mamlaka yoyote ya Mji isipokuwa Jiji ni Waziri mwenye dhamana. Rais kwa mujibu wa kifungu cha 5 cha Sheria namba 8 ya mwaka 1982 ndiyo mwenye madaraka ya kuanzisha Mamlaka ya Jiji. Vigezo vya kupandisha daraja Halmashauri ya Mji kuwa Halmashauri ya Manispaa ni kama nilivyokwishaeleza sehemu (a) ya majibu yangu.

Kuhusu vigezo vya kupandisha daraja ya Mji mdogo kuwa Halmashauri ya Mji vigezo vyake kwa mujibu wa sera ya makazi ya mwaka 2000 na sheria namba 8 ya mwaka 1982 ya Serikali za Mitaa vinafanana na vigezo katika katika Halmashauri za Miji yote isipokuwa mahitaji katika kila kigezo yanaongezeka kwa ukubwa na idadi kutoka daraja moja kwenda jingine.

Mheshimiwa Spika, kigezo cha idadi ya watu hakiangaliwi peke yake wakati wa kufikiria kupanda daraja mamlaka yoyote ya Serikali za Mitaa. Vigezo nilivyovitaja awali vyote vinaangaliwa kwa pamoja ikiwa ni pamoja na kukua kwa huduma za kiuchumi na kijamii. (*Makofi*)

MHE. PONSANO D. NYAMI: Mheshimiwa Spika, nashukuru kupata nafasi ya kuuliza maswali mawili kama ifuatavyo:-

(a) Kwa kuwa nchi nyingine za hapa hapa Afrika mfano Zambia Manispaa ya Mbala ambao siyo Mji Mkuu wa Mkoa kuna wakazi wasiozidi 60,000 na katika nchi ya Malawi Jiji la Mzuzu kwa mfano lina watu karibuni 180,000 tu.

SPIKA: Sasa swali.

MHE. PONSIANO D. NYAMI: Je, Miji ya Tanzania ambayo ina watu wengi kuliko mifano hiyo niliyoitoa isingekuwa ni vema hasa ile ya mikoa ikapewa hadhi hiyo? *(Makofi)*

(b) Mheshimiwa Spika, vigezo alivyovitaja vingine nje ya ongezeko la watu katika miji havilingani kabisa na vigezo vinavyotajwa vile vya Kimataifa, vya Tanzania viko peke yake. Je, isingekuwa ni vizuri Tanzania tukaanza kufuata vigezo vya Kimataifa kuliko kutunga vigezo vyetu peke yetu? *(Makofi)*

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Spika, inawezekana kabisa huko Zambia na Malawi wana vigezo vyao vinavyowawezesha kuwa na idadi ndogo kiasi hicho lakini inakuwa Manispaa. Lakini tusisahau kwamba Tanzania ni nchi kubwa, *population* yake ni kubwa sana ukilinganisha na hata hizo nchi mbili ulizozitaja. Kwa hiyo, ukisema uende kwa vigezo hivyo vya watu 60,000 hapa vijiji vyote vitakuwa ni Manispaa. *(Kicheko/Makofi)*

Kwa msingi huo basi, Tanzania kama Taifa ndiyo maana kupitia sera ya makazi ilibidi na sisi tukae tujaribu kutazama vigezo ambavyo vinaweza vikakidhi mahitaji ya Taifa letu. Lakini naomba niseme tu kwamba Serikali bado ina dhamira nzuri tu pale itakapoonekana kwamba vigezo vimetimizwa katika miji yote ambayo ni makao makuu ya mikoa kuweza kutangazwa kuwa manispaa. Katika mkutano wa *ALAT* tumetoa changamoto kwa Halmashauri zote za miji kuleta mapendekezo yao ili yaweze kutazamwa tuone ni ngapi zinaweza zikakidhi ili tuweze kuona kama tunaweza tukaenda na hilo unalolisema.

Mheshimiwa Spika, lakini la pili hili la vigezo vya Kimataifa utaniwia radhi sana Mheshimiwa Ponsiano Nyami, sikuweza kulielewa kwa sababu mimi sijui ni vipi na hukuvitaja. Lakini nadhani kama Taifa ni vizuri tukazingatia misingi yetu sisi wenyewe kulingana na mazingira yetu. Nadhani huo ndiyo mwongozo mzuri zaidi. *(Makofi)*

MHE. WILFRED M. LWAKATARE: Mheshimiwa Spika, ahsante kwa kuniona. Kufuatana na vigezo alivyovizungumza Mheshimiwa Naibu Waziri, katika majibu yake katika swali la msingi, kwa kuwa Mji wa Bukoba kwa kiasi kikubwa vigezo vyote alivyovitaja vinakidhi Mji wa Bukoba, naomba kupitia Bunge hili Mheshimiwa Waziri, anaweza akawaeleza nini wananchi wa Bukoba nini lifanyike ili atupe hiyo Manispaa haraka iwezekanavyo? *(Makofi/Kicheko)*

NAIBU WAZIRI, OFISI YA RAIS, TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA: Mheshimiwa Wilfred Lwakatare, ndiyo maana nimesema tulipokuwa kwenye kikao cha *ALAT* na kwa kutambua kwamba baadhi ya Halmashauri za Miji,

pengine zinachelewa chelewa kutambua fursa zilizopo, Waziri alitangaza pale kwamba kila Halmashauri ya Mji, inayojiona kwamba ina sifa na vigezo vinavyotakiwa iwasilishe mapendekezo kwake, tuweze kuyafanyia kazi ili tuone kama kweli Bukoba ni moja kati ya hizo haina tatizo tunadhani Waziri atakubaliana maana ametoa changamoto yeye mwenyewe. Kwa hiyo, mimi nadhani kwa kushirikiana na Halmashauri waweze kuwasilisha mapendekezo mapema iwezekanavyo. (*Makofi*)

Na. 13

Mradi wa NEPAD

MHE. DR. ZAINAB A. GAMA aliuliza: -

Kwa kuwa Tanzania ni miongoni mwa nchi zilizokubali mradi wa *NEPAD*: -

(a) Je, Tanzania inashiriki namna gani katika utekelezaji wa malengo ya mradi huo?

(b) Hadi kufikia tarehe 26 Mei, 2004, Tanzania ilikuwa bado haijaweka sainsi mpango uitwao *African Peer Review Mechanism (APRM)*; je, ni sababu zipi zinazoifanya Tanzania isisaini mpango huo?

(c) Je, utekelezaji wa mradi wa *NEPAD* katika Kanda mbalimbali za Afrika umekuwa na mwamko gani kama *SADC*, *ECOWAS*, *COMESA* na kama hakuna mtandao maalum, utekelezaji wa malengo yake kama kanda yanafanyikaje?

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, MIPANGO NA UBINAFSISHAJI alijibu: -

Mheshimiwa Spika, naomba kumjibu Mheshimiwa Dr. Zainab Gama, Mbunge wa Viti Maalum, swali lake lenye sehemu (a), (b) na (c) kama ifuatavyo: -

(a) Mheshimiwa Spika, ili Tanzania iweze kushiriki vizuri katika utekelezaji wa *NEPAD* Serikari imeunda Kamati nne za kuratibu utekelezaji kisékta kama ifuatavyo: -

(i) Kamati ya masuala ya amani, usalama, demokrasia na utawala bora chini ya Wizara ya Mambo ya Nje na Ushirikiano wa Kimataifa;

(ii) Kamati ya masuala ya miundombinu pamoja na sayansi na teknolojia chini ya Wizara ya Mawasiliano na Uchukuzi;

(iii) Kamati ya masuala ya kuendeleza nguvukazi, mazingira na utamaduni chini ya Ofisi ya Makamu wa Rais; na

(iv) Kamati ya masuala ya raslimali za *NEPAD*, masoko ya bidhaa za nje na kilimo chini ya wizara ya viwanda na biashara.

Kamati hizi zinajumuisha wadau wote muhimu kutoka sekta za umma na binafsi na Ofisi ya Rais, Mipango na Ubinafsishaji ndio mratibu wa jumla wa masuala ya *NEPAD*. Aidha, Serikali imekuwa ikiandaa mikutano na kushiriki katika mikutano na warsha zilizoandaliwa na taasisi nyingine kuhusu mpango wa *NEPAD*. Pia Serikali imekwishaandaa programu za Kitaifa za kuendelezwa chini ya *NEPAD* na imekwishawasilishwa kwenye sekretariati ya *NEPAD*, *SADC* na Kanda ya Mashariki.

Tarehe 25 Januari, 2005 Mheshimiwa Waziri Mkuu, alizindua mpango kabambe wa programu ya maendeleo ya Kilimo ya Kilimo Afrika iliyojumuisha *NEPAD*, *G8*, *African Partnership Forum (APF)*, *COMESA* na *Association for Strengthening Agricultural Research in Eastern and Central Africa (ASARECA)* pale Dar es Salaam.

(b) Mheshimiwa Spika, hadi kufikia tarehe 26 Mei, 2004 Serikali ilikuwa haijakamilisha taratibu za kuweka saini *Memorandum of understanding* ya *APRM* kwa sababu ilikuwa ni muhimu kufanya mawasiliano ya kutosha na wadau. Hata hivyo, Serikali ilikamilisha taratibu zinazohusika na Mheshimiwa Rais, alisaini hati ya kujiunga na utaratibu huu tarehe 25 Juni, 2004. Azimio la kuomba Bunge liridhie Mkataba wa *APRM* litawasilishwa katika kikao hiki.

(c) Mheshimiwa Spika, utekelezaji wa Mpango wa *NEPAD* unasimamiwa na Kamati ya viongozi 20 wa Afrika waowakilisha Kanda nne za Afrika. Kanda ya Afrika Mashariki inawakilishwa na Kenya, Ethiopia, Mauritius na Rwanda. Shughuli za kila siku zinaratibiwa na sekretariati ya *NEPAD* iliyoko Pretoria, Afrika Kusini. Kwa ujumla utekelezaji wa mpango wa *NEPAD* unaendelezwa na kila nchi chini ya Jumuiya za Ushirikiano zinazohusika. Kwa upande wa Kanda ya Kusini mwa Afrika, *SADC* ndio inayounganisha juhudi za nchi zote. Kwa upande wa Kanda ya Afrika Mashariki imekuwa vigumu kupata taasisi moja ya kuratibu zoezi hili. Hii ni kwa sababu nchi hizi ni wanachama wa jumuiya tofauti kama Jumuiya ya Afrika Mashariki, soko la pamoja la nchi za Kusini na Mashariki mwa Afrika, *IGAD* na kadhalika. Viongozi wa nchi hizi wameiomba Kenya kuratibu zoezi hili hadi utaratibu muafaka utakapowekwa.

Mheshimiwa Spika, kila nchi imetakiwa kuandaa na kukamilisha programu na miradi ya kipaumbele chini ya mpango wa *NEPAD* na kuwasilisha kwenye Jumuiya Kikanda za nchi husika ili hatimaye ziwasilishwe kwa pamoja kwenye sekretariati ya *NEPAD*. Tanzania imetayarisha miradi yake na kuiwasilisha. Miradi hiyo ni ya sekta za utawala bora, afya, nishati, barabara, uchukuzi wa majini, anga na reli, mawasiliano, *Mtwara Development Corridor*, kilimo, mifugo, maliasili na madini.

Mheshimiwa Spika, *NEPAD* itasaidia katika kuunganisha nguvu zetu, kutekeleza mipango kwa uwiano mzuri na kuwasilisha miradi yetu kwa wafadhili na vyombo vya fedha kwa ushirikiano. Aidha, *NEPAD* inatoa fursa nzuri ya kuendeleza na kushirikisha sekta binafsi katika Afrika.

MHE. DR. ZAINAB A. GAMA: Mheshimiwa Spika, kwanza kabisa naomba niisifu na niishukuru Serikali kwa kuonyesha dhahiri nia yake, ukweli wake wa kutekeleza mradi wa *NEPAD* lakini nina maswali mawili ya nyongeza.

(a) Kwa kuwa hivi sasa katika mipango ile ya kisekta ili kutekeleza mpango wa *NEPAD* miradi yake yote ni *donor dependent* na mingine haijapata *donor*. Je, tuna uhakika gani kwamba miradi hii hatuwezi kuwa *disappointed* na *donors*?

(b) Kwa kuwa nchi za Afrika chini ya *AU* ndiyo tulianzisha huu mradi wa *NEPAD* pamoja na nchi ya Libya, hivi karibuni tu tumesikia kutoka kauli ya Balozi wa Libya kwamba yeye hatasaini, pia *review mechanism*.

Je, kwa kutumia diplomasia yetu na *foreign affairs* tuna mshawishi namna gani ndugu yetu huyu ambaye tuko pamoja katika kutekeleza mpango ambao umeanzishwa na Waafrika wenyewe? (*Makofi*)

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, MIPANGO NA UBINAFSISHAJI: Mheshimiwa Spika, si kweli kwamba miradi yetu yote ni *donor dependent*. Kiwango cha utegemezi tunakielezea hapa Bungeni ni karibu asilimia 48 na asilimia 58 inatokana na raslimali zetu sisi wenyewe. Lakini vile vile katika *NEPAD* kama tulivyokwishasema jana utaratibu unaowekwa ni kwamba tutimize yale masharti ya utawala bora, masharti ya kufanya marekebisho ili tufanye kazi vizuri na hatimaye wadhili waweze kusaidia pale ambapo wanajua fedha zao zitazalisha na kuleta faida kwa wananchi.

Kwa hiyo, nina uhakika kabisa tukifuata masharti tuliyojiweka wenyewe kwenye *NEPAD* hatuwezi kuwa *disappointed* hatutaweza kusikitika kwa utaratibu wa utekelezaji ile miradi ambayo tumeipanga chini ya mpango wa *NEPAD*.

Swali la pili, ni kweli hata kama sina taarifa kwamba Balozi wa Libya, nchi ya Libya amekataa kutia saini *APRM mechanism*. Lakini kama tulivyokwisha kusema jana karibu nchi 6 sasa ziko katika utaratibu huo na tunafikiri kwa kusaini *APRM* inaongeza *national integrity* ya nchi, inaongeza kukubali uhakiki wa nchi husika na vile vile inakuza utawala bora. Nina hakika Libya nao watasaini utaratibu huo.

WAZIRI WA FEDHA: Mheshimiwa Spika, naomba niongezee jibu la Waziri wa Nchi, Mipango na Ubunafsishaji kama ifuatavyo:-

Ningependa nishawishi Bunge lako Mheshimiwa Spika, lielewe na likubali kwamba kwa muda mrefu ujao Serikali yetu itaendelea kutegemea wafadhili au vyombo vinavyoweza kutukopesha fedha, kama asilimia 42 ndiyo utegemezi wetu kwa mapato kutoka nje, tusipochukua mapato hayo ya ufadhili au mikopo maana yake ni kwamba tukubali kufanya maendeleo ya kiwango cha fedha tulizonazo tu basi. Maana yake ndiyo hiyo kwamba utategemea fedha zako mwenyewe na maendeleo yako yatakuwa kiasi cha fedha zile tu. Maana yake ni kwamba mpango wa Sekondari tuliyonao sasa hivi haungewezekana kwa sehemu kubwa. Mpango wa Afya tulionao sasa hivi

haingewezeke na kwa sehemu kubwa. *TASAF* yote haingewezeke yote, maji, barabara na kadhalika.

Mheshimiwa Spika, hakuna sekta hapa Tanzania ambayo haina utegemezi wa namna fulani kwa wafadhili. Hilo ni jambo la msingi. Tukishasema hivyo, tuisikilize la kwanza. La pili, tuelewe kwamba ni maneno tu, kwa kiingereza wanaita *semantic* ni maneno. Ukisema *NEPAD*, wakubwa wanaita *Millennium Development Goals (MDG)*. Sisi hapa tunaita *MKUKUTA*. Ni jambo lile lile. (*Kicheko*)

Ni maneno tu lakini ni jambo lile lile, lina mahitaji yale yale, kiasi ya ndani na kiasi ya nje. Nataka niwashawishi kwamba tusingope twende kwa nguvu zetu kiasi tunavyoweza na tupigwe jeki kwa nguvu za nje, lakini mwisho tujenge uwezo wa kujitegemea. (*Makofi*)

Na. 14

Utandawazi

MHE. JENISTA J. MHAGAMA (k.n.y. MHE. IRENEUS N. NGWATURA)
aliuliza:-

Mheshimiwa Spika, kwa kuwa neno utandawazi limekuwa gumzo la kila siku katika jamii wakiwemo wanasiasa, wachumi, wasomi, wafanya biashara, wakulima na hata wahalifu nao hushabikia na kuzungumzia utandawazi:-

(a) Je, ni nani mtenda na mtendewa wa utandawazi?

(b) Je, Serikali haioni kuwa utandawazi ni aina ya ubaguzi wa namna yake yaani *special type of global apartheid* unaolenga wamiliki wachache wa teknolojia ya mawasiliano ulimwenguni kuwakamua damu walio wengi hasa wale wa dunia ya tatu?

(c) Kwa kuwa tumekwishaingia katika mfumo huo wa utandawazi ambao haukupukiki, je, Tanzania imejiandaa vipi kiutandawazi katika maeneo ya msingi hususan elimu, uchumi na utawala bora?

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, MIPANGO NA UBINAFSISHAJI
alijibu:-

Mheshimiwa Spika, kabla ya kujibu swali la Mheshimiwa Ireneus Ngwatura, Mbunge wa Mbinga Mashariki, lenye sehemu (a), (b) na (c) naomba kutoa maelezo mafupi kama yafuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, utandawazi ni mahusiano ya jamii yasiyojali mipaka hususan katika nyanja za biashara, uwekezaji mitaji, teknolojia, kuhama kwa watu na kadhalika. Dhana ya utandawazi inaanzia ndani ya kila nchi.

Mheshimiwa Spika, baada ya maendeleo hayo, sasa naomba nijibu swali la Mheshimiwa Ireneus Ngwatura, kama ifuatavyo:-

(a) Mheshimiwa Spika, kiini cha utandawazi ni kuongezeka mahusiano ya karibu ya kijamii, kiutamaduni, kibiashara na teknolojia kati ya watu wa asili na watu wa maeneo mengine. Hali hii inamhusu kila mmoja katika jamii kwa hivyo kila mwanajamii ni mtenda na mtendewa wa utandawazi. Hata hivyo, ni kweli pia kwamba hakuna mabadiliko yanayokuja bila gharama hasa kwa wale wanaoachwa nyuma. Kinachotakiwa kufanywa ni nchi zinazoendelea ili kupunguza athari za utandawazi ni kuweka mipango ya kutumia fursa zinazopatikana kwa lengo la kujenga uwezo wa kupambana na changamoto zinazotokana na utandawazi. Changamoto hizo zinahusu namna ya kupunguza tofauti zinazojitokeza kati ya wale wanaonufaika zaidi na utandawazi na wengine, kujenga uwezo wa kushindana kibiashara, kulinda na kuhifadhi mazingira na kuendeleza mila na desturi nzuri.

Aidha, kuna umuhimu wa nchi zinazonufaika zaidi kuzisaidia zile zilizo nyuma ili utandawazi ulete maendeleo kwa binadamu kwa jumla. Hizi ni baadhi ya changamoto zilizobainishwa na Tume ya Kimataifa kuhusu masuala ya kijamii katika utandawazi ambao Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mheshimiwa Benjamin William Mkapa alikuwa Mwenyekiti mwenza.

(b) Mheshimiwa Spika, Serikali inatambua wazi kuwa utandawazi una fursa na athari zake. Hata hivyo, utandawazi sio njama ya ubaguzi au aina ya ubaguzi mahususi wa dunia kama anavyohisi Mheshimiwa Mbunge. Utandawazi ni matokeo ya maendeleo ya binadamu ya kipindi kirefu hasa katika nyanja za mawasiliano, uchukuzi na teknolojia. Aidha, utandawazi unaonyesha kuongezeka kwa hali ya kutegemeana kiuchumi, kijamii na kiutamaduni duniani.

(c) Mheshimiwa Spika, ni kweli kuwa Tanzania na ulimwengu kwa jumla umeshaingia katika awamu ya utandawazi ambayo haiepukiki. Ili Tanzania iweze kutumia fursa zinazojitokeza katika awamu hii, Serikali inatekeleza mikakati mingi chini ya Dira ya Taifa ya Maendeleo 2025 kwa lengo la kujenga uwezo Kitaifa na kwa mwananchi mmoja mmoja. Baadhi ya mikakati hiyo ni kuimarisha miundombinu ili kuongeza ufanisi katika uzalishaji, biashara ya ndani na nje na kuwavutia wawekezaji kutoka nje. Miradi hiyo ikko katika sekta za mawasiliano, uchukuzi, barabara, nishati na kadhalika.

Pia kuimarisha mfumo wa elimu na ujuzi wa wananchi. Serikali inaendelea kuimarisha ubora wa elimu kwa kutoa vifaa bora vya kufundishia na kujifunzia, kukarabati madarasa na kujenga mapya, kutoa mafunzo kwa walimu na kuajiri wapya. Aidha, nafasi za elimu zinapanuliwa katika ngazi zote. Sekta binafsi pia inashirikishwa katika kutoa elimu.

Mheshimiwa Spika, pia kuimarisha sekta binafsi ili iweze kushiriki kikamilifu katika uwekezaji, uzalishaji na biashara hivyo kuinua uchumi na kuweza kukabilaiana na changamoto za utandawazi.

Kuimarisha Demokrasia na Utawala Bora ili kujenga mazingira yanayosababisha watu kuishi kwa kwa amani na utulivu na kufanya kazi zao kwa ufanisi. Hii ni pamoja na marekebisho yanayoendelea Serikalini ya sekta ya utumishi wa umma na marekebisho ya Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa.

Mwisho, kushiriki katika majadiliano ya ushirikiano kikanda na Kimataifa ili kuhakikisha matakwa ya nchi zetu yanazingatiwa katika maazimio ya kimataifa.

MHE. JENISTA J. MHAGAMA: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi ya kuuliza swali moja dogo la nyongeza. Kwa kuwa suala zima la utandawazi linafanana kabisa na mapambano na mapambano hayo ni kati ya wale wanaopambana kwenda mbele zaidi na wale wanaopambana wakiwa nyuma sana na kwa kuwa kwa muda mrefu sasa nchi yetu imefanikiwa sana katika kuboresha miundombinu na sekta mbalimbali za maendeleo katika nchi yetu na bado inaendelea kufanya hivyo. Je, Mheshimiwa Waziri haoni kwamba sasa ni wakati muafaka, maendeleo tunayoyafanya katika nchi zetu kama ujenzi wa shule za sekondari na kadhalika zikapewa kipaumbele wa kupewa umeme, vifaa kama kompyuta ili kusaidia katika kuendana sambamba na suala zima la utandawazi nchini? *(Makofi)*

WAZIRI WA NCHI, OFISI YA RAIS, MIPANGO NA UBINAFSISHAJI: Mheshimiwa Spika, ni kweli kabisa utandawazi ni kama mapambano kati ya nchi zilizoendelea na zile ambazo zinaendelea sasa hivi na ndiyo maana katika mikutano mbalimbali kama vile Mikutano ya *WTO*, mambo ya biashara duniani na katika mikutano mingi ambayo tunamsikia Mheshimiwa Rais wetu anaifanya tunapigia kelele zaidi kuangalia ni jinsi gani manufaa yanayopatikana katika nchi zilizoendelea yanakuta nchi zilizoendelea.

Lakini vile vile kwa utaratibu ambao tunaendelea nao sasa hivi wa kuboresha sekta ya elimu ambayo ni sekta ya kuradisha binadamu, Serikali na sekta binafsi zimehamasishwa kuona kwamba teknolojia inaendelezwa katikamaeneo haya.

Mheshimiwa Spika, Serikali inatoa msisitizo na umuhimu mkubwa kuhakikisha kwamba shule zetu zinakwenda kufuatana na sayansi na teknolojia ya kisasa na shule nyingi zimeshaanza kutumia kompyuta ukilinganisha na miaka mitatu, minne iliyopita.

Na. 15

Elimu ya Ushirika kwa Wafugaji wa Kuku -Ukonga

MHE. DR. MILTON M. MAHANGA aliuliza:-

Kwa kuwa katika Jimbo la Ukonga hususan maeneo ya Kipunguni, Kitunda, Ukonga, Kipawa na Segerea ni maeneo yanayotegemewa zaidi na wakazi wote wa Jiji la Dar es Salaam na nje ya Jiji kwa uzalishaji wa mayai na nyama ya kuku na kwa kuwa

wafugaji hao wa kuku wameshindwa kujiendeleza vizuri kutokana na mitaji midogo na mbinu hafifu za kibiashara:-

(a) Je, Serikali itakubaliana nami kwamba kama wafugaji hao wangepata msaada wa elimu ya ushirika na kuungana kwenye vyama vya ushirika wangufaika kwa kuinua uzalishaji wao na kuongeza mapato yao?

(b) Je, Serikali itakubali kuendesha mafunzo ya ushirika na kuwawezesha wafugaji hao ili waungane kuanzisha vyama vya ushirika vya wafugaji kuku kwenye maeneo hayo kwa lengo la kuwapa nguvu itakayofanya hata wafanya biashara wakubwa wa mayai mijini kufuata mayai kwa wafugaji hao badala ya utaratibu wa sasa wa kila mfugaji na wafanya biashara wadogo kupeleka mayai mjini kwa baiskeli na wengine hugongwa na magari kila wakati barabarani?

NAIBU WAZIRI WA USHIRIKA NA MASOKO alijibu:-

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Dr. Milton Makongoro Mahanga, Mbunge wa Ukonga, lenye sehemu (a) na (b) kama ifuatavyo:-

(a) Mheshimiwa Spika, nakubaliana na Mheshimiwa Mbunge kwamba wafugaji wa kuku wa mayai na nyama katika maeneo ya Kipunguni, Kitunda, Ukonga, Kipawa na Segerea wanahitaji kupata msaada wa elimu ya ushirika na kuungana kwenye vyama vya ushirika ili wanufaike na kuinua uzalishaji wao na kuongeza mapato yao.

Mheshimiwa Spika, kwa kutambua umuhimu huo Halmashauri ya Manispaa ya Ilala imeunda Kamati inayojumuisha Waheshimiwa Madiwani na wataalam wa kilimo, ushirika na mifugo. Kamati hii imekuwa ikifanya kazi ya kuhamasisha na kuelimisha wafugaji juu ya umuhimu wa kuanzisha, kuendeleza na kuimarisha vyama vya ushirika vya ufugaji Wilayani Ilala ikiwa ni pamoja na katika maeneo aliyoyataja Mheshimiwa Mbunge. Kufuatia jitihada hizo za Halmashauri, vyama vya ufugaji viwili vimeanzishwa. Vyama hivyo ni *Ukonga Livestock Co-operative Society* na Chama cha Wafugaji Segerea.

Aidha, chama cha *Kisutu Poultry Co-operative Society* kinachoshughulikia na ununuzi, uchinjaji wa kuku wa nyama, ununuzi na uuzaji wa kuku pamoja na mayai kilianzishwa.

(b) Mheshimiwa Spika, Serikali inakubali kuendesha mafunzo ya elimu ya ushirika kama ambavyo imekuwa ikifanya kupitia kwenye Halmashauri ambapo wataalam wa Ushirika wapo karibu zaidi na maeneo ya wafugaji.

Pamoja na hatua hiyo, Wizara yangu imeandaa na kuanza kutekeleza programu kabambe ya mageuzi na *modernization* ya Vyama vya Ushirika mwezi wa Desemba, 2004 ambapo suala la utoaji elimu ya ushirika shirikishi na stadi za biashara limezingatiwa. Madhumuni makuu ya kuanzisha na kutekeleza programu hii ni

kupambana na kuondoa matatizo yanayovikabili vyama vya ushirika kwa ujumla yakiwemo matatizo ya ukosefu wa elimu ya ushirika na stadi za biashara.

Mheshimiwa Spika, elimu ya ushirika kwa wafugaji wa kuku itawawezesha wafugaji kupata stadi za biashara na utafutaji wa masoko ya bidhaa zitokanazo na ufugaji wa kuku kama vile kuzalisha mayai yenye ubora maalum yaani *speciality products* kwa mkataba, kuwawezesha wafugaji kujadiliana bei kwa kupitia ushirika wao, kurahisisha upatikanaji wa zana na pembejeo za mifugo, aidha, wafugaji hao watapatiwa elimu kuhusu sheria, kanuni na taratibu za biashara ya mazao ya kuku ikiwa ni pamoja na upangaji wa madaraja, ufungashaji na kadhalika, usindikaji pamoja na uimarishaji wa mitaji kupitia *SACCOS*.

Mheshimiwa Spika, kwa kupitia vyama vya ushirika wa wafugaji, Serikali inaweza pia kuwasaidia wafugaji kutembelea na kujifunza kutoka nchi kama Afrika Kusini na Mauritius ambako zimepiga hatua kubwa katika ushirika wa kufuga kuku. Mikakati hii yote ikitekelezwa kwa makinik itaondoa kwa kiwango kikubwa matatizo yote ambayo Mheshimiwa Mbunge ameyataja.

MHE. DR. MILTON M. MAHANGA: Mheshimiwa Spika, kwanza nimshukuru Naibu Waziri kwa majibu yake mazuri. Lakini ningependa niulize swali la nyongeza kwamba kwa kuwa wafugaji hawa wa kuku wa Kipunguni, Kitunda, Ukonga, Kipawa, Segerea na maeneo mengine ya Jimbo langu la Ukonga wanaumizwa sana kwa kupewa bei ndogo kutokana na tatizo hili la kutojiunga pamoja na wale wafanya biashara wakubwa wa mjini na tatizo linalojitokeza hasa ni mtaji mdogo kufanyia shughuli zao za kiushirika.

Je, Serikali inaweza ikasema nini kuhusu kuwapatia mikopo mahususi hawa wafugaji ili waweze kuendeleza zaidi ufugaji wao? (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI WA USHIRIKA NA MASOKO: Mheshimiwa Spika, ni kweli tatizo linalowasibu wafanya biashara hasa wadogo wadogo wenye mitaji na kama nilivyoeleza katika jibu langu la msingi hapa, mbinu mojawapo ambayo inaweza ikakabiliana na tatizo hili ni kuwahamasisha kuanzisha vyama vya ushirika wa akiba na mikopo yaani *SACCOS*.

Pamoja na hivyo, Serikali ilikwishakuandaa mikakati mingine sambamba na hii ya uanzishaji wa vyama vya ushirika wa akiba na mikopo, kuanzisha mifuko mbalimbali pamoja na mifuko ile ya wafanyabiashara ndogo ndogo ambao unasimamiwa na Shirika la *SIDO*. Kwa hiyo, kwa utaratibu huo nadhani mitaji inaweza ikapatikana kupitia vyama vyao vya Shirika la Akiba na Mikopo yaani *SACCOS* ambazo nimeshaeleza hapa. Lakini vile vile kupitia mifuko mingine ya Serikali ambayo Serikali imekwishakuanzisha.

MHE. HADIJA K. KUSAGA: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi ili niulize swali dogo la nyongeza. Kwa kuwa matatizo yanayowasibu wafugaji wa jimbo la Ukonga yanalingana kabisa na matatizo yanayowasibu na wafugaji wa jimbo la Temeke zikiwemo Kata ya Tandika, Kata ya Yombo Vituka, Makangarawe na Tandika.

Swali, pamoja na majibu mazuri ya Mheshimiwa Naibu Waziri na yamewagusa sana wenzetu wa Afrika ya Kusini kwamba tunatakiwa twende tukajifunze kule baada ya kuanzisha zile taratibu zote. Lakini je, Mheshimiwa Naibu Waziri atatusaidiaje ama atawasaidiaje wafugaji kwa kulinda soko lao na hasa ukizingatia kuzuka kwa shoprite yaliyozuka huko Dar es Salaam, kiasi yanasababisha kuku wanaozalishwa hapa Tanzania hawachukuliwi na zile *super market* ambazo zimejaa Dar es Salaam. Mheshimiwa Waziri atatusaidiaje ili wafugaji wetu pamoja na kupewa mitaji na kuelimishwa lakini waweze kulinda kuku wao wauze kwenye hizi *shoprite* zilizopo hapa Tanzania?

NAIBU WAZIRI WA USHIRIKA NA MASOKO: Mheshimiwa Spika, nakubaliana kabisa kwamba upo ushindani mkubwa sasa hivi hasa katika enzi hizi za soko huria. Lakini silaha kubwa ya kupambana na ushindani ni ubora wa bidhaa tunazozialisha. Hapa katika jibu la msingi nimeeleza kwamba elimu ya ushirika au elimu ya stadi za biashara vile vile itazingatia kuwawezesha wazalishaji ama wafugaji hawa wa kuku waweze wakazalisha kwa ubora unaostahili ili waweze wakashindana na masoko mengine.

Kwa hiyo, njia ya pekee ambayo inaweza kushindanisha bidhaa zetu zikaweza kuingia kwenye masoko hayo ya *shoprite* ni ubora wa uzalishaji wetu ndiyo itakuwa ndiyo njia rahisi ya kuweza kupambana na ubora huo..

Na. 16

Kupunguzwa kwa Madaraja ya Tumbaku

MHE. DR. JAMES A. MSEKELA aliuliza:-

Kwa kuwa wakulima wa tumbaku Tabora Kaskazini wamepata habari kuwa madaraja ya tumbaku yangepunguzwa kutoka zaidi ya 84 hadi pungufu ya 50 na kwa kuwa hadi sasa wakulima hawana taarifa za maendeleo ya jambo hilo:-

(a) Je, ni nini kauli ya Serikali kuhusu jambo hilo?

(b) Je, ni nini madaraja hayo yatapunguzwa?

NAIBU WA USHIRIKA NA MASOKO alijibu:-

Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Dr. James Msekela, Mbunge wa Tabora Kaskazini, lenye sehemu (a) na (b) kwa pamoja kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, hadi kufikia msimu wa kilimo wa mwaka 2003/2004 ununuzi wa tumbaku ya mvuke kutoka kwa wakulima umekuwa ukifanyika kwa kuzingatia madaraja 86. Kutokana na hali hiyo, wakulima wamekuwa wakilalamikia wingi huo wa madaraja kuwa ni kero katika uchambujaji, ufungaji na uzaji na hivyo kupelekea

wakulima kuiomba Serikali ingalie uwezekano wa kuyapunguza madaraja hayo ili kuwaondolea kero hiyo.

Mheshimiwa Spika, Serikali kupitia Bodi ya Tumbaku Tanzania, ilifanya mapitio ya madaraja ya tumbaku ya mvuke kwa kuzingatia kiwango cha kukua kwa ubora wa zao kilichofikiwa na wakulima hadi sasa. Kufuatia uchambuzi huo, bodi iliwasilisha hoja ya upunguzaji wa madaraja hayo kwenye vikao mbalimbali vya Halmashauri ya Tumbaku Tanzania vilivyofanyika kati ya Februari na Oktoba, 2004 ambavyo hujumuisha wadau wa zao la tumbaku. Katika kikao maalumu cha Halmashauri ya Tumbaku kilichofanyika tarehe 19 Oktoba, 2004, wadau hao kwa pamoja wakulibaliana kupunguza madaraja ya tumbaku ya mvuke kutoka madaraja 86 hadi kufikia 65.

Mheshimiwa Spika, kufuatia muafaka huo wa madaraja, wakulima wamekwisha kujulishwa kwa njia ya matangazo kwenye vyombo vya habari, barua na vipeperushi pamoja na kubandikwa katika mbao za matangazo za ofisi za Vyama vya Ushirika.

Mheshimiwa Spika, pamoja na hatua hiyo iliyokwisha chukuliwa, Bodi ya Tumbaku Tanzania itaendesha semina kwa wakulima na wataalam wa kilimo na masoko ya tumbaku nchini mwezi Februari na Machi, 2005 kwa lengo la kuboresha ufahamu wao kuhusu madaraja hayo mapya kabla ya kuanza kutumika katika msimu wa masoko ya tumbaku wa mwaka 2005/2006.

MHE. DR. JAMES A. MSEKELA: Nakushukuru Mheshimiwa Spika na ninashukuru kwa majibu ya Mheshimiwa Naibu Waziri. Lakini naomba uniruhusu kwamba nitoe kwa niaba ya wakulima wa tumbaku na kwa niaba ya Wabunge wote wa Mkoa wa Tabora tutoe shukrani zetu za dhati kwa jinsi Wizara hii walivyotushughulikia kwenye tatizo la wakulima wetu na wakulima wetu wanaahidi hawatasahau kabisa na mwaka huu ni nzuri kwa wao kuendelea kukumbuka. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, katika jibu la Mheshimiwa Naibu Waziri ametamka kwamba madaraja yamepungua kutoka 86 mpaka 65. Hili limenishangaza kidogo kwa sababu taarifa niliyonayo na ambayo ndiyo nina imani imezagaa kwa wakulima wetu ni kwamba madaraja yamepungua mpaka 57. Hilo ningependa nipatiwe maelezo ya ziada.

Mheshimiwa Spika, hata hivyo napenda niseme...

SPIKA: Uliza swali.

MHE. DR. JAMES A. MSEKELA: Napenda niulize kwamba Serikali ina mpango gani katika kuwasaidia wakulima wetu kwenye ku-*negotiate* ndani ya *Tobacco Council* kwa sababu katika haya madaraja mapya kumeongezwa daraja moja jipya ambalo ni la juu kabisa. Lakini ongezo la bei imekuwa ni shilingi 5/= tu kutoka daraja lililokuwa chini yake. Hiyo nafikiri siyo kawaida.

Mheshimiwa Spika, lakini vile vile...

SPIKA: Ah! Mheshimiwa Waziri, ameshaelewa swali lako.

MHE. DR. JAMES A. MSEKELA: Nakwenda swali la pili.

SPIKA: Sasa uliza moja kwa moja.

MHE. DR. JAMES A. MSEKELA: Ndiyo! Mheshimiwa Spika, sehemu ya pili ya swali langu, napenda niseme kwamba hii elimu ambayo wanatarajia kuitoa wataidhamini kwa kuendelea? Maana yake alivyotamka, ametamka kana kwamba itafanyika kwa mara moja.

Je, itakuwa ni zoezi la kuendelea kwa sababu hilo nafikiri litakuwa ni bora zaidi? Ahsante.

NAIBU WA USHIRIKA NA MASOKO: Mheshimiwa Spika, kwanza nashukuru kupokea kwa niaba ya Serikali pongezi ambazo wametoa kwa jinsi walivyoshughulikiwa wakulima wa Tabora. Kuna swali ya kwamba wakulima hawa watasaidiwa katika ku-*negotiate* katika vyombo hivyo.

Mheshimiwa Spika, katika ile *Tobacco Council* ambayo nimeitaja hapa kwenye jibu la msingi, inashirikisha vile vile wataalam kutoka Serikalini wakiwemo wa Bodi ya Tumbaku, wataalam wa Kilimo. Kwa hiyo, namna ambayo Serikali inaweza kuwasaidia ni kupitia vikao hivi ambavyo wataalam wa Serikali wanashiriki kikamilifu.

Mheshimiwa Spika, la pili kuhusu elimu kwamba itakuwa ni ya kuendelea au laa. Nimesema katika hatua hizo za mwanzo, kwanza matangazo yameshatolewa kwa maana ya kwamba wakulima waweze wakaelimishwa hiyo. Lakini katika kuboresha tumesema kwamba tunaanza na semina. Kwa hiyo, kwa vyovyote vile elimu haina mwisho, kadri itakavyokuwa inajitokeza au mbinu mpya inajitokeza. Mipango mipya inajitokeza, wakulima hawa wataendelea kuelimishwa ili waweze kuwa na uelewa unaostahili katika mambo ambayo yanawahusu.

SPIKA: Naomba tuendelee, nakuona Mheshimiwa Profesa Henry Mgombelo, lakini tuzingatie muda. Tuendelee na maswali kwa Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia na Watoto.

Na. 17

Benki ya Wanawake

MHE. HADIJA K. KUSAGA (k.n.y. MHE. RUTH B. MSAFIRI) aliuliza:-

Kwa kuwa kwa mara nyingine tena Sensa ya mwaka 2001 imeonyesha kwamba wanawake ni wengi kupita waume; na kwa kuwa wanawake wana uwezo mkubwa wa kufanya kazi kwa saa takribani 18 kati ya 21 ya siku nzima lakini bado ni watu maskini na kwa hiyo, umaskini unashamiri zaidi katika jamii nzima; na kwa kuwa wanawake

wengi sana bado hawamiliki mali isiyohamishika, wanapungukiwa na sifa za kukopa kutoka mabanki makubwa na hivyo kuzidi maisha ya kujikimu bila kupata ziada.

Je, Serikali ina mpango gani wa kuanzisha Benki ya Wanawake ili waweze kukopa na kujiinua kimaisha na jamii nzima kwa ujumla?

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO
alijibu:-

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Ruth Msafiri, Mbunge wa Muleba Kaskazini, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, Serikali inafahamu kuhusu wingi wa wanawake hapa nchini na mchango wao katika kuleta maendeleo kwa Taifa. Pia Serikali inatambua matatizo ya kiuchumi na kijamii yanayowakabili wanawake na wananchi wote kwa ujumla. Kwa kutambua hilo, Serikali inafanya juhudi za kuwawezesha wanawake kujiimarisha kiuchumi na kuondokana na umaskini. Mojawapo ya mikakati ya kufikia azma hii ni kuongeza fursa za kupata huduma za kifedha. Kwa msingi huo Serikali imekubali kuwawezesha uanzishaji wa Benki ya Wanawake.

Hivi sasa Wizara yangu kwa kushirikiana na Wizara za Fedha, Viwanda na Biashara, Ushirika na Masoko na TAMISEMI inatayarisha mkakati wa kuanzisha Benki hiyo, ikiwa ni pamoja na kuangalia mfumo unaofaa.

Aidha, Serikali inaendelea kuwawezesha uanzishaji na uimarishaji wa vyama vya ushirika vya kuweka na kukopa (*SACCOS*) vya wanawake, ambavyo vitakuwa ni wateja wakubwa wa benki ya wanawake.

Mheshimiwa Spika, pamoja na jitihada hizo za kuwapatia huduma za kifedha wanawake, Serikali pia imaenzisha Mpango wa Kurasimisha Rasilimali na Biashara za wanyonge Tanzania (*MKURABITA*) utakaowezesha mali isiyo rasmi kusajiliwa. Mpango huu ukifanikiwa utawezesha wananchi wanyonge, wengi wao wakiwa wanawake, kurasimisha mali walizonazo na kuzitumia kama dhamana ya kupata mikopo na mitaji kutoka vyombo vya fedha kama benki na kadhalika.

MHE. HADIJA K. KUSAGA: Mheshimiwa Spika, nikushukuru kwa kunipa nafasi nyingine tena ili niulize swali dogo la nyongeza. Kwanza napenda nimpongeze sana Mheshimiwa Naibu Waziri wa Maendeleo ya Jamii, Jinsia na Watoto, kwa majibu yake mazuri na jitihada wanayoifanya katika Wizara hii. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, kwa vile wanawake wameonyesha jitihada ya kuanzisha *SACCOS* kwenye maeneo yao wakiwemo wanawake kutoka Wilaya ya Temeke, Songea na sehemu zingine na sasa hivi ni ndogo tu, je, Serikali ina mpango gani wa kuziwezesha ili zifikie ngazi ya Mkoa na hadi kuelekea kwenye Taifa kama alivyoeleza Mheshimiwa Waziri?

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO: Mheshimiwa Spika, kwanza naomba niseme kwamba nimepokea pongezi hizo. Pili, kuhusu kuimarisha *SACCOS* hizo za wanawake.

Mheshimiwa Spika, ni kweli kuna *SACCOS* nyingi hizo hizo za wanawake ambazo hivi sasa tayari zimekuwa Benki za Maendeleo. Naomba tuwe pamoja na hawa akinamama ili tuweze kuwasaidia na kama nilivyojibu katika jibu langu la msingi kwamba bado Wizara hizi tatu tunaendelea kutafuta mchakato ili tuweze kuimarisha hizo *SACCOS*. Naomba tusebiri.

MHE. MWANNE I. MCHEMBA: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kuniona, pamoja na majibu mazuri ya Mheshimiwa Naibu Waziri. Naomba niulize swali dogo la nyongeza.

Kwa kuwa Serikali imekuwa na utaratibu wa kuhamasisha wanawake kuanzisha mfuko, Benki hizo za wanawake. Je, Serikali ina mpango gani mahususi wa kutenga fedha zitolewazo asilimia kubwa katika Wizara hii kuwawezesha akinamama na ile asilimia 5 inayotolewa na Halmashauri ili kuwe na mfuko maalum wa kuwawezesha hawa akina mama kuanzisha Benki zao hapa nchini? (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO: Mheshimiwa Spika, kabla sijajibu swali lake naomba nimpongeze Mheshimiwa Mwanne Mchemba, kwa juhudi anazozifanya pale Tabora kuwakomboa akina mama katika Mkoa wake. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, kuhusu hili lililoulizwa, kama nilivyosema, wazo lake ni zuri na tutalizingatia tutakapoandaa masharti ya kuanzisha benki hii ya wanawake.

Na. 18

Msamaha kwa Akina Mama Wakopaji

MHE. JENISTA J. MHAGAMA aliuliza:-

Kwa kuwa Serikali inatoa mikopo kwa wanawake kutoka katika Mfuko Mkuu wa Serikali na katika Mfuko wa Halmashauri ambazo unachangiwa kwa asilimia 5 ya mapato ya Halmashauri; na kwa kuwa wanawake wengi wameshindwa kurudisha mikopo hiyo na kusababisha kuonekana kwenye vitabu vya mahesabu kila mwaka tangu 1992 au 1994 na kama Serikali hufuta madeni yaliyokuwa sugu.

(a) Je, kwa nini Serikali isiyafute madeni hayo ambayo yamewafanya wanawake wengi waishi kwa wasiwasi kwa maisha yao yote na kuzikimbia familia zao na kuvunjika kwa ndoa?

(b) Je, Serikali itakubaliana nami kwamba elimu ya biashara na maana ya mikopo haikutolewa kwa kiwango kinachofaa katika jamii, jambo lililowafanya wengi waone kuwa fedha hizo ni haki zao?

(c) Je, Serikali inajua kuwa mikopo hiyo iliingiliana na mambo ya kisiasa kwa miaka hiyo?

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO
alijibu:-

Mheshimiwa Spika, kabla sijajibu swali la Mheshimiwa Jenista J. Mhagama Mbunge wa Viti Maalum, napenda kutoa maelezo yafuatayo:-

Serikali inatoa mikopo kwa wanawake kupitia mfuko wa maendeleo ya wanawake ulioanzishwa kwa Azimio la Bunge lililopitishwa mwaka 1993 na kwa mujibu wa *Exchequer and Ordinance* ya mwaka 1967. Aidha, ni kweli kuwa mfuko pia unachangiwa asilimia 5 ya mapato ya Halmashauri. Wizara yangu inayo taarifa kwamba baadhi ya wanawake wameshindwa kurudisha mikopo hiyo kutokana na sababu mbalimbali. Hata hivyo taratibu za kifedha zinazohusu mfuko huu haziruhusu kufuta madeni ya mikopo kwa wakopaji. Ili kukabiliana na tatizo la mikopo kutorejeshwa Wizara imeweka utaratibu mzuri wa uendeshaji wa Mfuko ambao hadi sasa umeongeza kasi ya urejeshaji.

Baada ya maelezo haya mafupi napenda kujibu swali la Mheshimiwa Jenista Mhagama, Mbunge wa Viti Maalum, lenye sehemu (a) (b) na (c) kama ifuatavyo:-

(a) Mheshimiwa Spika, mfuko huu ulianzishwa kwa msingi wa kuwa wa mzunguko. Kwa ajili hiyo uendeshaji wake unategemea marejesho ya wakopaji ili uwe endelevu. Hivyo basi, uwekezano wa kufuta madeni kwa sababu zozote zile haupo.

Kwa vile Wizara imeshaandaa mwongozo wa uendeshaji wa mfuko huu ni jukumu la Kamati za Uendeshaji wa Mfuko za Halmashauri husika kuangalia mazingira ambayo yamesababisha wanawake waliokopa kutorejeshwa mikopo kwa wakati uliopangwa na kutafuta ufumbuzi wa tatizo hili kwa mfano kutumia Mabaraza ya Kata na Serikali za Vijiji.

(b) Mheshimiwa Spika, elimu ya biashara na maana ya mikopo haina budi kutolewa kwa wakopaji kabla ya mikopo kutolewa. Mwongozo wa mfuko unaelekeza hivyo. Kwa kutambua haja ya kuboresha utoaji wa mafunzo hayo kuanzia mwaka 2002/2003 Wizara yangu ilielekeza kuwa riba ya 10% ya fedha zinazotolewa kwa mikopo itumike kwa ajili ya kutoa mafunzo ya biashara kwa vikundi vya wanawake kabla ya kupatiwa mikopo na pia kwa ajili ya ufuatiliaji wa marejesho.

(c) Mheshimiwa Spika, Serikali haina taarifa inayoonyesha kuwa mikopo hiyo iliingiliana na mambo ya kisiasa. Hata hivyo kutokana na tathmini iliyofanywa na watumishi kuotka Wizara yangu mwezi Februari, 2004, ilionekana kuwa lipo tatizo la

baadhi ya wakopaji kutorejeshwa mkopo kwa kudhani kuwa mikopo hiyo ni misaada. Kuwepo kwa mwongozo wa uendeshaji wa mfuko huu na utaratibu wa kuwekeana mikataba baina ya Wizara na Halmashauri kumepunguza kwa kiasi kikubwa tatizo hili kwa vile Kamati za Mikopo zimekuwa zikifuatilia kwa karibu marejesho ya mikopo hiyo. Hali kadhalika mafunzo yanatolewa kwa wakopaji yanasisitiza kwamba kinachotolewa ni mikopo ambayo ni sharti irejeshwe kwa wakati uliopangwa.

MHE. JENISTA J. MHAGAMA: Mheshimiwa Spika, nashukuru. Kwanza nimshukuru Naibu Waziri kwa majibu mazuri ya swali langu.

Mheshimiwa Spika, nina maswali yangu mawili madogo ya nyongeza. Kwa kuwa kwa kipindi cha miaka miwili sasa Serikali imefuta vyanzo vingi vya mapato katika Halmashauri zetu na hiyo imepelekea 5% inayotakiwa kuchangiwa na Halmashauri katika mifuko katika Halmashauri nyingine kuwa ni kiasi kidogo sana cha fedha ambacho hakiwezi kukidhi mahitaji ya wanawake.

Je, Wizara inafikiria nini kuondoa tatizo hili na kuwezesha Halmashauri zenye mapato kidogo kusaidia wanawake kupata mikopo inayoendana na mahitaji yao?

Mheshimiwa Spika, katika swali la pili kwa kuwa suala zima la mchakato wa uanzishaji wa Benki ya wanawake limeshachukua muda mrefu na bado Benki hiyo haijaanzishwa mpaka sasa; na kwa kuwa katika utaratibu wa awali wa mafunzo ya wanawake riba ya 10% ndio inayotumika kuendesha mafunzo.

Je, Mheshimiwa Waziri haoni kwamba riba hiyo sasa imekuwa ni kidogo na imepitwa na wakati na haikidhi kutoa mafunzo yanayohitajika kwa wanawake hao?

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO: Mheshimiwa Spika, napenda kumjibu Mheshimiwa Jenista Mhagama, maswali yake mawili ya nyongeza kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, naomba pia nimpongeze Mheshimiwa Jenista Mhagama, kwa kazi nzuri anayofanya kuwaelimisha akina mama pale Ruvuma. *(Makofi)*

Kwa swali lake la kwanza, ni kweli hilo ni agizo la Mheshimiwa Waziri Mkuu kwamba 10% zitengwe kwa ajili ya mifuko miwili ya vijana na ya wanawake. Napenda kutoa shukrani za dhati kwa Wakurugenzi pamoja na Waheshimiwa Wabunge wa Halmashauri husika kwamba wameanza kufanya hivyo na nikitoa mfano kwa Mkoa wa Ruvuma wamefanya hivyo, Songea, Tunduru, Songea Halmashauri, Songea Mjini na marejesho yenu ni mazuri sana. Kwa hili mimi nawapongeza na nasema kwamba mpango huu ni mzuri na uendelee. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, kwa swali la pili, amezungumzia kwanza Benki imechelewa. Suala la kuanzisha Benki siyo lele mama kwa sababu tunahitaji Benki endelevu na katika jibu langu nilipokuwa namjibu Mheshimiwa Ruth Msafiri, nimesema kwamba tayari Serikali imekubali na kwamba mipango sasa inaendelea. Kwa sababu hata kama

nikuanzisha *Community Bank* wanasema *feed money* ni kiasi cha bilioni moja. Sasa lazima tukae kwa makini ili tuweze kujua hizo bilioni moja zitatoka wapi. Kwa hiyo, Mheshimiwa Jenista Mhagama, Mbunge mwenzangu, naomba tuwe na uvumilivu kwa kuwa tumeanza na Serikali imekubali tutaendelea. Ahsante sana.

SPIKA: Naona kuna wengi wanataka kuuliza maswali. Basi naruhusu maswali mawili zaidi.

MHE. HAMISI J. NGULI: Mheshimiwa Spika, nashukuru sana kwa kunipa nafasi. Kwa kuwa mikopo inayotolewa kwa kina mama na vijana, ni pesa kiasi kidogo, kiasi cha shilingi 50,000 hadi 100,000/= na kitu ambacho kwa kufanya biashara kwa kweli hakitoshi na ndio maana wanashindwa kurejesha mikopo hiyo.

Je, Serikali kama kweli inataka kuwakomboa au kuondoa umaskini kwa hawa watu kwa nini isiongeze kiasi cha kuwapa mikopo hiyo ili waweze kufanya biashara nzuri ambayo inaweza kuwarejeshea mikopo hiyo?

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMIL, JINSIA NA WATOTO: Mheshimiwa Spika, naomba kumjibu Mheshimiwa Hamisi Nguli, Mbunge wa Singida Mjini, kama ifuatavyo:-

Kwanza naomba niseme kwamba upatikanaji wa mkopo mdogo usiwe kisingizio kwamba wanawake wanashindwa kurejesha. Kwa sababu baada ya kuboresha Wizara yangu tumeona kwamba kabla ya maboresho marejesho yalikuwa kiasi cha 40%. Lakini baada ya maboresho wanawake hao hao wameanza kufikisha kiasi cha 78.4% Kitaifa. Kwa hiyo mimi nasema kwamba twende, turudi tukawaelimisha akina mama wetu na najua ni waaminifu na wataendelea kurejesha. Ahsante sana.

MHE. HALIMA O. KIMBAU: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi ya kuuliza swali moja dogo la nyongeza. Kwa kuwa kina mama hawa na wao nao wanadai Halmashauri nyingi fungu lao lile ambalo wanatakiwa waongezee kwenye mfuko wao; na kwa kuwa hizi Halmashauri zimekuwa pia wadaiwa sugu hawaleti zile *percent* ambazo zinatakiwa kupelekwa kwenye mfuko huu.

Je, hatuoni kwamba sasa hivi ni wakati muafaka kutumia njia nyingine badala ya kutumia tu lugha ya kuwaomba kuleta hiyo *percent* kwenye mfuko na hasa kutumia Wizara ya Fedha kuona kwamba wao wanaweza kupata wapi mkopo wa kuwasaidia Halmashauri kulipa *percent* ya wanawake na vijana ili hawa wakina mama na vijana wafaidike badala ya kuwalaumu wanawake tu, hili kwa Halmashauri imekuwa ni wimbo tu hawatoe kabisa hizi pesa.

Kwa hiyo, naomba Serikali ichukue hatua kali kwa Halmashauri au kuwatafuatia mkopo wa kulipa mkopo wa wanawake na vijana. Ahsante. (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO:
Mheshimiwa Spika, napenda kumjibu Mheshimiwa Halima Kimbau, Mbunge wenzangu swali lake kama ifuatavyo:-

Ni kweli kama nilivyosema kwamba Mheshimiwa Waziri Mkuu alitoa agizo kwamba Halmashauri zitenge kiasi cha 10% kwa mifuko miwili yaani mfuko wa wanawake na mfuko wa vijana. Nimesema kwamba Halmashauri nyingi zinajitahidi na ndio maana nimesema kwamba tuwapongeze hususan sisi Wabunge tujipongeze kwa sababu tupo katika Kamati hizo na tunawahimiza hao Wakurugenzi watenge fedha hizo. Bado nasema tuna nafasi ya kutosha, twendeni tukawahimiza Wakurugenzi watoze pesa. Najua pale Pwani pesa zimetolewa siyo kwa 10% lakini Mkurugenzi pamoja na sisi Waheshimiwa Wabunge tumeanza kutenga fedha kwa ajili ya mfuko huu wa wanawake.

Mheshimiwa Spika, naona kwa sasa niseme hivyo. Ahsante.

MHE. MGANA I. MSINDAI: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi niulize swali moja la nyongeza.

Kwa kuwa, fedha hizi 10% zinawahusu vijana na wanawake na kwa kuwa mwanzo zilikuwa 10% inachangiwa na kila Halmashauri na Serikali ilikuwa inachangia; na kwa kuwa tuliomba kwamba sasa wapunguziwe iwe 5% na sasa hivi michango hiyo haiendelei bali wanalipa madeni ya nyuma.

Je, Serikali iko tayari kwenda kukaa ipitie Azimio hili sawa na wale waliopata kule nyuma ambao kwa kweli walikuwa wanapewa bila kupata elimu haya madeni yafutwe? (*Makofi*)

SPIKA: Huyu ni Mwenyekiti wa Kamati ya Bunge ya Hesabu za Serikali za Mitaa. Kwa hiyo, tupate majibu. (*Kicheko*)

NAIBU WAZIRI WA MAENDELEO YA JAMII, JINSIA NA WATOTO:
Mheshimiwa Spika, napenda kumjibu Mheshimiwa Mgana Msindai, Mbunge wa Iramba Mashariki, swali lake kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, kwanza kufuatana na agizo la Waziri Mkuu, hili agizo limetolewa na Mheshimiwa Waziri Mkuu kwamba kila Halmashauri itenge 10% kwa ajili ya mifuko hii. Nasema kwamba Halmashauri nyingi zimejitahidi kufanya hivyo na bado nasisitiza kwamba tutii agizo la Waziri Mkuu. Lakini kama alivyoshauri kwamba kuna haja ya kukaa na kulitazama upya basi nasema kwa kuwa wote wahusika tumo humu humu tumelisikia na tutafanya hivyo. Ahsante sana.

Na. 19

Huduma ya Umeme Vijijini

MHE. GEORGE M. LUBELEJE alijibu:-

Kwa kuwa huduma ya umeme ni muhimu sana mijini na vijijini na kwa kuwa huduma hiyo inasaidia sana maendeleo na uchumi wa nchi na kwa kuwa Serikali ina mpango mzuri sana wa kupeleka huduma hiyo katika vijiji vya Lupeta, Mbori, Chuo cha Maendeleo ya Wananchi Chisalu, Godegode, Kiegea na Wilayani Mpwapwa.

(a) Je, mpango huo utatekelezwa lini?

(b) Je, Serikali itakubaliana nami kwamba huduma hiyo itasaidia sana maendeleo na uchumi wa vijiji hivyo?

(c) Je, Serikali itakuwa tayari kupunguza gharama ya umeme ili kupata wateja wengi?

NAIBU WAZIRI WA NISHATI NA MADINI alijibu:-

Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa George Lubeleje, Mbunge wa Mpwapwa, lenye sehemu (a), (b) na (c) kwa pamoja kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, vijiji vya Idilo, Kisokwe, Iyoma, Chunya, Ngambi na Lupeta vimependekezwa kupatiwa umeme katika mpango wa Benki ya Dunia ya kufikisha umeme vijijini kwa ajili ya kuhimiza maendeleo *Energizing Rural Transformation (ERT)*. Mradi upo katika hatua ya kukusanya taarifa kuhusu maeneo mbalimbali ya kupeleka umeme. Uchunguzi wa kitaalamu ukikamilika na mradi kuanza, vijiji vingi hapa nchini vitapata huduma ya umeme.

Aidha baada ya kuanzishwa wakala wa umeme vijijini na Mfuko wa Umeme Vijijini, vijiji vya Mbori, Chuo cha Maendeleo ya Wananchi Chisalu, Berege, Mima, Godegode, Kiegea na Kazania, Wilayani Mpwapwa na maeneo mengine mengi nchini yatapangwa kupatiwa umeme chini ya mpango huu.

Mheshimiwa Spika, mipango iliyotajwa hapo juu inatarajiwa kuwa hatua za awali za utafiti na ukusanyaji taarifa ambazo zinatarajiwa kukamilika mwaka huu 2005. Hatua za utekelezaji ambazo ni pamoja na kupatikana kwa fedha na kujenga mfumo ya umeme na kuunganisha vijiji hivi zinatarajiwa kuanza 2006.

Mheshimiwa Spika, Serikali inakubaliana na Mheshimiwa George Lubeleje kuwa huduma hiyo itasaidia maendeleo ya uchumi wa vijiji hivyo pamoja na vingine nchini kote vitakapoanza kupatiwa umeme.

Mheshimiwa Spika, gharama za sasa za kuunganisha umeme kwa mteja. Ili kuwarahisishia wateja gharama za kuunganisha umeme yaani *Service Line*, TANESCO imeanzisha mpango wenye unafuu wa kulipa gharama hizo kwa awamu ambapo mteja ama atachagua kulipa gharama hizo kwa mkupuo ndani ya kipindi cha miezi mitatu au kulipa kidogo kidogo kwa kiwango sawa cha fedha kila mwezi kwa miezi kumi na miwili.

MHE. GEORGE M. LUBELEJE: Mheshimiwa Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi ili niweze kuuliza swali dogo la nyongeza. Pamoja na majibu mazuri ya Mheshimiwa Naibu Waziri majibu ambayo yanatoa matumaini kwa wananchi wa Wilaya ya Mpwapwa na vijiji nilivyovitaja. Sasa nina swali dogo tu pamoja na kazi nzuri wanayofanya Wizara hii; kwa kuwa kulikuwa na tatizo dogo tu kukatika katika umeme katika ule mji wa Mpwapwa na Serikali iliahidi kwamba watarekebisha hali hii.

Je, Mheshimiwa Naibu Waziri atakuwa tayari kusaidia tatizo hili ili umeme uendelee kutoa huduma katika mji wa Mpwapwa na vitongoji vyake?

NAIBU WAZIRI WA NISHATI NA MADINI: Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la nyongeza la Mheshimiwa George Lubeleje, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, labda niseme tu moja kwa moja kwamba tutakuwa tayari kuendelea kufuatilia lakini tatizo hili la kukatika katika umeme ambalo Mheshimiwa Mbunge alishaliwasilisha katika kuwakilisha jimbo lake ni jambo ambalo linatokea mara kwa mara kutokana na matatizo ya radi na wakati huu wa mvua kutokana na kuanguka kwa nguzo. Lakini kama ambavyo nimesema awali tutakuwa tayari kulifuatilia na Mheshimiwa Mbunge nadhani anaweza kufika salaam hizo kwa wananchi wa Mpwapwa.

MHE. BERNADINE R. NDABOINE: Mheshimiwa Spika, ahsante sana kwa kunipa nafasi ya kuuliza swali la nyongeza. Kwa kuwa Serikali ina nia nzuri ya kupeleka umeme katika Vijiji vyote vya nchi hii, na kwa kuwa ilitoa ahadi ya kupeleka umeme Mjini Kigoma katika Mkoa wa Kigoma; na kwa kuwa mpaka sasa hata zile *generator* ambazo waliahidi kuleta bado hatujazipata.

Je, Serikali itatuletea lini hizo *generator* kusudi tusebiri huo umeme wa gridi ambao ameahidi na hatujui utakuja lini na lini watatoa umeme katika Wilaya ya Kasulu na Kibondo ambao mpaka sasa wako gizani?

NAIBU WAZIRI WA NISHATI NA MADINI: Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Bernadine Ndaboine, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, matatizo ya umeme kwa Mkoa wa Kigoma na Mjini Kigoma yanafahamika na tumeyaeleza hapa Bungeni mara nyingi.

Napenda niseme tu kwamba pamefanyika kazi ya marekebisha ya mashine zile zilizopo, tuliahidi kuleta mashine zingine na utaratibu huo unaendelea na unachukua muda mrefu hadi kupata mashine zingine. Kuhusu mpango mzima wa kufikisha umeme Mkoa wa Kigoma napenda kusema kwamba Serikali inalifanyia kazi suala na sasa hivi tumefikia hatua tayari ya kuwasilisha maombi ya kupata fedha ambazo ni karibu shilingi bilioni 28. Ni matumaini yetu kwamba utaratibu huu wa kuomba fedha wa kuweza kupata fedha hizi kwa ajili ya umeme Kigoma ni shilingi bilioni 28 na tunaamini kwamba tutafanikiwa na mji wa Kigoma na mkoa wa Kigoma utapata umeme wakati utakapofika.

Madini ya *Tanzanite*

MHE. MOSSY SULEIMAN MUSSA aliuliza:-

Kwa kuwa *Tanzanite* ni madini yanayochimbwa katika nchi ya Tanzania pekee, hivyo kutamba katika soko la dunia.

(a) Je, Serikali ina mikakati gani ya kupanga bei ya madini hayo adimu duniani?

(b) Je, ni nchi gani nyingine duniani inayouza madini ya aina hiyo katika soko la Dunia na ni katika kiwango gani?

NAIBU WAZIRI WA NISHATI NA MADINI alijibu:-

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Mossy Suleiman Mussa, Mbunge wa Mfenesini, lenye sehemu (a) na (b) kama ifuatavyo:-

(a) Mheshimiwa Spika, Serikali haipangi bei ya madini hayo yanayozalishwa nchini Tanzania pekee yaani bei ya *Tanzanite*. Bei ya madini ya vito yakiwemo ya *Tanzanite*, hutokana na mchanganyiko wa mambo yafuatayo:-

- (i) Aina ya madini;
- (ii) Ubora wa rangi (*colour grade*);
- (iii) Usafi wa jiwe kwa ndani (*clarity grade*);
- (iv) Uzito wa kila punje (*carat weight*);
- (v) Ubora wa ukataji jinsi jiwe lilivyosanifiwa (*cut grade*);
- (vi) Uadimu wa aina hiyo ya madini (*rarity*);
- (vii) Mahitaji na upatikanaji (*demand and supply*); na
- (viii) Mwelekeo wa soko kwa ujumla.

Mheshimiwa Spika, mikakati ambayo Serikali inaifanya hivi sasa ni pamoja na kuweka mazingira mazuri ya kisheria na kibiashara ili madini ya *Tanzanite* yawe yakisanifiwa hapa hapa nchini na hivyo kuongezewa thamani na kukuza ajira kwa Watanzania badala ya kusafirishwa nje ya nchi yakiwa ghafi. Katika hatua za awali Serikali iliongeza mrabaha kwa madini ghafi ya vito kutoka 3% hadi 5% na pia kuondoa tozo la mrabaha kwa madini ya vito yaliyosanifiwa ili kuvutia shughuli za uongezaji thamani (*value added activities*).

(b) Mheshimiwa Spika, soko kuu la madini hayo ni nchi ya Marekani. Nchi nyingine duniani zinazua madini ya *Tanzanite* kwenye soko hilo la Marekani ni pamoja na India, Kenya, Ujerumani na Thailand. Nchi hizo hununua madini ghafi na kuyasanifu kabla ya kuyauza huko Marekani. Takwimu za viwango vya mauzo ya *Tanzanite* ya nchi hizo huko Marekani si rahisi kuzipata lakini kwa ujumla ukifuatilia soko la Marekani la

Tanzanite unakuta kwamba kwa mwaka karibuni wao Wamarekani huwa wananunua *Tanzanite* isiyopungua dola milioni 300.

Na. 21

Ugonjwa wa Nazi

MHE. JANET B. KAHAMA (k.n.y MHE. SOPHIA SIMBA) aliuliza:-

Kwa kuwa wananchi wengi wa Mikoa ya Dar es Salaam, Tanga, Pwani, Lindi na Mtwara wanategemea sana zao la nazi kama chakula na biashara na kwa kuwa minazi mingi inakufa kutokana na ugonjwa.

Je, huo ni ugonjwa gani unaoenea kwa kasi kubwa kwenye maeneo yanayolima zao hilo?

NAIBU WAZIRI WA KILIMO NA CHAKULA alijibu:-

Mheshimiwa Spika, napenda kujibu swali la Mheshimiwa Sophia Simba, Mbunge wa Viti Maalum, kama ifuatavyo:-

Ni kweli kwamba kuna ugonjwa wa minazi ambao unasababisha kufa kwa minazi kwa wingi. Ugonjwa huo unajulikana kama ugonjwa wa kunyong'onyea (*coconut lethal disease*) na husababisha na vimelea aina ya *virus* vinavyojulikana kama *phytoplasmas* ambavyo husambazwa na wadudu wadogo wajulikanao kama *Plant Hoppers*. Wadudu hao huishi kwa kufyonza utomvu wa majani ya minazi na kwa njia hiyo husambaza vimelea vinavyosababisha ugonjwa wa kunyong'onyea yaani *phytoplasmas*. Baada ya minazi kufa, kutokana na ugonjwa wa kunyong'onyea mdudu mwingine aitwaye chonga (*rhinoceros beetle*) hutaga mayai kwenye magogo ya minazi iliyokufa na hivyo kuchangia katika kusambaza vimelea vya ugonjwa wa kunyong'onyea.

Mheshimiwa Spika, katika jitihada za kupambana na ugonjwa huo Wizara inachukua hatua zifuatazo:-

(a) Kuhamasisha wananchi wapande mbegu za minazi aina ya *East African Tall* yenye ukinzani dhidi ya ugonjwa wa kunyong'onyea, hususan mbegu kutoka Kange, Mwambani, Vuo, Boza na Madanga Mkoani Tanga au mbegu kutoka kituo cha utafiti cha Chambezi Wilayani Bagamoyo.

(b) Kuhimiza wakulima kukata na kuchoma moto minazi yote iliyoathiriwa na ugonjwa ili kuondoa chanzo cha vimelea.

(c) Kukataza kusafirishwa kwa miche kutoka kwenye sehemu zenye ugonjwa wa kunyong'onyea kwenda kwenye sehemu zisizokuwa na ugonjwa.

(d) Wizara ya Kilimo na Chakula, kwa kushirikiana na Taasisi za ndani na nje ya nchi inafanya utafiti juu ya njia ya kudhibiti ugonjwa wa minazi wa kunyong'onyea ikiwa ni pamoja na kuchunguza maisha ya wadudu wanaosambaza vimelea vya ugonjwa huo ili kuwadhibiti. Aidha, Wizara inazalisha miche ya minazi inayostahimili ugonjwa huo.

Mheshimiwa Spika, napenda kutoa wito kwa viongozi wa ngazi zote katika maeneo yanayolima minazi wahakikishe hatua zinazochukuliwa na Wizara kuudhibiti ugonjwa huu zinatekelezwa kikamilifu.

Aidha, Halmashauri za Wilaya husika ziandae utaratibu wa kupanda upya mbegu za minazi inayostahimili ugonjwa huo.

MHE. JANET B. KAHAMA: Mheshimiwa Spika, pamoja na majibu mazuri ya Mheshimiwa Naibu Waziri, nina maswali mawili ya nyongeza.

(a) Je, katika maradhi hayo yote aliyoyataja hakuna dawa ya aina yoyote ambayo inaweza ikasaidia kutokomeza maradhi hayo?

(b) Pamoja na kuwa siku za nyuma zao la mbata lilikuwa na bei na faida sana kwa wananchi; Je, nataka kuelewa uuzaji wa mbata unaendelea au umerudi nyuma? (*Makofi*)

NAIBU WAZIRI WA KILIMO NA CHAKULA: Mheshimiwa Spika, naomba kujibu maswali mawili ya Mheshimiwa Janet Kahama, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, mpaka sasa hakuna dawa ya kutibu ugonjwa huu ambao unaenezwa na virusi kama nilivyoeleza. Haipo wala chanjo haipo. Njia ni hizo nilizozitaja hapo zinazoshughulikiwa na Wizara. (*Kicheko*)

Pili, ni kweli zao la mbata lilikuwa maarufu sana hapo nyuma. Lakini hapo katikati lilikuwa limeanza kupata ufinyo kwa sababu mbalimbali mmojawapo ni ugonjwa niliyoutaja lakini vile vile yalitokea mazao mbadala ya kutoa mafuta kutoka mbata. Kwa mfano, mafuta ya mawese sasa hivi ni maarufu zaidi kuliko mafuta yanayotoka kwenye mbata. Lakini Wizara ina utaratibu wa kupanua shughuli za upandaji wa minazi na hatimaye hata kuunda Bodi ya kushughulikia hili la nazi.

MHE. ATHUMANI S. M. JANGUO: Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa kunipa nafasi kuuliza swali lingine la nyongeza. Pamoja na majibu mazuri ya Mheshimiwa Waziri.

Je, huo utafiti wa kupata dawa za kuweza kuua wadudu wa ugonjwa huu wa kunyong'onyea utamalizika lini ili wakulima wa minazi waweze kupata njia ya kuweza kuutibu huo ugonjwa?

NAIBU WAZIRI WA KILIMO NA CHAKULA: Mheshimiwa Spika, naomba kujibu swali la Mheshimiwa Athumani Janguo, kama ifuatavyo:-

Kama nilivyosema utafiti unaendelea na sababu mojawapo ilikuwa huyu mdudu anayeitwa *Plant Hoppers* ni *vector* yaani mdudu sawasawa ya mbu anayeeneza malaria.

Kwa hiyo, sasa tunajaribu kwanza kutafuta kujua ni njia zipi za kibaolojia zinaweza kumdhibiti katika hatua ya mayai, yanapotagwa au yanapoanguliwa na hiyo inafanyika siyo sisi peke yetu tunashirikiana wengi tu. Mfano, Ghana na Jamaica na bado hatujapata ufumbuzi mpaka hapo tutakapopata uvumbuzi. Tafadhali fuateni au tushirikiane kufuata njia zile zilizoandaliwa na Wizara ya Kilimo na Chakula kuudhibiti ugonjwa huu.

MHE. ABDULKARIM E. H. SHAH: Mheshimiwa Spika, ahsante sana kwa kunipa nafasi hii. Nilikuwa nauliza kwa kuwa huu utafiti ambao wanauzungumzia Mheshimiwa Naibu Waziri umeanza miaka mingi sana, lakini mpaka leo hata vile vituo vilivyokuwepo kwa mfano, Mafia, Mkulanga na sehemu zingine upande wa Mkoa wa Pwani vyote vimefungwa na kuhamia Mikocheni katika lile Shirika la Maendeleo ya Minazi la Taifa (*NSDP*).

Sasa swali langu dogo linauliza kwa kuwa utafiti huu una zaidi ya miaka 20 na tatizo kwamba zao la minazi limeshindwa kabisa kupata mtu msemaji kazi yetu kusema humu ndani ya Bunge, kwa nini leo Serikali isitoe tamko maalum ya hii Bodi ambayo inategemea kuunda isiseme yaani iunde haraka iwezekanavyo hili hili zao liweze kupata wasemaji na kuweza kufanikisha kwa kuwa ndio zao kuu pia mkulima haswa wa Kanda ya Pwani na haswa katika Kisiwa cha Mafia.

NAIBU WAZIRI WA KILIMO NA CHAKULA: Mheshimiwa Spika, utafiti umefanyika muda mrefu kwanza ni kujua tatizo lilikuwa nini na kama unavyojua magonjwa ni mengi tu hata kwa binadamu hayapati ufunguzi haraka haraka.

Kwanza hasa hasa kujua kwanini kuna huu ugonjwa wa kunyong'onyea unaanzishwaje nani wanasababisha sasa kwa miaka hii uliyoitaja ndio tukagundua kama kuna hawa *plant hoppers* na huyu mdudu anaitwa *rhinoceros beetle* hii ni hatua kubwa katika kubaini jinsi ya kuukabili ugonjwa huo kwa hivi badala ya kulaumiwa.

Mheshimiwa Spika, mimi ningeomba utupe pongezi kwa watafiti wetu wataalam wamegundua angalau haya kwanza ya kuanzia kazi ya pili tunakuja huko vituo vile wakati tunashughulika navyo tulitumia zaidi misaada ya nje na tulijaribu kufanya tupande minazi mifupi au *East Green Tall*.

Mheshimiwa Spika, sasa baadaye tumegundua vituo vile jawabu sio minazi hiyo mingine, jawabu ni minazi asilia *East Green Tall* na baada ya kufanya hivi tumeona tuimarisha hasa mkazo jinsi ya kuwadhibiti kwa kutumia njia ya kibaolojia tupe muda na tunaomba subira.

Mheshimiwa Spika, kuhusu Bodi kwa sasa hivi zao hili litashughulikiwa kwa wakati huu kwa taratibu zilizopo kwa mazao mengine Tanzania. Lakini hatimaye tutakavyofanikiwa karibu tu muwe na subira.

SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, muda wa maswali umekwisha maswali yaliyobaki yatapangiwa nafasi nyingine katika kipindi tulichonacho niliona kwamba maswali ya nyongeza yana umuhimu wake maalum. Kwa hiyo, tunayaruhusu mengi zaidi kuliko kawaida.

Tunaendelea na shughuli nyingine sina matangazo ya vikao vya Kamati lakini napenda kukumbusha kwamba leo ndio tunaanza *agenda* kuu ya mkutano huo ambao ni kujadili Muswada wa Marekebisho ya Katiba. Nafurahi kwamba wameshaleta maombi Waheshimiwa Wabunge wengi, mpaka sasa ninayo orodha ya Waheshimiwa Wabunge 34 ambao wanataka kuchangia lakini orodha bado ipo wazi kwa sababu tumetenga muda wa kutosha kabisa kwa suala hili muhimu.

Kwa hiyo, ambao bado wana nia ya kuchangia wanaweza kuleta karatasi. Katibu tunaendelea na *Order Paper*.

MISWADA YA SHERIA YA SERIKALI

Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Kumi na Nne katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania wa mwaka 2004

(Kusoma Mara ya Pili)

WAZIRI WA SHERIA NA MAMBO YA KATIBA: Mheshimiwa Spika, naomba kutoa hoja kwamba, Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Kumi na Nne katika Katiba ya Nchi ya mwaka 2004 kama ulivyobadilishwa kwa mujibu wa orodha ya mabadiliko yaliyoambatanishwa kwenye orodha ya shughuli za leo sasa usomwe kwa Mara Pili.

Mheshimiwa Spika, awali ya yote napenda kutoa pole kwa familia na wananchi wa Jimbo la Kasulu Mashariki kufuatia kifo cha hayati Frank Michael Mussati, katika ajali ya gari alipokuwa akisafiri kati ya Dar es Salaam na Morogoro. Namwomba Mwenyenzi Mungu awape ndugu na jamaa nguvu ya kuhimili msiba huo.

Aidha, napenda kutoa pole kwa Waheshimiwa Arcado Ntagazwa, Mbunge wa Muhambwe na Mheshimiwa Benito Malangalila, Mbunge wa Mufindi Kusini kwa kufiwa na wake zao pamoja na Mheshimiwa Daniel Yona, Mbunge wa Same Mashariki na Mheshimiwa Parmukh Singh Hoogan, Mbunge wa Kikwajuni kwa kufiwa na wazazi wao. Tunamwomba Mwenyenzi Mungu aziweke roho zao mahali pema peponi. *Amin*.

Mheshimiwa Spika, napenda nichukue fursa hii kuipongeza Kamati ya Katiba, Sheria na Utawala Nchini, chini ya Uenyekiti wa Mheshimiwa Athumani Janguo,

Mbunge wa Kisarawe kwa kazi kubwa na nzuri waliyofanya ya kuchambua Muswada huu. Maoni ambayo Kamati imekuwa ikitupatia mara kwa mara yamesaidia sana katika kuuboresha Muswada huu. Mengi ya yale tuliyoyaweka katika Jedwali la Marekebisha ni matokeo ya vikao vyetu na Kamati na pia matokeo ya maoni tuliyopokea kutoka kwa wadau walioitwa na Kamati.

Mheshimiwa Spika, napenda pia nikupongeze wewe binafsi kwa kuiwezesha Kamati kufanya kazi zake hadi kutufikisha hapa tulipo, kuiwezesha Kamati kutembelea maeneo mbali mbali nchini na kukusanya maoni kutoka kwa wadau kuhusu Muswada huu na hivyo kufanikisha mikutano ya ushirikishwaji wa wadau.

Mheshimiwa Spika, hoja yoyote ya kufanya mabadiliko katika Katiba ya nchi ni nzito hivyo sina budi kutoa maelezo ya awali juu ya dhana na maana ya Katiba kwa faida ya Bunge hili na umma kwa ujumla. Nilipokuwa nawasilisha hapa Bungeni Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Kumi na Tatu katika Katiba ya nchi ya mwaka 2000 nilitoa tafsiri ya suala hili. Tafsiri niliyoitoa wakati ule bado ndio inayoningoza hadi sasa, nilisema kwamba Katiba ya nchi ni hii na nanukuu: “mfumo wa sheria, kanuni na taratibu ambazo zinaainisha maudhui na mamlaka ya vyombo vya dola unauweka mwongozo wa mahusiano kati ya dola na vyombo vyake na vile vile kati ya dola na wananchi na miongoni mwa wananchi na jamii nzima.” Mwisho wa kunukuu.

Mheshimiwa Spika, kwa tafsiri hii tunaweza kusema kwamba Katiba ya nchi ni mfumo rasmi na msingi mkuu wa sheria unaoonyesha chanzo, malengo na matumizi ya mamlaka katika dola.

Mheshimiwa Spika, kwa muda mrefu Katiba yetu imeweza kusimama kama nguzo imara ya kulinda misingi niliyoitaja. Hii inatokana na ukweli kwamba ni hati iliyotengenezwa na Watanzania wenyewe. Msingi wa mapendekezo ya mabadiliko haya ni kuendelea kutekeleza maoni ya wananchi yaliyoratibiwa na Kamati ya Jaji Robert Kissanga, iliyokusanya maoni kuhusu hoja 19 kupitia waraka wa Serikali namba 1 wa mwaka 1998 yaani *White Paper*. Hoja hizo zilihusu muundo wa Muungano, hoja kuwepo kwa kura za maoni kwa ajili ya kuthibitisha Muungano, kupunguza madaraka ya Rais katika uteuzi wa viongozi na watendaji waandamizi wa umma, madaraka ya Rais katika hali ya hatari na kuweka watu kizuizini, matokeo ya kura za Rais kuwa ama *simple* ama *absolute majority*, matokeo ya uchaguzi wa Rais kuhojiwa au kuthibitishwa mahakamani na hoja ya wagombea binafsi.

Hoja nyingine zilihusu aina mbali mbali za Ubunge hususani kama viwepo viti vya uwiano (*proportional representation*), kama Rais awe na madaraka Kikatiba ya kuteua Wabunge wachache na kama viti maalum vya wanawake viendeleo kuwepo na kama viendeleo iwe ni kwa idadi ya sasa au viongezwe, uwezo wa wananchi kuwadhibiti Wabunge wao, kujaza viti vya Ubunge vinapokuwa wazi.

Aidha, zilikuwepo hoja kuhusu muundo uteuzi wa Tume ya Uchaguzi, Baraza la Mawaziri kuteuliwa ndani au nje ya Bunge na kuwepo Serikali ya Mseto, watumishi wa

umma kushiriki siasa, wakuu wa Mikoa na Wilaya kuwa ama watumishi wa Serikali au watumishi wa kisiasa.

Mwisho zilikuwepo pia hoja zilizojielekeza katika suala la matumizi ya maneno ujamaa na ujamaa na kujitegemea kwenye Katiba, sheria arobaini za Tume ya Nyalali, suala la haki za binadamu, maeneo ya Katiba ambayo hayaeleweki vizuri au tafsiri yake haiko wazi mojawapo ikiwa suala la je ni lini Ubunge unakoma na kutajwa kwa vyombo vya utendaji katika Katiba.

Kamati pia ilikusanya hoja za ziada takribani arobaini zilizotolewa zikihusu eneo la Katiba na sheria takribani saba zilizotolewa kuhusu eneo la Bunge, hoja takribani tano zilizotolewa kuhusu elimu, hoja saba zilizotolewa kuhusu Tawala za Mikoa, hoja tano zilizohusu eneo la Serikali kuu, hoja tano zilihusu ulinzi na usalama, hoja tatu zilihusu afya, maendeleo na ustawi wa jamii, hoja mbili zilizohusu jinsia, hoja tisa zilihusu siasa, hoja tatu zilihusu uraia na uhamiaji na hoja tano zilihusu suala la dini na kumtaja Mungu katika Katiba za nchi.

Kwa ujumla zilikuwepo hoja za ziada takribani mia moja ambazo wananchi walizitolea maoni.

Mheshimiwa Spika, baada ya kupokea taarifa hiyo Serikali ililieleza Bunge lako Tukufu kwamba maoni ya wananchi yalikuwa ni muhimu na mazito na hivyo utekelezaji wake ungefanywa kwa awamu. Kwa kuanzia mabadiliko ya kumi na tatu yaliyopitishwa na Bunge mwaka 2000 yalilenga katika kuimarisha demokrasia hasa mchakato wa uchaguzi.

Baada ya kusema hayo naomba sasa kuelezea ni kwa nini Serikali inauleta Muswada huu. Swali hili linaweza kujibiwa vizuri kama tutarejea mafungu yaliyo katika Muswada huu. Shabaha ya mapendekezo ya mabadiliko haya ni kuhakikisha kwamba Ibara za Katiba zinazohusu haki za binadamu na wajibu wa watu ulioainishwa katika sehemu hiyo zinaandikwa vizuri zaidi ili kulinda na kuhifadhi haki hizo kwa namna ambayo inasomeka vizuri zaidi na kuzingatia maoni ya wananchi kama yalivyoratibiwa na Kamati ya Jaji Robert Kissanga. Serikali iliahidi kuyafanyia kazi mapendekezo ya Kamati hiyo kwa awamu. Baadhi ya mapendekezo yaliyomo katika Muswada huu ni utekelezaji wa ahadi hiyo.

Hivyo basi, Muswada huu unayo mapendekezo yanayolenga kwanza kuondoa dhana ya kuiwajibisha Katiba ya nchi kwa sheria zilizotungwa kwa mujibu wa Katiba yenyewe. Pili kuimarisha misingi ya utoaji haki nchini na tatu kupanua wigo wa demokrasia.

Mheshimiwa Spika, shabaha kubwa ya mapendekezo ya mabadiliko haya ni kuondoa katika Katiba maneno yanayowajibisha masharti ya Katiba kwa sheria nyingine kama wananchi walivyoshauri. Jambo hili linafanyika kwa kuondoa maneno bila kuathiri masharti ya sheria nyingine, haya ni yale yaliyopo katika Ibara za 18, 19, 20 na 24 kuhusu haki na wajibu muhimu kwa wananchi. Suala la haki mbali mbali

zinazohainishwa katika Katiba kuwekewa mipaka muhimu lina chimbuko lake kwenye mikataba ya kimataifa.

Mheshimiwa Spika, kama Waheshimiwa Wabunge wanavyofahamu msingi wa Haki za Binadamu zilizotamkwa katika Katiba ni tamko la Haki za Binadamu pamoja na mikataba miwili yaani mkataba wa Haki za Kiraia na Kisiasa na ule wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na za Kiutamaduni ambazo karibu zote zimeingizwa katika Katiba yetu. Mikataba hiyo imeweka vilevile mipaka muhimu kwenye kila haki, zipo aina mbili za kuiweka mipaka hiyo.

Kwanza ni Ibara zinazohusu kueleza kuwa haki zinazotolewa hazitaathiri sheria zilizotungwa au zitakazotungwa na Bunge. Hizi ndizo zinafahamika kama *Claw Back Clauses*. Kwa utaratibu huu Ibara za Katiba zinawajibishwa moja kwa moja kwa sheria za nchi.

Aina ya pili ya kuweka mipaka ni ile ya Katiba kuruhusu sheria kutungwa au kuhalalisha sheria zilizokwishatungwa kwa madhumuni yaliyoainishwa na Katiba yenyewe yaani *Derogation Clauses*. Utaratibu wa kwanza wa *Claw Back Clauses* umetafsiriwa mara nyingi na Mahakama zetu na kuonekana kwamba haufai. Hata hivyo mtindo wa *Derogation Clauses* umetafsiriwa mara kadha na Mahakama na kuonekana ni utaratibu unaofaa kupima uhalali wa sheria kwani unavigezo vinavyoeleweka.

Mheshimiwa Spika, vigezo vilivyotumika kama *Derogation Clauses* vimeainishwa katika Ibara ya 30 ya Katiba kwamba haki na uhuru ulioainishwa usitumiwe na mtu mmoja kwa namna itakayosababisha kuingiliwa kati au kukatizwa kwa haki na uhuru watu wengine au maslahi ya umma. Vile vile sheria iliyotungwa au inayotarajiwa kutungwa haitakuwa haramu kama sheria hiyo ni kwa ajili ya kuhakikisha kwamba haki na uhuru wa watu wengine au maslahi ya umma haviathiriwi na matumizi mabaya ya uhuru na haki za watu binafsi au kwa ajili ya kubakisha ulinzi, usalama wa jamii. Kuhakikisha utekelezaji wa hukumu au amri ya mahakama au kuwezesha jambo jingine lolote kufanyika ambalo linastawisha au kuhifadhi maslahi ya Taifa kwa ujumla.

Mheshimiwa Spika, pamoja na kuondoa dhana ya Katiba, kuwajibishwa na sheria vilevile Ibara hizo zimefanyiwa mabadiliko ya kiuandishi ili sasa zisomeke vizuri zaidi kama ilivyopendekezwa na wananchi kupitia Waraka wa Serikali. Katika kufanya mabadiliko ya uandishi hakuna haki yoyote iliyominywa, kubadilishwa, kudhohofishwa au kufifishwa, badala yake Ibara hizo sasa zinasomeka vema zaidi kuliko ilivyokuwa awali. Mabadiliko mengine yanayopendekezwa kufanywa ni katika Ibara ya 19 ili kutamka bayana katika Katiba ya nchi kwamba mamlaka ya nchi haitakuwa na dini ingawa inatambua kuwa wananchi wake mmoja mmoja wanazo dini zao na kwa wengine dini ni sehemu ya utamaduni na ni msingi wa maisha yao. Serikali inaamini kwamba shughuli za Serikali hazina budi kutenganishwa na imani za dini. Serikali ya Tanzania haitakuwa na dini kwa maana kwamba ni ya kipagani, kihindu, kibahai, kiislamu, kikristo na na kadhalika.

Aidha, mamlaka ya nchi haitakiwi kufanya shughuli kwa namna inayopendelea dini moja dhidi ya nyingine. Kwa msingi huo mamlaka ya nchi inatakiwa izione dini zote kuwa ni sawa na kwamba kila raia ana haki sawa ya kuchagua dini aitakayo. Lengo la mapendekezo haya ni kuwezesha shughuli za dini kuendeshwa bila ya kuleta mgawanyiko katika jamii.

Mheshimiwa Spika, baada ya kuitafakari Ibara ndogo ya pili ya Ibara ya 19 ilivyoandikwa katika Muswada tumeona kwamba dhana mbili zimechanganywa pamoja. Dhana hizo ni haki ya wananchi kuabudu na sharti la Serikali kutokuwa na dini. Hivyo Serikali inapendekeza Ibara hiyo sasa iandikwe upya kwa kutaja tu haki ya mwananchi kuabudu ili ibaki kama ilivyo kwenye Katiba, isipokuwa kwa maneno bila ya kuathiri sheria nyingine za nchi ambayo yanaondolewa kama ilivyokwisha elezwa.

Mheshimiwa Spika, sharti kwamba Serikali haitakuwa na dini sasa itatamkwa katika utangulizi katika sehemu ya pili ya Sura ya Kwanza ya Katiba inayoelezea malengo muhimu na misingi ya mwelekeo wa shughuli za Serikali. Ibara ya 19 ipo katika sehemu ya Tatu ya Sura ya Kwanza ya Katiba inayohusu haki na wajibu muhimu. Maneno “Mamlaka ya nchi haitakuwa na dini,” siyo haki wala wajibu bali ni tamko la msingi ya mwelekeo wa shughuli za Serikali.

Mheshimiwa Spika, napenda kuwahakikishia Waheshimiwa Wabunge na kwa kupitia kwao ndugu wananchi wote kwamba kwanza haki ya Ibada ni ya mtu binafsi. Kila mtu anayo haki ya kuchagua dini au dhehebu la dini analolitaka anapokuwa katika Ibada au ndani ya dhehebu na Serikali haitaungilia kabisa. Vile vile Serikali inatambua kwamba Madhehebu ya dini au taasisi za dini zimeundwa kwa mujibu wa sheria za nchi zinaweza kuchagua viongozi wao kwa mujibu wa Katiba zao na vile vile kutatua migogoro yoyote inayoweza kutokea kwa mujibu wa taratibu walizojiwekea lakini wakishindwa na pale inapobidi kweli kweli watakwenda mahakamani. Serikali haitaingilia mambo hayo hata kidogo. Kwa upande mwingine Serikali haitasita kuchukua hatua pale kutakapotokea uvunjifu wa amani kwa sababu ya dini kama vile mipagano katika jamii. Mapendekezo yanayoletwa katika eneo hili yana nia ya kuweka bayana wajibu wa kulinda maslahi ya umma.

Mheshimiwa Spika, mabadiliko yanayopendekezwa kufanywa katika Ibara ya 21 ni kuongeza maneno “ya 47” ili kuondoa dhana kwamba Makamu wa Rais anaweza kuchaguliwa kama mgombea binafsi. Dhana hii haikutarajiwa kwa sababu Makamu wa Rais uchaguliwa pamoja na Rais kama mgombea mwenza. Hivyo hawezi kuwa mgombea binafsi kama inavyoonekana katika Ibara hii ya 21.

Mheshimiwa Spika, marekebisha mengine yanakusudia kuainisha mfumo na dhana nzuri ya utekelezaji wa kazi za Rais wakati yeye hayupo nchini. Inapendekezwa kurekebisha Ibara ya 37 ili endapo Rais na Makamu wake hawatakuwapo nchini, Waziri Mkuu ndiye atekeleze kazi za Rais badala ya Spika au Jaji Mkuu kama ilivyo sasa. Kwa kuzingatia mgawanyo wa madaraka baina ya mihimili ya dola kumwingiza Spika na Jaji Mkuu katika shughuli za utendaji yaani *Executive* ni kuwafanya viongozi hao wakuu wa mihimili hiyo kufanya kazi za utendaji.

Mheshimiwa Spika, Waziri Mkuu kama alivyo Makamu wa Rais ni moja wa wasaidizi wakuu wa moja kwa moja wa Rais katika Mamlaka ya Utendaji wa Jamhuri ya Muungano na anaweza kutekelekeza shughuli za Rais vizuri zaidi na kwa urahisi.

Mheshimiwa Spika, kwa muda mrefu nimekuwa nikilielezea Bunge lako Tukufu azma ya Serikali ya kuboresha sekta ya sheria na kuongeza ufanisi katika utoaji haki kwa kutekeleza mapendekezo mbali mbali ya wataalam kuhusu kuboresha sekta hiyo. Baadhi ya mapendekezo hayo yalitolewa na Tume iliyoitwa kwa jina lako Mheshimiwa Spika, Tume ya Msekwa na Kamati ya Jaji Bomani iliyoifanya mapendekezo kuhusu umuhimu wa kuimarisha Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali na Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashitaka. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, mabadiliko yanayokusudiwa kufanywa katika Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali ni kwanza, kuongeza sifa za mtu kustahili kuteuliwa kuwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Kama Waheshimiwa Wabunge wanavyofahamu nafasi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali ni nafasi muhimu. Ukweli huo ndiyo unatufanya tupendekeze kuongeza sifa za mtu kuweza kuteuliwa kushika nafasi hiyo ili sasa ziwe sawa na zile zinazomwezesha mtu kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama ya Rufani, ambazo ni kuwa na sifa za kufanya kazi ya uwakili kwa muda usiopungua miaka 15 badala ya sifa zinazomwezesha kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama Kuu zilivyo sasa.

Pili, inapendekezwa kwamba nafasi ya Naibu Mwanasheria Mkuu ikiwa ni msaidizi mkuu wa Mwanasheria Mkuu sasa iingizwe katika Katiba. Pia kwa kuzingatia umuhimu wa nafasi hiyo.

Mheshimiwa Spika, inapendekezwa Naibu Mwanasheria Mkuu sasa awe na sifa za kuweza kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama Kuu ambazo ni kuwa na sifa za kufanya kazi ya uwakili kwa muda usiopungua miaka kumi.

Mheshimiwa Spika, aidha, kama tunavyoelewa, ndani ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali pia ipo Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka yaani *DPP*. Katika suala la kufungua, kuendesha na kusimamia mashtaka Mkurugenzi wa Mashtaka anatakiwa kuwa huru na hatakiwi kuingiliwa na mtu yeyote au mamlaka yoyote, hayo ni mamlaka mazito na pia nafasi inayohitaji uhuru mkubwa. Hadi sasa mamlaka hayo mazito yameainishwa chini ya Sheria ya Mwenendo wa Mashauri ya Jinai kwa ajili ya kutambua uzito wa ofisi na majukumu ya *DPP*, inapendekezwa kuwa uanzishwaji wa ofisi hiyo na mamlaka yake yaainishwe katika Katiba badala ya kuwa katika Sheria tu.

Mheshimiwa Spika, mapendekezo yanayoletwa ni kwa ajili ya kumfanya Mkurugenzi wa Mashtaka awe huru kufungua Mashtaka ya jinai, kuingilia kati mashtaka yanayofunguliwa na watu binafsi na kuyafuta mashtaka hayo pale inapobidi katika kutenda kazi zake Mkurugenzi wa mashtaka atatakiwa kuzingatia vigezo vitatu ambavyo

ni kutenda haki, kuzingatia maslahi ya umma na kuhakikisha kwamba sheria ya jinai haitatumika vibaya.

Mheshimiwa Spika, eneo lingine linalopendekezwa kufanyiwa mabadiliko linahusu Uchaguzi. Mapendekezo yaliyomo katika Muswada huu kuhusu eneo hili yanalenga kuongeza uwakilishi wa wanawake Bungeni na kuboresha muundo wa Tume ya Uchaguzi.

Mheshimiwa Spika, Taifa letu linathamini sana mchango wa wanawake katika jamii. Hata hivyo inapendekezwa kwamba idadi ya viti maalum vya wanawake Bungeni kutoka 20% ya sasa iongezwe idadi hiyo na isipungue 30% ya jumla ya Wabunge wote wa Majimbo, Wabunge kutokana na Baraza la Wawakilishi, Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Wabunge wa Kuteuliwa na Rais pamoja na Spika.

Inapendekezwa pia kuwa kigezo cha kuwapata Wabunge wa viti maalum iwe ni idadi ya kura ambazo chama kimepata baadala ya kutumia idadi ya viti ambavyo vyama hivyo vimepata Bungeni. Nia ni kutaka idadi ya watu waliokipigia kura chama katika uchaguzi izingatiwe katika upatikanaji wa viti hivyo.

Inapendekezwa kuweka sharti kuwa kati ya Wabunge watano wanaotokana na Baraza la Wawakilishi angalau wawili kati yao wawe wanawake na kati ya Wabunge kumi wanaoteuliwa na Rais angalau watano kati yao wawe wanawake, ili kuendelea kupanua wigo wa uwakilishi wa wanawake Bungeni. Vile vile inapendekezwa kubainisha kuwa idadi ya Wabunge itajumuisha Spika iwapo hatakuwa amechaguliwa kutoka miongoni mwa Wabunge.

Mheshimiwa Spika, kutokana na mapendekezo kwamba viti vya wanawake vipatikane kwa kuzingatia idadi ya kura, inapendekezwa kuainisha utaratibu wa kugawa kura kwa kila chama. Kwanza kila chama kitapata kura zote halali za Wabunge ambazo chama hicho kitapata katika Uchaguzi Mkuu. Pili kama chama kitapata katika jimbo la Mbunge atakayepita bila kupingwa chama hicho kitahesabiwa kuwa kimepata kura zote halali atakazopata mgombea wake wa kiti cha Rais.

Tatu, endapo chama hakikusimamisha mgombea kiti cha Urais katika jimbo la uchaguzi ambalo mgombea kiti cha Ubunge atapita bila kupingwa basi chama hicho kitahesabiwa kupata kura 51% ya watu wote waliojiandikisha kupiga kura.

Mheshimiwa Spika, inapendekezwa wajumbe wa Tume ya Uchaguzi ambapo mmoja atateuliwa na Rais kwa mashauriano na kiongozi wa shughuli za Serikali Bungeni na mmoja kutokana na mapendekezo ya Kiongozi wa Upinzani Bungeni ambaye atashauriana kwanza na vyama vyenye wawakilishi Bungeni.

Inapendekezwa kuwa wajumbe hao wawili watakaopatikana kwa utaratibu huu wasibanwe na lile sharti linalowazuia wajumbe wa Tume ya Uchaguzi kuwa wanachama wa vyama vya siasa. Aidha, inapendekezwa kufafanua vizuri zaidi sifa za mtu anayestahili kuwa Mwenyekiti wa Tume ya Taifa ya Uchaguzi, utaratibu wa sasa wa

kuwatumia tu watu wanaoshika madaraka ya Jaji umekuwa ukilalamikiwa kwa sababu kupunguza nguvu kazi katika mahakama, hivyo inapendekezwa sasa nafasi ya mwenyekiti wa tume iweze kushikwa pia mtu mwenye kustahili kuweza kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama kuu au Jaji wa Rufani.

Mheshimiwa Spika, Muswada huu pia unatoa mapendekezo yenye lengo la kuimarisha mahakama Tanzania. Inapendekezwa kuipa mahakama hadhi inayostahili kama moja ya mihimili kwa kuondoa neno Idara na hivyo ifahamike kama Mahakama ya Tanzania, badala ya kuitwa Idara ya Mahakama. Katika muundo wa dola hakuna mhimili mwingine uliokuwa unafahamika kama Idara.

Aidha, mabadiliko haya yana lengo la kuongeza sifa maalum za mtu kustahili kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama ya Rufani kutoka miaka mitano hadi miaka 15 na za mtu kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama Kuu kutoka miaka mitano hadi miaka 10.

Mheshimiwa Spika, tunaona utaratibu ndani ya Katiba unauweka misingi ya Jaji kuweza kuondolewa katika kazi ya Ujaji. Utaratibu huu ni mzuri na Muswada huu unapendekeza uendeleo. Hata hivyo utaratibu hutumika pale tu penye sababu inayolazimu Jaji kuondolewa kazini. Haupo utaratibu wa kushughulikia masuala ambayo hayana nia ya kumwondoa Jaji kazini. Muswada huu unalenga kuboresha utendaji kazi katika Mahakama zetu. Kwanza kwa kubadili Tume ya Kuajiri ya Mahakimu ili sasa iwe ni Tume ya Kuajiri ya Mahakama.

Pili, kwa kupanua majukumu ya Tume hiyo ili sasa iweze vile vile kumshauri Rais kuhusu uteuzi, masharti ya kazi, mishahara na maslahi ya Majaji. Tume hii pia itashughulikia uteuzi nidhamu kwa ajili ya Msajili wa Mahakama Kuu na Mahakama ya Rufani. Aidha, inapendekezwa Tume ipewe uwezo wa kuunda Kamati mbalimbali kwa ajili ya kurahisisha utekelezaji wa majukumu yake.

Mheshimiwa Spika, katika Muswada huu Serikali ilikuwa imekusudia kuanza kutumia kwa utaratibu maalum wa kikatiba hazina kubwa ya uzoefu na busara waliyonayo watu mbalimbali waliowahi kuwa viongozi wetu wa ngazi za juu kabisa yaani Marais Wastaafu wa Jamhuri ya Muungano na wale wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar. Tulikusudia kuanzisha Baraza la ushauri la Taifa la kumshauri Rais kuhusu masuala muhimu ya Kitaifa na ya Muungano. Serikali bado inadhamiria kuliendeleza suala hili.

Hata hivyo kwa sasa tunaona michango mingi ambayo tumeipata wakati wa kusikiliza wadau, maoni tuliyopokea kutoka kwa watu mbalimbali waliotundikwa na pia ndani ya Kamati Serikali imeamua kuahirisha mjadala huu kwa sasa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, hatua hii imechukuliwa ili kuwa na muda wa kuyatafakari zaidi na kuyachambua kwa undani maoni mbalimbali tuliyoyapokea. Aidha, huu ni mwendelezo wa kile ambacho Serikali imekuwa ikisema muda wote kuwa ni Serikali sikivu na yenye kufanyia kazi maoni mbalimbali ya nchi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, utaratibu wa kupitisha mapendekezo haya unazingatia Ibara ya 98(1)(a) ya Katiba.

Mheshimiwa Spika, mwisho napenda kukushukuru na Waheshimiwa Wabunge kwa kunisikiliza.

Mheshimiwa Spika, naomba kutoa hoja. (*Makofi*)

WAZIRI WA ULINZI NA JESHI LA KUJENGA TAIFA: Mheshimiwa Mwenyekiti, naafiki.

(*Hoja ilitolewa iamuliwe*)

SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, hoja imetolewa na imeungwa mkono. Nilikwisha kutangaza kwamba idadi ya walioleta maombi ya kuchangia ni 34 sasa wamefikia 45 kwa hiyo, tunakwenda vizuri.

Namwita Mwenyekiti wa Kamati ya Katiba, Sheria na Utawala, atoe maoni ya Kamati yake.

MHE. ATHUMANI S. M. JANGUO - MWENYEKITI WA KAMATI YA KATIBA, SHERIA NA UTAWALA: Mheshimiwa Spika, kwa kuwa hii ni mara yangu ya kwanza kuzungumza kwa mwaka huu wa 2005, naomba nikutakie wewe na Waheshimiwa Wabunge wote heri ya mwaka mpya. (*Makofi*)

Pili, kwa majonzi na masikitiko makubwa, napenda nichukue fursa hii, kwa niaba ya Kamati yangu, kutoa salaam za rambi rambi kwa ndugu, jamaa, wapigakura, wananchi wa Mkoa wa Kigoma na familia ya aliyekuwa Mbunge wa Jimbo la Kasulu Mashariki, Marehemu Mheshimiwa Frank Michael Mussati, aliyefariki ghafla kwa ajali ya gari, iliyotokea katika kijiji cha Gwata, kilichopo mpakani mwa mkoa wa Morogoro na Pwani, tarehe 15 Novemba, 2004, Mwenyezi Mungu ailaze roho ya Marehemu mahali pema peponi. *Amin!*

Aidha, napenda kutoa salaam za rambi rambi kwa Mheshimiwa Daniel Yona na Mheshimiwa Parmukh Singh Hoogan, kwa kufiwa na wazazi wao na Waheshimiwa Benito Malangalila na Mheshimiwa Arcado Ntagazwa, kwa kufiwa na wake zao. Mungu azilaze roho za Marehemu hao mahali pema peponi. *Amin!*

Mheshimiwa Spika, kabla sijawasilisha maoni ya Kamati ya Katiba, Sheria na Utawala kuhusu Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Kumi na Nne katika Katiba wa mwaka 2005, napenda nilijulishe Bunge lako Tukufu hatua iliyotangulia kabla ya kuushughulikia Muswada huu.

Mheshimiwa Spika, kwa mara ya kwanza na pengine tangu Kamati hii iundwe, Kamati ilifanya ziara nje ya Mkoa wa Dar es Salaam kwa ajili ya kukusanya maoni ya wadau katika Kanda za Tabora, Zanzibar, Mbeya, Mwanza na Arusha. Ziara hii

ilifanyika tarehe 12 Januari, 2005 na Kamati ilijigawa katika Kamati ndogo ndogo ili kukutana na wadau siku za tarehe 13 hadi 14 katika Kanda nilizokwishazitaja.

Mheshimiwa Spika, ziara hii ilifadhiliwa na *the State University of New York (SUNNY-Tanzania)* kwa kushirikiana na Bunge.

Mheshimiwa Spika, ukiacha Kanda hizo, Kamati yangu ilikuwa na nia ya kutembelea maeneo yote ya Tanzania. Lakini kwa sababu ya muda na uhaba wa fedha ambazo ziko nje ya uwezo wa Kamati hii, azma hii haikuweza kutekelezwa.

Mbali ya kukutana na wadau hawa, tarehe 20 Januari, 2005, Kamati yangu ilipata fursa pia ya kukutana na wadau kadhaa Mkoani Dar es Salaam. Miongoni mwa wadau ambao Kamati yangu imekutana nao au kupokea mawazo yao, ni wawakilishi wa dini za Kikristo na Kiislamu, Taasisi za Umma kama vile Kitivo cha Sheria cha Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Baraza la Kiswahili la Taifa, Vyama vya Siasa, Asasi zisizo za Kiserikali, Taasisi za Walemavu, Watu binafsi kama vile Wahadhiri wa Sheria kutoka Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na Taasisi za Serikali kama Msajili wa Vyama vya Siasa Tanzania na kadhalika.

Mheshimiwa Spika, wadau wote hawa walitoa michango yao ya kina ambayo imeisaidia sana Kamati yangu kutoa mawazo yaliyoutubisha Muswada huu ili uweze kuonekana bora zaidi kuliko ulivyoletwa mbele ya Kamati hii.

Katika Kikao cha Kamati kilichofanyika tarehe 27 Januari, 2005 mjini Dar es Salaam ambapo upande wa Serikali uliwakilishwa na Mheshimiwa Harith Mwapachu, Waziri wa Sheria na Mambo ya Katiba na Mheshimiwa Andrew Chenge, Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Muswada huu ulikuwa na sura tofauti na hii iliyowakilishwa mbele ya Bunge lako Tukufu. Kuwepo kwa jedwali la marekebisho mengi ni ushahidi kwamba maoni ya wadau na Kamati yamezingatiwa. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, kutokana na hazina kubwa ya mawazo ya wadau ambayo Kamati yangu iliyapata, kwa faida ya Bunge lako Tukufu, nitawasilisha baadhi ya maoni mengine ya wadau ingawa yalikuwa nje ya Muswada huu, lakini kwa namna yalivyokuwa yakijitokeza mara kwa mara, bado yana umuhimu wake katika mustakabali wa mabadiliko yajayo ya Katiba.

Mheshimiwa Spika, baada ya maelezo hayo, niruhusu sasa, kwa mujibu wa Kanuni Na. 70(2), Kanuni za Bunge, Toleo la 2004, niwasilishe maoni ya Kamati, nikianzia na yale ya jumla na halafu nijielekeze kwenye yale yaliyojitokeza katika Ibara mbalimbali za Muswada huu. Lakini kabla sijafanya hivyo napenda niseme kwamba nitayagusia yale ambayo yalizua mjadala mkali katika Kamati, na yale ambayo sitayagusia, ifahamike kuwa Kamati yangu ama iliyaunga mkono moja kwa moja au iliafikiana nayo baada ya kupata maelezo ya kutosheleza kutoka kwa Serikali. Niseme tu kwamba kwa ujumla Kamati yangu inauafiki Muswada huu na inauunga mkono. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, katika Ibara za 18, 19, 21 na 24, Kamati yangu inakubaliana na pendekezo la jumla la Serikali la kuondoa maneno yanayotoa haki upande mmoja na kuzuia haki hiyo upande mwingine (*Claw Back Clauses*) ambayo yanaifanya Katiba ambayo ndiyo sheria mama iwajibike kwenye sheria nyingine. Hata hivyo, pamoja na kukubali kuondolewa kwa maneno kama: “Bila ya kuathiri sheria za nchi/zinazohusika....”, Kamati inashauri kuwa Serikali iangalie pia maneno mengine katika Ibara za 18 hadi 29 ambayo yametumia lugha kama hiyo, kwa mfano: “...kwa mujibu wa sheria...” ambayo kimsingi na kimaana bado yanabeba dhana hiyo hiyo ya kuzuia haki hizo na kuiwajibisha Katiba.

Mheshimiwa Spika, katika eneo hili hili Wajumbe wengi wa Kamati wanakubaliana na mapendekezo karibu yote ya Ibara za 18, 21 na 24. Hata hivyo, pamekuwa na mjadala mkali kuhusu maneno yaliyopo katika Ibara mpya ya 19(2) inayopendekeza, pamoja na mambo mengine, kujitoka kwa mamlaka ya nchi katika shughuli za uendeshaji wa dini.

Katika kuitafakari Ibara hii upo wasiwasi kuwa, kitendo cha Serikali kujitoka katika shughuli hizo, kitaifanya isitambue tena kuwepo kwa Taasisi za kidini zilizoanzishwa kwa mujibu wa sheria Tanzania Zanzibar. Pia wasiwasi kama huo ulijitokeza Tanzania Bara na hili liliongelewa kwa maneno makali sana na baadhi ya wadau kwamba kwa kufanya hivyo, kutazua uanzishaji wowote wa taasisi za kidini kisheria. Kutokana na hofu hizo yapo maoni yaliyopendekeza kuwa Ibara ya 19(2) ya Katiba isirekebishwe.

Mheshimiwa Spika, katika kujibu hoja zilizojitokeza Serikali ilieleza kuwa Ibara mpya ya 19(2) haikuwa na nia mbaya na wala haikulenga kuzuia haki za vikundi au jamii fulani. Kama alivyoeleza mtoa hoja na kwamba haki za kidini na nyinginezo zimezingatiwa kikamilifu katika Ibara ya 30 ya Katiba. Baada ya ufafanuzi huo na hasa baada ya kuondolewa maneno haya, shughuli na uendeshaji wa jumuiya za dini itakuwa nje ya shughuli za mamlaka ya nchi na kama mliyooona kwenye marekebisho ambayo yametolewa Ibara hii sasa imeandikwa vingine na kwa kupitia kwa makini Ibara ya 30, Kamati imeridhika kuwa Ibara mpya ya 19(2) kama ilivyoandikwa upya ikisomwa pamoja na Ibara ya 30 inatoa kinga ya kutosha kwa haki za kijamii na kwamba inatambua kuwepo kwa sheria za nchi na haizuwii kutungwa kwa sheria zozote. Kwa mantiki hiyo hiyo, Kamati imeridhika kuwa Ibara ndogo mpya ya 19(3) haina nia mbaya.

Mheshimiwa Spika, marekebisho katika Ibara ya 37 yanampa madaraka Waziri Mkuu kukaimu Urais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania wakati Rais na Makamu wake hawapo. Kamati yangu inaafikiana na pendekezo la Serikali, kwa kuamini kuwa kufanya hivyo kunaimarisha dhana ya mgawanyo wa madaraka kati ya mihimili mitatu ya dola.

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 59 inafanyiwa marekebisho kwa kutaja sifa za anayefaa kushika nafasi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali na imeongezewa Ibara 59A na 59B zinazotambua kuwepo kikatiba kwa Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali na Mkurugenzi wa Mashtaka. Kamati yangu inashauri kuwa sifa zao ziwe ni sifa

zinazotajwa katika Sheria ya Mwakili kama ilivyofafanuliwa katika Ibara ya 109(8) ya Katiba badala ya sifa zilizopendekezwa katika Ibara za 59, 59A na 59B. Ni ushauri wa Kamati kuwa ili mtu achaguliwe katika moja ya nyadhifa hizo hapana budi awe na uzoefu katika utumishi wa muda usiopungua miaka 15.

Mheshimiwa Spika, katika eneo hili pia Kamati yangu ilitafakari kwa makini madaraka ya kufuta kesi za jinai (*nolle prosequi*) anayopewa Mkurugenzi wa Mashtaka nchini. Kamati iliona kuwa ipo mifano mingi ambayo inaonyesha dhahiri kuwa madaraka yake wakati mwingine hutumika vibaya hususan anapowakilishwa na wasaidizi wake wasio waaminifu ambao hutumia mwanya huo kwa maslahi yao binafsi. Ili kukabiliana na hali hii, Kamati yangu inashauri kuwa kuwe na sharti (*proviso*) katika Ibara ya 59(2)(c) itakayomtaka Mkurugenzi wa Mashtaka kutoa maelezo ya kuridhisha Mahakamani au kwa mwathirika wa kesi atakayositisha na kama muhusika hataridhika basi utaratibu mwingine ufanyike ili aweze kuendelea na kesi yake. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua kuwa katika Mahakama zetu kuna ucheleweshaji mkubwa wa baadhi ya kesi za jinai ambazo mazingira ya ucheleweshaji wake yanaleta shaka kuwa walalamikaji hawatendewi haki. Kamati inashauri kuwa Serikali ingalie uwezekano wa kuwa na mfumo mwingine utakaowawezesha walalamikaji kuendesha kesi zao binafsi (*private prosecution*).

Aidha, Kamati imebaini kuwa maneno “maslahi ya umma” yaliyotumika katika Ibara mpya ya 59B(4) yana maana pana na yanaweza yakamfanya Mkurugenzi wa Mashtaka au Serikali kuyatumia vibaya. Hivyo, Kamati inapendekeza kuwa badala yake yatumike maneno, “...kwa mujibu wa Katiba hii na sheria za nchi.”

Mheshimiwa Spika, kuhusu Ibara mpya ya 61A na 61B, Kamati yangu inaunga mkono kuanzishwa kwa Baraza la Ushauri la Taifa. Kamati inaamini kuwa Tanzania ina hazina kubwa ya watu mbalimbali wenye hekima, elimu na uzoefu wa mambo mbalimbali ambao Rais anaweza kuchota kutoka kwao kwa njia ya ushauri kuhusu masuala muhimu ya kitaifa. Hata hivyo, Kamati inashauri kuwa suala hili lifanyiwe utafiti zaidi kabla ya utekelezaji, na hii ndio maana mtoa hoja akatoa maelezo hayo kwamba wameamua kuahirisha ni kwa sababu ya ushauri wa Kamati. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, katika Ibara mpya ya 66(b) inayotenga 30% ya Wabunge kwa Wabunge Wanawake, Kamati inashauri kwamba siku za usoni Serikali iweke utaratibu mzuri zaidi ili uchaguzi wa Wabunge hawa ufanywe kidemokrasia zaidi kwa kuwahamasisha na kuwahusisha akinamama wengi hasa vijijini kwani utaratibu wa sasa unawapa nafasi wanawake wachache hasa kutoka mijini hususan wanawake wenye vyeo na uwezo.

Kuhusu Ibara mpya ya 74, Ibara ndogo ya 16 inayohusu uteuzi wa wajumbe wawili wa Tume ya Uchaguzi kutoka Kambi za Vyama vya Siasa Bungeni, Kamati yangu inakubaliana na maoni ya wadau kuwa kufanya hivyo kutaifanya Tume hiyo isiwe huru kwani wajumbe hao wataingiza itikadi zao za kisiasa katika Tume, hivyo kusababisha mtafaruku mkubwa katika Tume. Kwa hiyo, Kamati inashauri kuwa Ibara

ndogo ya (16) iondolewe. Pia Kamati inapendekeza kuwa siku zijazo Serikali ifikirie kuweka utaratibu mzuri zaidi utakaoifanya Tume ya Uchaguzi iwe inajitegemea kikamilifu.

Mheshimiwa Spika, katika ibara mpya ya 78(1), Kamati inaafikiana na pendekezo la Serikali la kuweka asilimia 5 kama kigezo cha kuwapata Wabunge Wanawake. Hata hivyo, ni ushauri wa Kamati yangu kuwa kigezo hiki kiwe kianzio tu na ili kutoa nafasi zaidi ya demokrasia kufanyakazi, siku zijazo Serikali ilete mapendekezo yatakayoboresha zaidi kigezo hiki ili vyama vingi zaidi viweze kushiriki.

Mheshimiwa Spika, katika Ibara mpya ya 107A, Kamati yangu inaona kuwa maneno yaliyotumika, “Mahakama ya Tanzania” na “Mahakama ya Zanzibar” yanaleta utata. Hivyo, kwa madhumuni ya kuondoa utata huo, Kamati inapendekeza kuwa litumike neno, “.....Mahakama” bila kutaja “Tanzania” wala “Zanzibar.”

Mheshimiwa Spika, kama nilivyosema awali kuwa katika maeneo mengine ya Muswada, Kamati yangu inakubaliana na mapendekezo ya Serikali. Kama nilivyoahidi mwanzo, sasa naomba kuwasilisha yale ya jumla ambayo Kamati yangu iliyapata ilipokutana na wadau mikoani na jijini Dar es Salaam ambayo ingawa yako nje ya Muswada lakini ni muhimu pia kwa Serikali kuyazingatia na kuyafanyia kazi hatua kwa hatua kadri itakavyoonekana inafaa siku za mbele.

Mheshimiwa Spika, kati ya mambo yaliyojitokeza mara kwa mara kutoka kwa baadhi ya wadau wetu ni upendeleo uliopo katika Ibara za 39, 47, 67 na 71 za Katiba zinazoweka sharti la mtu kuwa mwanachama wa chama cha siasa ili awanie nafasi za uongozi wa Kitaifa na hivyo kumnyima mtu asiye mwanachama wa chama chochote cha siasa kushiriki katika uongozi.

Pili, ni haja ya kukitambua Kiswahili katika sheria mama yaani Katiba, kwamba ikilinganishwa na nchi nyingine nyingi ni Tanzania tu ambayo hadi hivi leo haiitambui lugha yake kuwa lugha ya Taifa na hivyo kutoipa nguvu Kikatiba. Kwa kuzingatia nafasi ya Kiswahili katika Tanzania na kwa sasa katika Afrika hasa kwa vile viongozi wa Afrika wamekitambua Kiswahili, kwa jumla wadau wanashauri na Kamati yangu imekubali kwamba Kiswahili kitambulike kama ni lugha ya Taifa. (*Makofi*)

Tatu, kutengwe viti maalum Bungeni kwa ajili ya makundi mengine yaliyobaki nyuma kama vile walemavu na kadhalika.

Mheshimiwa Spika, nilidhani niyaseme haya kama njia mojawapo ya kuwasilisha ujumbe wa baadhi ya wadau kwa Serikali ili iyasikie kupitia Kamati yangu na hasa kwa kuzingatia kuwa Bunge ndicho chombo kinachowakilisha wananchi.

Mheshimiwa Spika, baada ya kusema hayo, napenda nikushukuru wewe binafsi kwa kunipatia nafasi hii muhimu kuwasilisha maoni ya Kamati yangu. Vile vile napenda kutumia nafasi hii kuwashukuru kwa dhati kabisa Mheshimiwa Harith Mwapachu, Waziri wa Sheria na Mambo ya Katiba na Mheshimiwa Andrew Chenge, Mwanasheria

Mkuu wa Serikali pamoja na wataalam wao wote kwa maelezo yao ya kina na kutupatia ushirikiano wa kutosha uliotuwezesha kufanikisha kazi hii. *(Makofi)*

Aidha, naishukuru Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar kwa ushirikiano mkubwa iliyoutoa kwa kikundi chetu kilichokwenda Zanzibar. Pia naushukuru uongozi wa *SUNNY-Tanzania*, kwa kufanikisha ziara za Kamati Mikoani.

Vilevile napenda niwashukuru wadau wote kutoka Kanda za Arusha, Tabora, Mbeya, Zanzibar, Mwanza, Dar es Salaam, Wakuu wa Mikoa hiyo na Makatibu Tawala na viongozi wote kwa kufanikisha vema na kuisaidia sana Kamati kuishauri Serikali kwa kuzingatia maoni ya wananchi. Bila kuwasahau wale wote ambao waliwasilisha michango yao kimaandishi kwa Kamati yangu. *(Makofi)*

Mwisho, shukrani za pekee ziwaendee Waheshimiwa Wabunge, Wajumbe wa Kamati hii, kwa kuuchambua Muswada huu kwa makini na kutumia hekima na busara zao katika kulifanikisha jukumu tulilokabidhiwa. Kwa heshima na taadhima, napenda kuwatambua wafuatao, Mheshimiwa Athumani Janguo, Mwenyekiti na Mheshimiwa George Lubeleje, Makamu Mwenyekiti.

Mheshimiwa Spika, wajumbe ni Mheshimiwa Kingunge Ngombale-Mwiru, Mheshimiwa Grace Kiwelu, Mheshimiwa Rosemary Nyerere, Mheshimiwa Zahor Juma Khamis, Mheshimiwa Khamis Salum Ali, Mheshimiwa Ramadhani Hashim Khalfan, Mheshimiwa Juma Suleiman N'hunga, Mheshimiwa Ruth Msafiri, Mheshimiwa Paschal Degera, Mheshimiwa Jeremiah Mulyambatte, Mheshimiwa Chifu Abdallah Fundikira, Mheshimiwa Dr. Willbrod Slaa, Mheshimiwa Jenista Mhagama, Mheshimiwa Mwanne Mchemba, Mheshimiwa George Mlawa, Mheshimiwa Raynald Mrope, Mheshimiwa Shoka Khamis Juma, Mheshimiwa Profesa Jumanne Maghembe, Mheshimiwa Nimrod Mkono, Mheshimiwa Dr. Masumbuko Lamwai na Mheshimiwa Wilfred Lwakatare. *(Makofi)*

Napenda pia kuwashukuru sana Makatibu wa Kamati hii, Ndugu Ernest Zulu, Charles Mloka na Aggrey Nzowa, kwa jitihada kubwa walizofanya kuhakikisha kuwa maoni haya yanakamilika kwa wakati uliopangwa.

Aidha, namshukuru Mkurugenzi wa Idara ya Kamati za Bunge, Ndugu Phoebe Mmbaga, kwa jitihada za ziada alizofanya kufanikisha shughuli hii. Nawashukuru pia Makatibu wa nyongeza tuliopewa wakati tukitembelea kwenye zile Kanda, Ndugu Emmanuel Mpanda, Abdallah Hancha na Brown Mwangoka, waliyoihudumia Kamati hii wakati wa kupata maoni kutoka kwa wadau. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, naunga mkono hoja hii na naomba kuwasilisha, ahsante. *(Makofi)*

MHE. DR. WILLBROD P. SLAA - MSEMAJI WA UPINZANI KWA WIZARA YA SHERIA NA MAMBO YA KATIBA: Mheshimiwa Spika, naomba kukushukuru wewe binafsi kwa kunipa nafasi hii kutoa maoni ya Kambi ya Upinzani

kuhusu Muswada huu muhimu ulioko mbele ya Bunge lako Tukufu kwa mujibu wa Kanuni ya 43(5)(b) na 81(1), Toleo la 2004.

Mheshimiwa Spika, kabla sijaeleza, naomba nitoe masikitiko yangu kwamba tumefanyia kazi Muswada kama ulivyokuwa. Sasa hivi hapa ukumbini tumepokea *schedule of amendment*, kwa hiyo, kama kuna chochote kitaendana na mabadiliko haya ni kwa sababu tumepata hapa hapa na tusingeweza kufanya muujiza kumsikiliza Waziri wakati huo huo kusoma mabadiliko, wakati huo huo kufanya marekebisho kwenye hotuba yetu. Tunasikitika na tunaamini kwamba hali hii haitarudia tena. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, vile vile naomba nitoe masikitiko kwamba hata Kamati yetu yenyewe ambapo sisi ni wajumbe, Kamati ya Sheria, Katiba na Utawala ambayo ilichambua Muswada, tulichambua lakini hatujapitia taarifa iliyotolewa hapa. Kimsingi kusema kwamba ni taarifa ya Kamati inatia kidogo utata na natoa mfano.

MHE. ATHUMAN S. M. JANGUO - MWENYEKITI WA KAMATI YA KATIBA, SHERIA NA UTAWALA: Mheshimiwa Spika, kuhusu utaratibu.

MHE. DR. WILLBROD P. SLAA - MSEMAJI WA UPINZANI KWA WIZARA YA SHERIA NA MAMBO YA KATIBA: Kwenye Kamati sisi wachache tulikataa na tukasema kwamba Baraza hilo lifutwe lakini hapa tunaambiwa kwamba limeahirishwa.

SPIKA: Kuna kuhusu utaratibu, nampa nafasi Mwenyekiti wa Kamati.

MHE. ATHUMAN S.M. JANGUO - MWENYEKITI WA KAMATI YA KATIBA, SHERIA NA UTAWALA: Mheshimiwa Spika, utaratibu wa Kamati yangu kila wakati tunajadili, tukimaliza Makatibu wanaandika, wakimaliza wanapeleka kwa Mwenyekiti na Makamu Mwenyekiti wanapitia na Makatibu kusahihisha. Tangu tumekaa Kamati hii sasa tunamaliza hatujabadili hivyo.

Jana Mheshimiwa anayelalamika alitaka niitisha kikao kwenye saa saba. Nikamwambia muda hauturuhusu na hatuwezi kwenda kujadili upya na sisi Kamati nzima hatuwezi kuandika taarifa hii. Kwa hiyo, linalopendekezwa hapo ni kubadilisha utaratibu wote na kwamba tulete *argument* mpya katika Kamati. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, nakushukuru kwa kuniruhusu nizungumze. *(Makofi)*

SPIKA: Maelezo haya yanakubalika kwa hiyo, kama kuna hoja irudi kwenye Kamati mkajadili huko huko. *(Makofi)*

MHE. DR. WILLBROD P. SLAA - MSEMAJI WA UPINZANI KWA WIZARA YA SHERIA NA MAMBO YA KATIBA: Sawa.

Mheshimiwa Spika, nashukuru kwa taarifa, nimeipokea lakini bado nasisitiza Kamati iliazimia kwamba sisi tuliokataa majina yaandikwe, hayakuandikwa na hapa

imeandikwa kwamba Kamati imeunga mkono lakini imesema uahirishwe. Bado ni kinyume cha utaratibu. Naomba *record* hiyo iingie kwenye *Hansard* na iwe hivyo.

Pili...

SPIKA: Hapana, hiyo haitaingia kwenye *Hansard*. Nimeshatoa uamuzi kwamba hayo yarudi kwenye Kamati muyajadili huko huko. Kwa hiyo, Bunge halitapokea hayo maelezo. (*Makofi*)

MHE. DR. WILLBROD P. SLAA - MSEMAJI WA UPINZANI KWA WIZARA YA SHERIA NA MAMBO YA KATIBA: Mheshimiwa Spika, nashukuru. (*Kicheko/Makofi*)

Mheshimiwa Spika, baada ya hayo, sasa naomba nitoe maoni ya Kambi ya Upinzani. Kwa maoni ya Serikali, Muswada huu unatoa mapendekezo ya Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 yanayotokana na maoni ya wananchi yaliyopokelewa na Serikali baada ya mjadala wa Kitaifa kupitia Waraka wa Serikali Na. 1 wa mwaka 1998, yaani *White Paper*. Kwa maoni ya Serikali, mabadiliko ya awamu ya kwanza yalifanyika mwaka 2000 kupitia Mabadiliko ya Kumi na Tatu ya Katiba ya Nchi. Mabadiliko yaliyoko katika Muswada huu kwa maana hiyo ni ya Kumi na Nne na ni ya Awamu ya Pili tangu Waraka wa Serikali Na.1 wa Mwaka 1998 yaani *White Paper* ilipopita. Kambi ya Upinzani inapenda kutoa maoni yake katika maeneo machache, kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, Kambi ya Upinzani ingependa kutoa maoni yake kuhusiana na historia hii ya Mabadiliko ya Katiba.

(a) Kambi ya Upinzani inapenda kuikumbusha Serikali na Watanzania kuwa Katiba ya sasa inayorekebishwa yaani Katiba ya Jamhuri ya Muungano, Toleo la 2000 inatamka wazi kuwa “Kwa kuwa sisi wananchi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania tumeamua rasmi na kwa dhati kujenga katika nchi yetu jamii inayozingatia misingi ya uhuru, haki, udugu na amani, na “Kwa kuwa Misingi hiyo yaweza tu kutekelezwa katika jamii yenye demokrasia ambayo Serikali yake husimamiwa na Bunge lenye wajumbe waliochaguliwa na linalowawakilisha wananchi..., na “Kwa hiyo basi, Katiba hii imetungwa na Bunge Maalum la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, na kwa niaba ya wananchi, kwa madhumuni ya kujenga jamii kama hiyo na pia kwa ajili ya kuhakikisha kwamba Tanzania inaongozwa na Serikali yenye kufuata misingi ya demokrasia na ujamaa.”

(b) Na kwa kuwa Ibara ya 8 (1) ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977, inayofanyiwa mabadiliko inatamka wazi kuwa, “wananchi ndio msingi wa mamlaka yote na Serikali itapata madaraka na mamlaka yake yote kutoka kwa wananchi kwa mujibu wa Katiba hii,” hivyo basi:-

Kambi ya Upinzani inaamini kabisa kuwa Katiba ndiyo Sheria Mama, inapaswa kuundwa kwa kushirikisha wananchi katika ujumla wao kwa njia iliyo wazi,

inayoshirikisha kila mmoja na isiyo na mizengwe ya aina yoyote ile. Mazingira yaliyoshirikisha upatikanaji wa maoni ya *White Paper* mwaka 1998 yanakinzana kimsingi na utungaji wa Misingi ya Katiba kama yalivyotajwa hapo juu, yaani:-

(a) “Sisi Wananchi wa Jamhuri” yaani kwa hiari yao, kwa uhuru kamili na kwa taratibu zilizo wazi na bila mizengwe tumeamua rasmi. Kitendo cha Serikali kuwatuma Mawaziri nchi nzima, tena kwa fedha nyingi za kodi ya jasho la walalahoi wakati huo na kuwaelekeza wananchi namna ya kujibu hoja zilizoko kwenye *White Paper* ni kitendo kinachopingana kwa dhati kabisa na Msingi unaoelekezwa na Katiba yenyewe. (*Makofi*)

Kwa wale wanaokumbuka vyombo vya Serikali vilitumika kuandaa majibu na hata Halmashauri za Wilaya nazo zilitakiwa kutoa majibu wakati inajulikana kabisa kuwa wakati huo Halmashauri za Wilaya zote zilikuwa chini ya Madiwani wa CCM tu na kitabu hicho tunacho na tumekifanyia rejea. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, kusema kuwa maoni hayo yalitoka kwa wananchi na vyombo huru ni kuudanganya umma wa Watanzania na ulimwengu kwa ujumla. Hata tukiing’ang’aniza vipi, kuna siku ukweli utajulikana, ni vema tukazingatia usemi kuwa “...anayeficha ugonjwa, kifo kitamuumbua.” (*Makofi*)

(b) Hata kwa maandalizi ya marekebisho haya ya sasa, japo Kamati yetu imezunguka katika maeneo kadhaa, lakini katika ujumla wake, mawazo ya wadau hayakuchukuliwa kwa uzito uliostahili na hasa tukizingatia kuwa yale maeneo yote muhimu ambayo yamekuwa yakipigiwa kelele na wadau hayakupewa uzito mkubwa hata katika *schedule* iliyotokea sasa. Hata muda wenyewe tu uliotolewa kujadili mambo mazito kama haya ulikuwa ni mdogo mno, wananchi wengi katika ujumla wao wala hawakujua kuwa Kamati ilikuwa inatembelea maeneo yao, wengi wameuona Muswada hapo hapo na kutakiwa kutoa maoni yao. Kambi ya Upinzani inaamini pamoja na kuwa ni mwanzo mzuri kwa Kamati kufungua milango yake kwa wadau, lakini maandalizi ya kutosha hayakufanyika. (*Makofi*)

Mheshimiwa Spika, ni kwa msingi huo kuwa wananchi wengi, vikiwemo Vyama vya Upinzani, wameendelea kupiga kelele kuwa kinachotakiwa ni Katiba Mpya itakayoundwa na Watanzania wote, bila kujali itikadi yao na siyo kuendelea kuweka viraka daima, kwani Katiba ndiyo inayounda mustakabali wa nchi yetu. Katiba haiwezi kuwa mali ya Serikali wala ya Chama fulani cha Siasa. Katiba ni lazima iwe mali ya wananchi katika ujumla wao vinginevyo tuondoe kauli kuwa “Sisi Wananchi...” kama ilivyosomwa hapo awali na kauli ya kuwa Serikali inapata mamlaka na madaraka yake kwa wananchi nayo pia inapoteza nguvu. (*Makofi*)

Serikali inayokiri na kutambua mamlaka ya wananchi ni Serikali inayokuwa makini kusikiliza kauli ya wananchi wake na kutafuta njia isiyo na mizengwe ya kupata na kutekeleza kauli hizo. Ni imani ya Kambi ya Upinzani kuwa Serikali itatafuta njia muafaka na siyo kiinamacho cha kushirikisha wananchi, ikiwa ni pamoja na kufanya *Referendum* (kura ya wananchi wote) kuhusu mambo muhimu katika Katiba, Mkutano

wa Katiba na Katiba kupitishwa na Bunge Maalum la Katiba kama inavyotamkwa na Katiba yenyewe.

Mheshimiwa Spika, kauli ya Serikali ni kuwa maoni ya wananchi yaliyokuwa katika *White Paper* yanatekelezwa kwa awamu. Hata hoja hiyo ingekubalika, ni vigumu kueleweka kuwa maoni ya wananchi yachukuliwe mwaka 1998 na hadi leo ni awamu mbili tu ya mabadiliko ndio yanafanyika. Ni dhahiri kuna dosari kubwa katika mtindo wa Serikali kutii maoni ya wananchi wake. Mambo muhimu yafuatayo ni vema kuzingatiwa:-

Moja, kama wadau kadhaa walivyoelezea pia, Kambi ya Upinzani inaamini kabisa kuwa japo kifungu cha 5 kinachorekebisha Ibara ya 20 ya Katiba kinataja uhuru wa mtu kukutana na watu wengine, kuchanganyika, kushirikiana, Katiba bado inaminya uhuru wa Mtanzania iwapo Ibara ya 67(1)(b) nacho kinachotoa sifa ya mgombea kama... “ni mwanachama na ni mgombea aliyependekezwa na chama cha siasa..”

Mheshimiwa Spika, Kifungu hiki kinamlazimisha Mtanzania kugombea nafasi yoyote katika Jamhuri ya Muungano, kuanzia vitongoji hadi Urais kupitia Chama cha Siasa.

Mheshimiwa Spika, Mahakama Kuu ya Tanzania, katika hukumu yake katika Kesi ya Mchungaji Christopher Mtikila vs Mwanasheria Mkuu wa Serikali (1995) *TLR*, 31, ilitamka kuwa licha ya makatazo yaliyoko kwenye Ibara za 39(c), 67 na 77 za Katiba, Wagombea huru wa viti vya Bunge na Urais walikuwa na haki ya kugombea chaguzi hizo. (*Makofi*)

Pamoja na hukumu hiyo, Serikali ilienda Bungeni kubatilisha hukumu hiyo ya Mahakama Kuu, jambo ambalo linaenda kinyume na dhana ya *Separation of Powers* ambayo Serikali yetu kila siku inadai inaiheshimu. Madhara ya hatua hiyo ya Serikali ni:-

(a) Mtanzania anayetaka kugombea nafasi yoyote analazimishwa kugombea kupitia Chama fulani, hata kama kati ya vyama vyote hakuna anachokipenda na wala hana nia ya kuanzisha chama chake.

(b) Kutokana na hali hiyo ya kulazimishwa kugombea kupitia Chama cha Siasa, Vyama vya Siasa vimekuwa vikimiliki wagombea na kuwadhhibiti vinavyotaka jambo ambalo linawanyima haki na uhuru wa kutoa mawazo yao wanavyoona inafaa au kwa maslahi ya Majimbo yao badala yake wamekuwa watumwa wa Vyama vya Siasa.

(c) Imewanyima Wabunge haki ya kuhama Chama (*to cross the floor*) wakati anapoona hakubaliani na sera, au mtazamo wa Chama ambacho kilimpa tiketi ya kugombea. Matokeo yake Mbunge au kiongozi yeyote aliyechaguliwa kwa tiketi ya Chama chochote anapoamua kutofautiana na Chama chake na kutoka anapoteza haki yake ya kuwakilisha wananchi wake waliomchagua, tena isitoshe si lazima waliompigia kura kuwa wa Chama chake. Lakini anapoteza haki yake na wananchi waliomchagua nao wanapoteza mwakilishi wao hata kama alitofautiana na Chama chake kwa maslahi ya

watu wake. Hii ni kinyume kabisa na dhana nzima ya uhuru wa mtu na haki yake ya kutoa mawazo. Hivyo, Marekebisho yanayopendekezwa na Kifungu cha 5 cha Muswada hayana maana sana iwapo vifungu vya 39 (c), 66(1)(b), 67(1)(c) na 77 (3)(b) ambayo yote hayazungumziwi na mapendekezo ya Mabadiliko haya hayatafanyiwa marekebisho.

(d) Mheshimiwa Spika, Kambi ya Upinzani inaitaka Serikali ili mapendekezo ya Ibara ya 20 kama yalivyo katika kifungu cha 5 cha Muswada, Ibara zote zilizotajwa hapo juu zirekebishwe ili uhuru huo uwe kweli kamili na uendane na dhana nzima ya kupanua demokrasia katika nchi yetu vinginevyo, Kambi ya Upinzani ina nia ya kuleta marekebisho ya vifungu hivyo wakati wa Kamati ya Bunge nzima. *(Makofi)*

(e) Vyama vya Siasa kutokana na hali ya kumiliki wagombea ama vimekuwa vikiwafukuza wagombea bila kujali kuwa hawakuchaguliwa tu na wanachama wao jambo ambalo limefanya Taifa kuingia katika gharama kubwa za chaguzi ndogo kwa fedha ambayo ingeliweza kutumika katika miradi ya huduma ya jamii kama vile miradi ya maji, elimu, na afya. Uchaguzi mmoja mdogo unatumia fedha zaidi ya shilingi 300,000,000, fedha ambazo zinatoshwa kujenga Zahanati sita au mradi wa maji wenye kuhudumia wananchi wasiopungua 20,000. Isitoshe, pale ambapo Mbunge au kiongozi wa kuchaguliwa anapodhibitiwa, Taifa linakosa michango yake muhimu, kwa vile anajengewa hofu ya kuchukuliwa hatua na Chama chake. Hali hii kwa vyovyote vile siyo ya kujenga demokrasia katika nchi iliyodhamiria kujenga demokrasia ya kweli kama Tanzania. *(Makofi)*

(f) Mheshimiwa Spika, Kambi ya Upinzani inadhani Tanzania tumejiweka katika hali ya kujikanganya bila sababu. Haiingii akilini kuwa Ibara ya 20 ya Katiba ya 1997 inatoa uhuru wa mtu kujiunga na chama na kisha inashindwa kumpa Mtanzania huyo huyo uhuru wa kugombea anavyotaka bila kupitia Chama chochote au nje ya Chama. Kwa nini kumlazimisha kuingilia mlangoni wakati ana uhuru wa kuingilia dirishani au hata kwenye paa mradi hilo paa ni *convertible*? *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, ni Lazima sasa tufike mahali tusitoe uhuru wa mtu kwa mkono wa kulia na kuuondoa kwa mkono wa kushoto jambo ambalo kimantiki ni sawa na kutokuwa na uhuru kabisa.

Mheshimiwa Spika, pili, usimamizi wa uchaguzi katika ngazi za chini, Kambi ya Upinzani imeishasema mara kadhaa na tunapenda kurudia tena hapa. Uongozi katika ngazi za chini, hasa kwa nchi zinazoendelea usiwe kwa misingi ya kisiasa, bali uwe mashine ya kuwaunganisha Watanzania na kusukuma maendeleo. Serikali yetu inaelekea imefumbia macho jambo hili. Tatizo la Uchaguzi katika ngazi ya Mitaa, Vitongoji na Vijiji ni kuwa unaenda kwa sura zaidi ushabiki wa kisiasa kuliko ushindani wa sera na itikadi. Katika ngazi hii si wengi wanaoelewa ushindani wa kisiasa, ambao kimsingi unaenda kwa dhana ya kupingana bila kupigana au kushindana kwa itikadi bila kuathiri maendeleo. Kambi ya Upinzani basi inatamka kuwa:-

(a) Uzoefu katika nchi yetu ni kuwa matokeo ya kampeni katika ngazi za vitongoji, vijiji na Mitaa ni kujenga uhasama kati ya makundi, kugawa na kutenganisha

jamii jambo ambalo linachukua muda mwingi sana ambao tungeweza kuutumia katika kusukuma mbele gurudumu la maendeleo na kupiga vita umaskini. Hata kwa wenzetu nchi zilizoendelea, uchaguzi katika ngazi za chini hauendi kwa sura ya vyama, bali mtu anayekubalika na jamii husika ndiye anayechaguliwa.

(b) Aidha, katika nchi nyingine ambazo zinaruhusu uchaguzi huo uende kwa sura ya vyama kama vile Finland, uchaguzi huo unasimamiwa siyo na vyombo vya Serikali bali wananchi wenyewe wanachagua *Returning Officers* wao na hao hawapokei amri kutoka kwa ngazi yoyote ya Serikali. Mamlaka yote yapo kwenye sheria. Taratibu nazo zinafanywa kuwa *transparent* yaani wazi kabisa na hivyo hakuna uwezekano wa mgogoro wowote kutokea. Ndiyo maana baada ya uchaguzi hakuna lalamiko hata moja linaloenda Mahakamani. Mazingira ya Malalamiko yanatengenezwa makusudi na Serikali kwa malengo ya kisiasa. Serikali inakuwa haiko makini kutengeneza sheria zilizo wazi na zenye kuondoa mianya yote. Kilichotokea kwenye uchaguzi wa Serikali za Mitaa mwaka 2004 kwetu ni ushahidi wa wazi kuwa tunahitaji kufanya mabadiliko makubwa katika taratibu zetu za uchaguzi wa ngazi za Mitaa, Vijiji na Vitongoji. Kambi ya Upinzani inapendekeza ifuatavyo:-

(i) Katiba itamke wazi kabisa, kufuatana na Ibara ya 145 na 146 ya Katiba ambayo kimsingi yana lengo la kupeleka na kuimarisha demokrasia katika eneo la Serikali za Mitaa na kutumia demokrasia kuharakisha maendeleo ya wananchi (Ibara 146 (2)(c), jinsi utekelezaji wa mambo hayo unavyokuwa. Kwa sasa utekelezaji wa Ibara hiyo uko katika vifungu mbalimbali vya Sheria na 7 na 8 ya Mwaka 1982 inayohusu Serikali za Mitaa, Halmashauri za Wilaya na Mamlaka za Miji na Jiji.

Hata hivyo, hata kile kidogo kilichotolewa na Katiba katika Ibara ya 145 na 146 imenyanganywa na Sheria na 7 na 8 kwa kutoa Mamlaka makubwa bila kifani kwa Waziri Mwenye Dhamana. Ni vema tunapoondoa *Claw Back Clauses* katika Katiba kama ilivyo kwenye Ibara ya 18 ya Katiba tuondoe pia maneno "... kwa kuzingatia masharti ya sheria iliyokianzisha..." Kama tulivyosema, Sheria na 7 na 8 kwa sehemu kubwa imeondoa kabisa mamlaka yaliyotolewa na Katiba na kuweka mamlaka makubwa chini ya Waziri mwenye dhamana kwa kutumia maneno masharti ya sheria iliyoanzisha kana kwamba sheria hiyo ni kubwa kuliko Katiba yenyewe. Ni imani yetu kuwa Serikali wakati wa kujumlisha itatoa majibu ya jinsi inavyoshughulikia maneno haya yanayonyima mamlaka siyo tu mtu binafsi bali umma mzima wa Watanzania na pia ni kwa jinsi gani na kwa ratiba ipi itashughulikia kuifanyia marekebisho makubwa (*overhaul*) sheria Na. 7 na Na. 8 ya mwaka 1982.

(ii) Kifungu cha 13 kinachofanyia marekebisho Ibara ya 74, kifanyiwe marekebisho kwa kufuta Ibara ya 74(6)(a) na (b) kwa kuandika upya ifuatavyo:-

Ibara ya 74(6)(a), Kambi ya Upinzani inapendekezwa iandikwe "kusimamia na kuratibu uandikishaji wa wapiga kura katika uchaguzi wa Rais, Wabunge, Madiwani Vitongoji, Vijiji na Mitaa katika Jamhuri ya Muungano;" Ibara ya 74(6)(b) iandikwe "kusimamia na kuratibu uendeshaji wa uchaguzi wa Rais, Wabunge, Madiwani, Vitongoji, Vijiji na Mitaa;

Kambi ya Upinzani inatoa mapendekezo hayo kutokana na sababu zifuatazo:-

(i) Hakuna sababu tena ya kuwa na mamlaka mbili ya Uchaguzi katika nchi. Tena mamlaka moja inakuwa wakati huo huo mchezaji na wakati huo huo *Referee* kwa maana ya Serikali kutumia vyombo vyake ikiwa ni pamoja na Wakurugenzi wa Halmashauri za Miji na Wilaya. Hao ni sehemu ya Serikali na kama ilivyoonekana kwenye Uchaguzi wa Serikali za Mitaa 2004 wameegemea zaidi upande wa Chama Tawala. *(Makofi)*

(ii) Tume ya Taifa ya Uchaguzi inakaribia kukamilisha zoezi la kuandikisha wapiga kura katika Daftari la Kudumu la Wapiga Kura. Daftari hilo litakuwa katika usimamizi wa Tume ya Taifa ya Uchaguzi na tumeigharimia kwa mabilioni ya fedha. Daftari hilo pia lina takwimu za kila mwananchi na sifa zote za kupiga kura zinakuwa zimeandikwa tofauti na daftari nyingine yeyote ikiwemo la wakazi ambayo haina uraia ndani yake na wala haikutengenezwa kwa madhumuni ya kura. Hivyo Tume ya Uchaguzi pekee ndiyo yenye uzoefu wa kuitumia Daftari hilo kikamilifu katika chaguzi zote. *(Makofi)*

(iii) Tume ya Taifa imeishapata uzoefu wa kutosha katika kuendesha chaguzi na wana uwezo mkubwa wa kuwa huru kuliko Ofisi ya Rais, inayosimamia uchaguzi wa Serikali za Mitaa. Wenyewe wanasema kazi yao ni kutoa tu miongozo lakini wanasahau kuwa mwenye kutoa miongozo ndiye mwenye kushika upande mkali wa shoka. Uchaguzi wa Serikali za Mitaa mwaka 2004, ni ushahidi tosha kwani jukumu hilo liliwashinda mathalani, Kanuni za Uchaguzi wa Serikali za Mitaa, mwaka 2004 Toleo la Septemba, japo imechapishwa kwenye Gazeti la Serikali, tarehe 3 Septemba, lakini imetoka na kuwafikia wadau siku chache tu kabla ya uchaguzi tarehe 21 Novemba, 2004 na hata matakwa ya Kanuni kuwa Waziri atatangaza Tarehe ya Uchaguzi siku 90 kabla ya Uchaguzi halikufanyika, jambo ambalo kwa peke yake tu inatosha kubatilisha uchaguzi huo kwa nchi nzima kwa msingi ya kuwa haukuwa umetangazwa kisheria na Waziri mwenye dhamana. *(Makofi)*

(iv) Kwa vile Tume ya Uchaguzi Kikatiba ni Idara huru, inayojitegemea, kukabidhi majukumu ya Uchaguzi kutoka kwa Waziri mwenye dhamana kwa Tume ya Uchaguzi kutaondoa malalamiko na hisia nyingi zilizoko ya kutokuwa siyo tu na uwanja unaofanana *(level play field)* bali pia kuonyesha kuwa uwanja huo hauko kabisa kwani ni kichekesho mtu huyo huyo kuwa mchezaji na kuwa *referee* kwa wakati huo. *(Kicheko)*

Mheshimiwa Spika, tatu, hoja kwenye vifungu vinavyofanyiwa mabadiliko:-

(i) Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 3 cha Muswada kinafuta na kuandika upya Ibara ya 18 ya Katiba ya 1997 Toleo la mwaka 2000. Wakati Kambi ya Upinzani inakubaliana na maelezo yaliyotolewa na Kamati ya Katiba, Sheria na Utawala ambamo sisi pia ni wajumbe, isipokuwa kwa maeneo tuliyoeeleza, Kambi ya Upinzani inaenda mbele zaidi kama ifuatavyo:-

(a) Badiliko kubwa katika kifungu hiki ni kuondoa maneno, “Bila ya kuathiri sheria ya nchi.” Maneno haya yanajulikana kama *Claw Back Clauses* yaani yanatoa uhuru kwa mkono mmoja na kuuondoa kwa mkono mwingine. Lengo la kufanya mabadiliko haya ni kuondoa dhana ya kuwajibisha Katiba kwa Sheria nyingine za nchi. Tunashukuru kwamba kwenye *amendment* wamejaribu kurekebisha haya niliyoyasema naomba nisiendeleo kuyasema. Lakini ninasita kwa kuangalia kwa haraka katika mabadiliko yaliyofanyika, Ibara ya 3 kwa mfano inarudisha jambo hilo hilo lakini kwa sura nyingine pale inaposema kwamba katika Ibara hii itakuwa chini ya taratibu zilizowekwa na sheria ambazo ni muhimu katika jamii kidemokrasia kwa ajili ya usalama wa jamii, amani katika Jamii, maadili ya jamii na umoja wa Kitaifa.

Kwa hiyo, unaweka kwa mkono mmoja lakini unaondoa kwa mkono mwingine. Haya yanahitaji kufanyiwa kazi kwa kuwa tumepewa sasa hivi sitaki kuyasemea kwa undani. (*Makofi*)

(b) Katika mapendekezo ya mabadiliko ya 14 tumeondoa tu maneno “bila kuathiri.” Lakini ndani ya Katiba kuna maneno mengi yenye maana kama hiyo hiyo na lengo lake pia ni kuminya demokrasia na uhuru unaotolewa na Katiba. Maneno hayo ni kama vile, “Bila ya kujali masharti ya...25(2); “kwa mujibu wa sheria” 25(3), jambo ambalo linaiwajibisha Katiba kwa Sheria, kana kwamba sheria ni kubwa kuliko Katiba; kwa “maslahi ya umma” 30(1):- bila hata kueleza nani anatoa tafsiri ya maslahi hayo ya umma au “...hayaharamishi sheria yoyote iliyotungwa wala kuzuia sheria yoyote kutungwa...” 30(2), “kwa kufuata masharti yoyote yaliyowekwa na Rais” 37(8) Jambo linalomweka Rais kuwa juu ya Katiba, wakati Rais ni matokeo ya Katiba.

Kambi ya Upinzani inapendekeza vipengele hivi vyote (*Claw Back* na *Derogation Clauses*) vifanyiwe mabadiliko iwapo kweli tumedhamiria kupanua wigo wa demokrasia.

(c) Hata hivyo kuna hoja kuwa Mahakama ya Rufani ya Tanzania, katika kesi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali dhidi ya *Lohay Akonaay* na mwenzake” (1995) *TLR* 80,90 ilikwisha kataa kuwa maneno ‘bila kuathiri...24(1) hayawajibishi Katiba kwa sheria nyingine. Hivyo, Mabadiliko haya hayaongezi wala kupunguza chochote kwa vile Mahakama za Nchi zimekwisha kutoa uamuzi.

Kambi ya Upinzani inapenda kupata ufafanuzi wa kina kuhusu utata huu na kama Mahakama Kuu iliisha kutoa hukumu yake ni kwanini Serikali inapendekeza mabadiliko haya, mathalani miaka 10 baada ya hukumu ya Mahakama ya Rufani?

(d) Kuhusu Kifungu cha 4 cha Muswada kinachofuta Ibara ya 19(2) ya Katiba na kuiandika upya, Kambi ya Upinzani inaitaka Serikali kufanyia mabadiliko (*schedule of amendment*), naona imefanyiwa kidogo mabadiliko lakini tunafikiri kwamba mabadiliko haya bado yanaweza kuwa na utata hasa maeneo kama Zanzibar ambapo Taasisi kama ya Mufti, Idara ya Wakfu na Mali Amana na kadhalika ziko ndani ya Serikali. Tunafikiri kwamba kuwe na *provision* ambayo inaweka wazi kwamba mambo hayo kule Zanzibar hayaathiriki kwa vile Katiba ya Jamhuri ya Muungano pia inahusiana na Zanzibar. Jambo hilo litaleta mtafuruku mkubwa katika maisha ya jamii. Tunamtaka Waziri atoe afafanuzi

wa kina wa namna ya kunusuru Taasisi hizi bila kuathiri umoja na mshikamano wa Taifa letu. *(Makofi)*

(e) Kwa vile Ibara ya 20 ya Katiba iliyorekebisha inakinzana na Ibara ya 67(2)(e) ambayo pamoja na uhuru unaotolewa na Katiba inaminyu uhuru wa Mgombea Binafsi na kulazimisha kila mtu kugombea kupitia Chama cha siasa.

Kambi ya Upinzani inaitaka Serikali kufuta Ibara ya 67(2)(e) ili kila mtu awe huru kujiunga na siasa bila kulazimika kuwa katika Chama chochote cha siasa. Jamii yetu imekomaa kutambua nani wanayemtaka na nani mwenye uwezo wa kutetea maslahi yao.

Mheshimiwa Spika, Serikali yenye kufuata misingi ya haki na demokrasia haiwezi kamwe kutumia kigezo cha mtu kuwa tofauti na itikadi ya Chama Tawala kuwa ndicho kigezo cha kuinyima jamii iliyomchagua mtu huyo miradi au jambo lolote la kimaendeleo kwa sababu tu hakupitia tiketi ya Chama cha siasa. Wenye dhana hiyo ni wachovu na mafukara wa akili, wasioitakia nchi hii mema.

Mheshimiwa Spika, Serikali ya aina hiyo haifahamu misingi ya demokrasia. Hatuamini kuwa Serikali ya Tanzania ina ufahamu na au uamsho mdogo wa misingi hiyo ya demokrasia kiasi cha kufunga milango kwa watu wenye kutaka kutumia haki yao hiyo, kama ilivyokwisha kutamkwa na Mahakama Kuu. *(Makofi/Kicheko)*

(f) Mheshimiwa Spika, Kifungu cha 10 cha Muswada kinaongezea Ibara mpya ya 59A kinachohusu kuundwa kwa Ofisi ya Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali na Ibara mpya ya 59B kinachounda Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ya Jinai. Kwa hapa sisi hatuna tatizo. Isipokuwa Kambi ya Upinzani inapendekeza ifuatavyo:-

(i) Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ya Jinai, iwe ni Ofisi huru, inayojitegemea na isiyolingiliwa na mamlaka nyingine yoyote ili iweze kutimiza majukumu yake ya kikatiba.

(ii) Ili kuwa huru na ya kujitegemea, Kambi ya Upinzani inapendekeza kuwa Mkurugenzi huyo anatakiwa kuwajibika kwa Bunge na siyo kwa Rais na hivyo kama ilivyo uzoefu wa nchi nyingine Rais amteue na kudhibitishwa na Bunge na hivyo uwajibikaji wake uhame kutoka kwa Rais na kuwa chini ya wawakilishi wa wananchi yaani Bunge na hivyo kuwezesha taarifa zake kujadiliwa na Bunge. Mambo muhimu katika Ofisi hiyo kuwa huru na yenye kujitegemea ni kuwa na Kasma yake, bila kutegemea Kasma za Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali kama ilivyo sasa.

Mheshimiwa Spika,, pamoja na kuwa na muda maalum wa kazi (*tenure*) yaani kama ilivyo kwa Mdhhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali, uteuzi wake uwe kwa kipindi cha miaka mitano inayoweza kuongezeka iwapo pande zote husika zinaridhika, kama ilivyo kwa Majaji, Rais asiwe na mamlaka ya kumwondoa anavyotaka bila sababu ya msingi iliyoainishwa katika sheria na baada ya utaratibu maalum wa kumwondoa iwapo anaondolewa kwa makosa aliyotenda. Hayo yote yana lengo la

kuimarisha Ofisi ya Mkurugenzi wa Mashitaka ya Jinai, na kumwezesha kufanya kazi zake kwa uhakika na bila uwoga.

(iii) Madaraka yake ya kufuta kesi yoyote *nolle prosequi* yaani nia ya kutoendelea na kesi, yawekewe mazingira yatakayomtaka kutoa sababu ya hatua yake hiyo Mahakamani wakati wa kufuta kesi, jambo litakalofanya mamlaka ya *nolle prosequi* yatumike vizuri zaidi na kuondoa hisia yoyote ya upendeleo, rushwa inayoweza kujengwa na jamii kwa kutokujua misingi ya kuondoa kesi husika.

(g) Kuhusu asilimia 30 ya Viti Maalum ya Wanawake, Kambi ya Upinzai haina tatizo kwa sasa lakini inashauri kuwa wanawake wajengewe uwezo zaidi na kuondoa dhana ya viti maalum au *affirmative action*. Tujielekeze kufanya kazi hiyo kabla jamii haijachoka na dhana ya upendeleo ambayo ikiendelea kwa muda mrefu inaweza kutafsiriwa kuwa ubaguzi wa makusudi.

Mheshimiwa Spika, wapo sasa hivi wanaosema kwamba kipengele hicho kwa kweli kinapingana na Katiba. Wanawake wakijengewa uwezo wanaweza kushindana vizuri tu na wakawa hata zaidi ya asilimia 50 Bungeni, jambo ambalo ni la fahari zaidi kwao kuliko sasa ambako wanaonekana sehemu dhaifu ya binadamu, kumbe wakipewa nafasi wana uwezo ule ule au hata wa kuwazidi wanaume. (*Makofi*)

Kwa upande wa wabunge 5 wanaoteuliwa na Baraza la Wawakilishi Kambi ya Upinzani inapendekeza kuwa uteuzi huo uzingatie pia licha ya wanawake uwakilishi wa vyama kwa uwiano ndani ya Baraza.

(h) Kuhusu kifungu cha 13 cha Muswada kinachorekebisha Ibara ya 74 ya Katiba, Kambi ya Upinzani inadhani kuwa iwapo Serikali ina nia ya kuimarisha Tume ya Uchaguzi, haitoshi tu kutoa sifa za mwenyekiti wa Tume ya Uchaguzi. Ili Tume kuwa huru, na yenye kujitegemea, inatakiwa pia kuthibitishwa na Bunge ili iwajibike kwa Bunge badala ya kuwajibika kwa Rais. Taarifa zake zijadiliwe na Bunge ili kupata uwazi zaidi wa kazi za Tume, na kuwa na mafungu yake ambayo hawahitaji kuomba kutoka kwa Mamlaka nyingine kama wanavyoomba sasa hivi kwa Waziri Mkuu.

Kwa msingi huo Tume yetu itakuwa huru, itawajibika kwa Bunge na kwa vile Taarifa zake zinajadiliwa hadharani uwajibikaji wake utakuwa kwa Wapiga kura wote wa Tanzania. Jambo hili si geni, kwani nchi kadhaa zinazotumia Tume Huru za Uchaguzi zinafuata utaratibu huu, kama ilivyo kwa Afrika ya Kusini jambo ambalo limeondoa malalamiko ya kila wakati kuhusu Tume ya Uchaguzi kuegemea kwa Chama fulani tu cha siasa.

(i) Kifungu cha 11 cha Muswada kinaanzisha chombo kipya katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, tunashukuru kwamba Serikali sasa inasema imeahirisha lakini kwa kuwa imeahirisha tunaomba Kambi ya Upinzani tutoe Msimamo wetu yaani “Baraza la Taifa la Ushauri”. Kifungu cha 61A(3) linataja jukumu la Baraza hiyo kuwa “Kumshauri Rais kuhusu masuala muhimu ya kitaifa ikiwa ni pamoja na mambo yanayohusu Muungano”. Kambi ya Upinzani ina maoni yafuatayo:-

(a) Baraza hili, hasa kwa muundo unaopendekezwa halifai katika mazingira ya vyama vingi. Iwapo siku fulani atapatikana Rais kutoka chama kingine hawezi kulazimishwa na Katiba kupata ushauri kutoka Marais Wastaafu ambao ama wote au karibu wote watakuwa wametoka chama tofauti na cha kwake kwa sababu za kihistoria.

(b) Rais anavyo vyombo vingi vya Kisheria na Kikatiba vinavyompa ushauri wa kitaalam na usio wa kitaalam katika mambo muhimu ya kitaifa. Vyombo hivyo ni pamoja na Usalama wa Taifa, Mabaraza mbalimbali kama vile Baraza la Biashara, Tume kama vile Tume ya Shelukindo inayoshughulikia masuala ya Muungano, Baraza la Mawaziri ambalo ndilo chombo rasmi, na kadha wa kadha. Kuunda Baraza hili, ni kuongeza migongano ya majukumu kati ya

vyombo hivi na hatimaye kukosa mwelekeo. Hata hivyo, Rais ana uhuru kamili wakati wowote, kutumia utaalamu, uzoefu wa mtu yeyote pale anapohitaji ushauri huo, ikiwa ni pamoja na Ushauri kutoka kwa Marais wastaafu bila kuweka ulazima wa kikatiba.

(c) Kuongezwa kwa Baraza hili, ni kuongeza gharama na mzigo usio wa lazima kwa walipa kodi wa nchi hii ambao tayari wana mizigo mingi. Hivyo Kambi ya Upinzani haiungi mkono hoja ya kuwa na Baraza linaloundwa kwa mamlaka ya Katiba, ambayo majukumu yake hayana manufaa ya moja kwa moja kwa Watanzania.

(d) Kambi ya Upinzani inapendekeza kuwa kinachotakiwa Tanzania ni 'Baraza la Usalama wa Taifa' na "Mshauri wa Mambo ya Usalama" (*National Security Adviser*) au kwa jina lolote litakaloitwa, ambalo kwa mtiririko wake itahalalisha vikao vingi vya kamati za Ulinzi na Usalama vinavyofanywa hasa Mikoani na Wilayani bila vyombo hivyo kuundwa kwa sheria yoyote ya Bunge, jambo ambalo ni hatari na linasababisha ukiukwaji mkubwa wa haki za Binadamu nchini kwetu na Serikali inalifumbia macho. Ni imani yetu wakati wa majibu yake Waziri atafafanua Kamati za Ulinzi za Mikoa na Wilaya zinapata mamlaka zake kutoka wapi na ni nani hasa wajumbe wake na wanapatikana kwa sheria ipi. Kamati hizo zinajulikana hata kutoa amri kwa Makamanda wa Polisi Wilaya na Mikoa watu kukamatwa kama ilivyotokea kwa Kamati ya Ulinzi na Usalama Tarime tarehe 2 Aprili, 2004.

Mheshimiwa Spika, kama tulivyosema awali, kifungu cha 12 cha Muswada kinarekebisha ibara ya 66 kwa kuongeza asilimia 30 ya Uwakilishi wa viti maalum ikiwa ni pamoja na asilimia 30 inayopatikana kwa kura ya uwiano kati ya vyama. Kambi ya Upinzani ina tatizo la msingi na pendekezo katika kifungu (c). Kambi ya Upinzani haioni umuhimu wa Rais kuteua Wabunge 10, kwani dhana yenyewe ni kinyume na dhana ya demokrasia. Kambi ya Upinzani inapendekeza kifungu hiki kifutwe kwani hakina mantiki katika mfumo wa vyama vingi. Rais hawezi kukosa watu wa kuwateua katika Baraza lake ndani ya Bunge, kwani uzoefu unaonyesha Bunge siku hizi lina wataalam wa kila fani.

(k) Hata hivyo, Kambi ya Upinzani imestushwa sana kuona kuwa dhana pana ya uwakilishi wa vyama kwa kura za uwiano ambayo imetangazwa sana na viongozi mbalimbali, akiwemo Mheshimiwa Rais imetoweka katika Mabadiliko haya ya 14. Wadau wengi wamestushwa sana na kutoweka kwa uwakilishi huo wa uwiano katika maana yake halisi. Kambi ya Upinzani imestushwa zaidi kwa vile Ibara ya 13 ya Rasimu ya Mabadiliko iliyotolewa tarehe 01 September, 2004, Ibara ndogo ya (d) inasomeka ifuatavyo:- “kwa kuongeza aya za (f) na (g) mara baada ya aya ya (e). Katika rasimu hiyo aya ya (f) ilisomeka ifuatavyo:-

"Wabunge ishirini na nane watakoachaguliwa na vyama vya siasa vilivyopata kura zisizopungua asilimia tano ya kura halali za Wabunge zilizopigwa katika uchaguzi Mkuu na kwa kuzingatia masharti yafuatayo: (i) uwiano wa kura za vyama katika huo Uchaguzi Mkuu na (ii) usawa wa jinsia."

Mheshimiwa Spika, dhana hiyo imepotea na tungepata kujua ni kwa nini imepotea Watanzania wana haki ya kujua kitu gani kimetokea. tumestushwa sana na vifungu hivyo vidogo (f) na (g) kutoweka kutokana na sababu zifuatazo:-

(a) Uwakilishi huo wa uwiano umezungumziwa sana na viongozi wa juu, na umelezwa kuwa ndiyo namna pekee ya kuimarisha mfumo wa Vyama Vingi. Tumestushwa kauli hiyo ya viongozi wa juu wa nchi kutoweka bila maelezo yoyote ya kuridhisha.

(b) Tumestushwa kwa vile kutoweka kwa vifungu hivyo vilivyotoka hadharani bila mjadala wa kutosha na kuwashirikisha wadau wengi, ni ishara ya wazi ya kuwa Katiba ya nchi si shirikishi jambo ambalo ni hatari kwa mustakabali wa nchi yetu. Haiingii akilini kuwa Katiba ya nchi inakuwa mali ya watu wachache tu, na kwa maana hii “Baraza la Mawaziri, kwa vile taarifa iliyoko ni kuwa Baraza la Mawaziri lilikutana tarehe 4 Novemba, 2004 Mjini Dodoma, na Muswada ulichapishwa tarehe 12 Novemba, 2004 siku ambayo Bunge la Jamhuri ya Muungano iliahirisha Mkutano wake wa 17.

Ni dhahiri basi dhana hiyo kwa ushahidi wa kimazingira imefia kwenye kikao cha Baraza la Mawaziri, japo hatuna taarifa ya kilichotokea ndani ya kikao hicho. Tunaamini hadi dhana hiyo kujitokeza katika Rasimu iliyotolewa tarehe 01 Septemba ilikwisha kupitia mchakato mpana sana ikiwa pamoja na Wadau mbalimbali. Kwa mantiki yoyote ile, si vema, jambo lolote lenye maslahi ya nchi, na yenye wadau wengi kufia ndani ya Kikao cha Baraza la Mawaziri bila maelezo ya kina. Ni imani yetu kuwa Mheshimiwa Waziri atalieleza Bunge hili imetokea nini hadi vifungu hivyo muhimu kwa demokrasia ya kweli katika nchi yetu kupotea?

(c) Mheshimiwa Spika, vifungu hivyo ni muhimu kwa wadau wengi hasa Vyama vya Upinzani kwa vile Mheshimiwa Rais mara kadhaa ndani ya Bunge hili, na nje ya Bunge ameeleza mara nyingi jinsi vyama vya Upinzani vilivyodhaifu. Ni wazi vyama vya upinzani vitaendelea kuwa dhaifu iwapo Serikali haina dhamira ya kujenga uwanja ulio sawa na dhana ya kweli ya uwakilishi. Sababu ya misingi ya kusema hivyo ni kama ifuatavyo:-

i) Mwaka 1995 Vyama vya upinzani katika ujumla wao vilipata asilimia 38.2 na Mgombea Urais wa CCM alipata kura asilimia 61.8 ya kura zote halali kwa kura za Urais, na kupata asilimia 40.78 ya kura za Wabunge dhidi ya 59.22 ya Wagonbea Ubunge wa CCM. Lakini kwenye Viti CCM walipata viti 186 dhidi ya viti 46 jambo ambalo hata kwa hesabu ya kawaida, haikaribiani na uwiano wa kura walizopata Upinzani katika ujumla wao. Wakati CCM imepata zaidi ya asilimia 80 ya viti (kutokana na ushindi wa asilimia 59 upinzani umeishia tu na viti visivyozidi asilimia 20 - dhidi ya ushindi wa asilimia 40).

Ni dhahiri mfumo unaotumika ni sehemu ya kufanya Upinzani uwe dhahifu. Takwimu hizo zinaweza pia kutolewa hivyo hivyo kwa uchaguzi wa 2000 ambapo ushindi "Halisi" wa Kambi ya Upinzani hauwiani na viti walivyopata kutokana na Mfumo wa *Winner Takes All* (yaani mshindi huchukua yote na anayepoteza anapoteza yote).

ii) Nchi ambazo zimekubali demokrasia kwa dhati, pamoja na kuwa ziko kwenye Jumuiya ya madola, mathalan Namibia, Afrika ya Kusini na Ghana, zimechukua mfumo wa *Proportional Representation* (yaani Uwakilishi wa Uwiano). Katika mfumo huu viti vinagawanywa kwa kufuata uwiano wa kura. Lakini la msingi zaidi ni kuwa hata sauti ya wale walioshindwa zinapata nafasi ya kusikika. Ninatoa mfano halisi kutoka ndugu zetu wa Namibia.

Kwa bahati mbaya hatujapata tathmini halisi ya Uchaguzi wa 2004, lakini taarifa kamili ya Uchaguzi Mkuu wa 1999 zinapatikana kwenye Website, na kwenye machapisho mbalimbali. Mwaka 1999 *SWAPO* ambayo ni Chama Tawala walipata kura asilimia 76 ya kura zote halali za Wabunge, kupata asilimia 76.4 ya Wabunge (walioingia halisi Bungeni). Chama cha *Congress of Democrats* walipata asilimia 10 ya kura zote halali za Wabunge na kupata viti vya Wabunge halisi 9.7. Hata chama kidogo sana kama *Monitor Action Group (MAG)* kilipata kura asilimia moja ya kura zote halali za Wabunge na kupata asilimia 1.4 ya viti vyote Bungeni. Ni dhahiri kuwa huu ni mfumo unaoleta kwa kiasi kikubwa uwiano sahihi kati ya kura na viti, na watu wengi ambao vinginevyo chini ya mfumo wa *First Past the Post (FPTP)* wasingelikuwa na uwakilishi Bungeni. Kwa njia hii ya mfumo wa *PR* sauti yao pia inasikika Bungeni, pamoja na kuwa "*Majority will always have their way*".

Mfumo wa *PR* unatoa thamani kwa kila kura na hakuna kura hata mmoja inayopotea bila thamani yake kutafsiriwa katika uwakilishi Bungeni. Ni wazi kila mfumo na faida na athari zake, ni vema Watanzania tukapewa nafasi ya kujadili kwa mapana faida na madhara ya kila mfumo na kuchagua aina ya Demokrasia tunayotaka kwa nchi yetu. Bahati mbaya haki hiyo imenyongwa mahali pasipojulikana na watu wasiojulikana.

Mfano mwingine ni wa Lesotho, ambao hivi karibuni wamefanya uchaguzi wa kwa mfumo wa *MPP*, ambao nao pia umetoa uwakilishi hadi kwa

chama kidogo sana. Mheshimiwa Spika, Ni kweli mfumo wa *FPTP* unatumika nchi kadhaa pia, ikiwemo Botswana.

iii) Mheshimiwa Spika, ushindi wa kishindo wa CCM ulipatikana pia kwa chama cha *BDP* mwaka 1999 ambayo ilishinda kwa asilimia 54.3 ya kura zote halali za Wabunge lakini ikashinda ikachukua viti 82.5 ya Wabunge wote. Chama kikuu cha Upinzani nchini Botswana mwaka huo kilipata asilimia 24.7 ya Kura zote halali lakini kama ilivyotanzania iliambulia tu asilimia 15 tu ya viti halisi vya Wabunge Bungeni. Tofauti na Namibia, chama cha *BCP* ambacho kilipata asilimia 4.5 ya kura haikupata kiti hata kimoja na hivyo haikuvingia Bungeni, jambo ambalo ni tofauti sana na mfumo wa Uwiano ambako *MAG* ya Namibia ilipata asilimia moja tu ya kura lakini ikapata asilimia 1.4 halisi ya Wabunge.

Mheshimiwa Spika, kama tuna nia dhabiti ya kuwa na demokrasia ya kweli, kuwa na vyama na upinzani imara, hatuna njia nyingine isipokuwa kuchukua uamuzi wa makusudi kutazama upya mfumo wetu wa Uchaguzi kama walivyofanya wenzetu wa Ghana, Namibia, Afrika ya Kusini kutaja tu wachache. Aina gani ya *PR* tunayochagua inahitaji mpana zaidi wa wadau wote.

iv) Mheshimiwa Spika, panapokuwa na maslahi ya Taifa, ni vema tukasahau ushabiki wa vyama, tukaachana na ubinafsi, tukaangalia misingi inayojenga umoja na mshikamano wa kitaifa. Kama Kambi ya Upinzani ilivyosema mara kadhaa, Umoja, Ushirikiano, Amani na Utulivu wa Watanzania utajengwa kwa kuwa na Siasa zilizo “*Inclusive*” (zinazoshirikisha jamii nzima katika mustakabali wa nchi yao). Pamoja na kuwa tunafuata mfumo wa *Westminster*, lakini tuna mengi ambayo tayari tunatofautiana nao, na sisi siyo peke yetu katika kuachana na mfumo unaotumika uingereza.

Mheshimiwa Spika, ni lazima tukiri kuwa Uingereza ina historia ndefu na tofauti sana na ya kwetu. Mathalan, Uingereza, kati ya mwaka 1910 ni Serikali mbili (2) tu zilizokuwa zinaungwa mkono kwa asilimia 50 ya kura zote zilizopigwa. Zingine zote zilikuwa zikipata chini ya asilimia 50 ya kura zote halali.

Pamoja na hali hiyo Serikali ya Uingereza imebaki kuwa imara, bila kuyumba, kutokana na historia yao. Tanzania tukiiga na siku moja tukawa na serikali inayoshinda kwa idadi chini ya nusu hali haitabaki ilivyo kwani walio wengi na kuachwa nje ya maamuzi muhimu watafika mahali hawatakubali, kwani nao pia wanahaki kusikilizwa katika vyombo vya maamuzi. Tusingojee siku hiyo itokee, matokeo wote tunayafahamu na tusiyaombe. Lakini kung’ang’ania mfumo fulani kinyume na matakwa ya wananchi hata kama siyo “*majority*” ni kualika “*voices of dissent*”.

v) Mheshimiwa Spika, katika nchi zilizodhamiria kuchukua mfumo kamili wa *Proportional Representation*, hakuna hata haja ya kuwa na “Viti Maalum vya Wanawake”. Kwa sababu watapatikana kwa mfumo wa *list* ya Chama. Nchi nyingi zilizofikia zaidi ya asilimia 30 ya Wabunge wote kuwa wanawake ni zile zilizoko

kwenye Mfumo wa *PR*. Wanachofanya ni kuwa kila mgombea wa pili au wa tatu katika Listi ya Chama ni lazima awe Mwanamke.

Kwa njia tunaondoa dhana nzima ya viti maalum, ya upendeleo, jambo ambalo linadhhalilisha kina mama na kuwazushia hadhi kama wananchi daraja la pili. Ni imani ya Kambi ya Upinzani kuwa kwa uwingi wa kina mama na kwa umuhimu wao katika vita dhidi ya Umaskini ni si vema kuweka kiwango chao kuwa asilimia 30 inayopatikana tu kwa *affirmative Action*. Kwa mfumo wa *PR* wao ni wachezaji muhimu, na wanafasi ya pekee katika kuleta asilimia ya kura za Uwiano kwa chama chake. Siyo tena *Silent Partners* kama walivyo katika mfumo wa *Affirmative Action* tunaotumia sisi.

Mheshimiwa Spika, Kambi ya Upinzani inamwomba Waziri kwa dhati kabisa, uko uwezekano wa kufanya badiliko hilo katika Mabadiliko yanayofanyika sasa ya 14, inatakiwa tu Utashi wa Kisiasa wa wale walioshika upande mkali wa shoka. Tunamwomba Waziri alete “schedule of Amendment” kuhusu badiliko hili muhimu ili kukidhi kiu ya Watanzania wengi ambao wanasubiri Badiliko hili muhimu.

Mheshimiwa Spika, baada ya kusema hayo, ninaomba nichukue nafasi hii rasmi kukushukuru wewe binafsi kwa kunipa nafasi hii kutoa maoni ya Kambi ya Upinzani. Ninapenda kumshukuru Mheshimiwa Waziri, Mwanasheria Mkuu pamoja na Timu yao kwa kazi ngumu waliyonayo ya kujenga mazingira ya kidemokrasia katika nchi yetu. Ninawashukuru kwa namna ya pekee sana Mheshimiwa Wabunge wenzangu kwa kunisikiliza kwa makini muda huu wote.

Mheshimiwa Spika, nawasilisha. (*Makofi*)

SPIKA: Ngoja, kwa kuwa kanuni zetu zinaruhuru michango ya maandishi kuingia kwenye Hansard naomba mkabidhi Katibu Hotuba yako itatoka kama ilivyo kwenye *Hansard*. (*Makofi*)

Sasa tunaanza mjadala wa jumla wa Hoja iliyowasilishwa, orodha ya wachangiaji 46 sasa nimeshaiweka kwenye ubao wa matangazo imewekwa jinsi majina yalivyopokelewa na kwa hiyo namwita msemaji wa kwanza katika orodha hiyo Mheshimiwa Benedicto Mutungirehi atafuatiwa na Mheshimiwa Paschal C. Degera na Mheshimiwa Mgana Msindai.

MHE. BENEDICTO M. MUTUNGIREHI: Mheshimiwa Spika ahsante kwa kuniruhusu kuchangia katika Muswada huu muhimu.

Mheshimiwa Spika, mambo ni mengi na yana maslahi na yana matatizo yake kuhusika na Katiba kwa sababu ndiyo sheria kuu. Nitajaribu kuangalia hii Mamlaka tunayompa Rais kuteua Wabunge 10 na tunamwambia miongoni mwao watano wawe wanawake, sina ugomvi na wanawake kuteuliwa lakini Katiba yetu mara nyingi imekuwa haizingatii uhusiani na makundi mengine katika jamii.

Mheshimiwa Spika, kuna makundi ya vijana, kuna makundi ya walemavu, ninapozungumza watu wengine wanakuwa wanacheka lakini ukiangalia Bunge hili karibu 50% ni walemavu (*Kicheko/makofi*)

Mheshimiwa Spika, ulemavu maana yake ni kwamba unapokuwa viungo vyako haviwezi kufanya kazi kama vilivyoumbwa, umekatika mkono huwezi kulima, umekatika mguu huwezi kutembea vizuri na sasa kama una macho huwezi kusoma vizuri mpaka uvae miwani basi wewe ni mlemavu wa macho. (*Makofi/kicheko*)

Mheshimiwa Spika, lakini nilichotaka kusema ni kwamba kuna walemavu, tunashukuru kwa wale wa Chama Cha Mapinduzi yupo Mheshimiwa Mkanga nipo kwenye Kamati moja na yeye ya Huduma za Jamii na kwa kweli huwa anafanya kazi inapokuja kwenye suala la walemavu. Lakini tunganidhani siyo suala la kuwa kwenye Chama Cha Mapinduzi hata humu Bungeni tungekubaliana kwamba wawemo maana huku wengi yaani ukienda Mnadani wanakuomba wanakuomba na kwa kweli wana haki wakihamia Dar es Salaam kwenda kuomba pale wanafukuzwa hakuna anayewapa mkopo mkopo, lakini mbona sisi tunajinunulia miwani hata laki tano.

Sasa sikusudii kukuchekesha lakini hizo ndizo hoja kwamba hakuna anayewasemea hao watu wa namna hiyo na ninamshukuru Mheshimiwa Mkanga na kama wanasikiliza waendeleo kumchagua, sasa tungependa kwamba hii nafasi tunayompa Rais siyo kugawiana hivi tu, ni lazima tukubaliane kwamba na watu wengine wapewe.

Mheshimiwa Spika, kuna vijana na chaguzi za siku hizi ni matata kweli, huna hela za takrima maana bado tumebaki kwenye sheria zetu hakuna anayekuchagua sasa kijana wewe umemaliza *University* labda una miaka 21 kama Katiba inavyosema hakuna anayekuangalia na vijana ni wengi na Chama Cha Mapinduzi kwa kutambua nguvu za vijana wanao Umoja wa Vijana na inafanya kazi kweli, sasa kwenye Katiba sisi kama nchi na hawa tuwawekee kanafasi hamna.

Mheshimiwa Spika, katika mapendekezo ya Muswada huu Ibara ya 20 inatoa uhuru na kutoa marufuku kwa mtu yeyote kumlazimisha mtu yeyote kuingia katika chama cha siasa, sasa tunadhani kwamba kwa kawaida binadamu hapaswi kuwa na sura mbili nyeupe mchana nyeusi usiku sasa kama tumesema ni marufuku kwa mtu yeyote kwenda kwenye chama kingine marufuku sasa kwa mfano mimi nataka kugombea wewe unianiambia mpaka nipitie kwenye chama cha siasa hivi tuna sura ngapi hapo? na hii ni Katiba hivi nikija kwenda mahakamani itakuwaje? wewe umenipa uhuru wangu, nisijiunge kwenye chama chochote niishi kwa raha mimi nataka kwenda Bungeni kuwakilisha watu na ndiyo wanachagua wala siyo mambo ya chama wewe unasema nipite kwenye chama.

Kwa hiyo mimi nadhani itabidi tuje tuji-*organise* baada ya kukamilisha haya tukayaingiza yakawa signed tunawapeleka mahakamani kwamba ninyi mnawunja haki kwa Katiba hiyo hiyo sasa tunachofanya ni kitu gani na tunafanya hivyo kwa maslahi ya nani?

Mheshimiwa Spika, kuna hili wadau walikuwa wanalipinga la Waziri Mkuu kukaimu nafasi ya Rais, mimi nina maoni tofauti ninaunga mkono Ibara hiyo kwa sababu nakumbuka Mheshimiwa Spika kama si wakati wa Bajeti mwaka 2001 basi ni mwaka 2002 tena Mheshimiwa Spika wewe mwenyewe ndiyo ulivunja utaratibu hapo najua utanitaka nitoe ushahidi, nitauleta. Rais na Makamu wake hawakuwepo nchini walisafiri na wakakuachia wewe Mamlaka ukakaa hapo wakati wa Bajeti tuki-assume kwamba ilikuwa bajeti ya Serikali yako na wewe ukakaa hapo kama Spika na mimi nikakuandika kwamba unavunja na wewe kuna kitu ulinjibu nadhani unakumbuka. *(Makofi/Kicheko)*

Sasa basi, vitu kama vya namna hiyo ndiyo hatutaki virudiwe, sasa kama Jaji Mkuu naye anakaimu pale wameleta mtu anyongwe yeye ndiye ametoa hukumu halafu mtu anyongwe anafikiri ni yeye kwa kweli huo unakuwa siyo utaratibu, kwa hiyo tunadhani hii ni sahihi japo watu wengine wanatoa hoja kwamba sasa huyu Waziri Mkuu ana umri kama wa Mutungirehi hajafikisha miaka 40 anakuwaje? Hiyo siyo hoja kwa sababu Katiba inasema kama Rais anakufa basi Makamu wake anakuwa Rais kwa kipindi kile kilichosalia lakini haisemi kaimu ambaye Waziri Mkuu Rais akifa au wote wakafa kwenye ndege kama ni ajali imetokea basi Waziri Mkuu awe Rais, haisemi hivyo. Kwa hiyo hii haiwezi kuwa na mantiki yoyote kwa hiyo katika hilo mimi naiunga mkono. *(Kicheko)*

Mheshimiwa spika, kuna hii Tume ya Uteuzi na Nidhamu ya Majaji na Ajira ya Mahakimu wa Mahakama za Tanzania, sasa hii unajua watu wanasema asiyekuwepo na la kwake halipo, Mheshimiwa Spika wameainishwa hapa Wajumbe, Jaji Mkuu ambaye atakuwa Mwenyekiti definitely ameteuliwa na Rais, Mwanasheria Mkuu wa Serikali ameteuliwa na Rais, Jaji mmoja wa Mahakama Kuu naye aliteuliwa na Rais, Jaji Mkuu aliteuliwa na Rais, Jaji Kiongozi ameteuliwa na Rais, Wajumbe wawili wameteuliwa na Rais, ukienda huku kwa majukumu yao ni kumshauri Rais kuhusu maslahi na marupurupu ya majaji, Mahakimu wengine hakuna sasa hivi ina maana Rais anateuateua wao Mahakama kama Mahakama kwa mfano Mahakama za Mwanzo, za Wilaya na Mikoa wao hawawezi wakawapendekeza hata watu wawili? Mbona sisi Tume ya Masuala ya Wabunge tunajiteulia sisi mbona kwenye Tume hiyo ya Utumishi wa Umma hata walimu wamepewa kachama kao wakaunde sasa kwa sababu Mahakimu *it is not a force in it self it is not a force which can jeopardize the position the Government of the of the State, wale wa kule chini au* majaji wanaweza kuamua hapo kwenye Katiba mambo yakaharibika sasa hii Tume ndiyo itengeneze maslahi yao, wale Mahakimu wengine hakuna kutengeneza maslahi yao kwa nini?

Kwa hiyo, mimi nilikuwa napendekeza kwamba haya mambo lazima tuyaangalie kwamba na wao Mahakimu wanapaswa hata hao Wajumbe wawili wakae huko kama wana kachama kao mimi sijui kanaitwaje wapendekeze kwa Rais siyo watu wote hawa wateuliwe tu na Rais yote wanayofanya lile kundi linalohusika mnaloliundia lenyewe mnali-exclude kwamba halina haki.

Mheshimiwa spika, nilikuwa naangalia hapa inapendekezwa kwamba Rais atateua kuingia kwenye Tume huru ya uchaguzi mjumbe ambaye atapendekezwa kupitia

kiongozi wa Upinzani lakini kutokea kwenye vyama vyenye usajili wa kudumu. Sasa ofisi ya Kiongozi wa Upinzani iko wapi? Maana mnapata kwenye Katiba naamini inachekesha kwa sababu huwezi kutoa kitu hewani na unakiweka kwenye Katiba Ofisi yenyewe haiko kwenye sheria yoyote, ofisi yenyewe haiko kwenye Katiba halafu unasema *atam-consult*, *atam-consult* wapi, mimi sitaki kupokonya madaraka ya Mheshimiwa Rwakatare hapa na ninapozungumza hapa si kwamba Kiongozi wa Upinzani ni Mheshimiwa Rwakatare wala Kiongozi wa Upinzani akatoka CUF wala kiongozi wa Upinzani atatoka CHADEMA ni kwamba hiki ni kitu kinachoendelea huenda chama kingine kikashinda kwa kufuata kingine kitakachokuwa Chama Tawala ili waweze kuunda sasa hiyo ofisi.

Tunachosema ni kwamba kwa sababu tulikubaliana kwamba nchi hii ni ya vyama vingi na kwamba kutakuwa na *official opposition* kwenye Bunge si tunayambua hayo? sasa kama tunayatambua kwa nini ofisi hiyo hatuianzishi kwenye sheria yoyote au kwenye Katiba? na ofisi haipo ni kichekesho. Sasa nilichokuwa naomba ni kwamba mambo haya tunapojadili hii Katiba lazima tuyazingatie.

Kwa sababu watu wengi wanataka kuchangia niishie tu kwa kurudia kwamba lazima zile nafasi ambazo tulimpa Rais tuzichunguze tena siyo suala la kusema wagawiane na wanawake, kwa kweli inachekesha Rais mwenyewe ni sehemu ya Bunge kwenye Katiba hii, sisi Bunge wala hatuchagui Wabunge wa nyongeza yeye ambaye ni sehemu ya Bunge tumempa nafasi nyingine ateue 10 ateue vile atakavyoona wanawake anaita anawagawia. Sasa kwa niaba ya vijana na mimi naomba hapa kwamba tubadilishe hapa wanawake kwanza tumeshawapa nafasi 10% sasa vijana hivi tano tumwambie Rais ateue na vijana. Baada ya kuyasema hayo siungi mkono mpaka hapo tutakapokuwa tumekubaliana. (*Kicheko*)

SPIKA: Ahsante, Mheshimiwa Paschal Degera, Mheshimiwa Arid Uledi naye kama yupo ajiandae.

MHE. PASCHAL C. DEGERA: Mheshimiwa Spika, nakushukuru sana kwa kunipa nafasi ya mwanzo kabisa na mimi niweze kuchangia Muswada ulio mbele yetu.

Mheshimiwa Spika, kabla sijafanya hivyo naomba na mimi niungane na Waheshimiwa Wabunge wengine wenzangu kutoa pole na rambirambi kwa Mheshimiwa Arcado Ntagazwa, kwa kufiwa na mke wake mpenzi. Aidha napenda nitumie nafasi hii kutoa rambirambi kwa familia, ndugu na jamaa wa aliyekuwa Mbunge wa Kasulu Mashariki, Marehemu Frank Michael Mussati, aidha nitoe rambirambi kwa Wabunge wote ambao wamefiwa tangu kikao cha Bunge kilichopita. Mwenyezi Mungu aziweke roho za marehemu wote mahali pema peponi, Amin. Baada ya kusema haya ya utangulizi naomba na mimi nichangie maeneo machache ya marekebisho ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ambayo imeletwa mbele yetu na mimi naomba tu Mheshimiwa Waziri wa Sheria na Katiba a-note kwamba mimi nitakuwa nafuata Ibara za Katiba iliyopo kwa hiyo mchango wangu nitatumia Ibara za katiba iliyopo na Ibara zile ambazo zimefanyiwa marekebisho.

Mheshimiwa Spika, naomba nianze na Ibara ya 20. Katika Ibara ya 20 kuna marekebisho ambayo yamefanyika katika Ibara ya 20, Ibara ndogo ya 2(a) (ii) hapo inapendekezwa neno ‘pahali’ liondolewe kutoka kwenye Ibara ya sasa na badala yake neno ‘mahali’ litumike. Sasa napenda tu nimshauri Waziri kwamba neno pahali limetumika katika maeneo mengi ya Katiba yetu kwa hiyo naomba kama limeondolewa katika Ibara hii ya 20 pia basi ifanyike marekebisho katika Ibara ambapo neno pahali lilitumika katika Katiba yetu. Moja ya Ibara ambayo neno hilo limetumika ni Ibara ya 13, ibara ndogo ya 5 ya Katiba. Eneo la pili ambalo nataka kuchangia ambalo pia nilichangia katika Kamati ni Ibara ya 22 ya Katiba, ukiangalia Ibara ya 22 uhariri wake siyo mzuri sana kwa sababu kuna neno “Haki ya Kufanya Kazi” imewekwa tu mahali ambapo siyo pake na kama nilivyosema awali katika Kamati nilichangia hilo lakini nataka niweke kwenye record kwamba hilo neno pia liwekwe katika nafasi yake ili mtiririko wa Katiba uweze kusomeka vizuri. Eneo lingine ambalo nataka nichangie ni eneo ama Ibara ya 66 (b) na hapa nataka nisikubaliane sana na mapendekezo ambayo yametolewa na Serikali kuhusu hiyo 5% maneno yanayosema kwamba “na kwamba Chama kiwe kimepata angalau 5% ya kura hizo”.

Kimantiki kwa kweli sioni sababu ya kuweka kiwango hicho. Kwa nini nasema hivi? Kwa sababu ukifanya mahesabu baada ya kuongeza idadi ya viti maalum kutoka 20% kwenda 30% kwa wastani kutakuwa na viti 75 yaani viti maalum. Sasa 5% ya viti 75 ni viti kama vitatu na robo tatu kwa hiyo kuna viti vitatu. Kwa hiyo unaweza kufanya viti vinne. Hivyo basi, kwa kuweka kiwango hicho cha 5% maana yake unataka kusema kwamba chama lazima kifikie angalau Wabunge ama kupata sifa ya kuteua Wabunge kuanzia wanne na kuendelea. Kwa hiyo, hii mimi naona kwangu inanipa taabu, naona kama hatutendi haki kwa sababu gani? kwa sababu kwa chama ambacho kitapata 4% ya kura maana yake inastahili kuteua Wabunge watatu lakini kwa utaratibu wa 5% tuliouweka ambayo itapita ni kwamba chama hicho hakitapata nafasi ya kuteua Wabunge wa viti maalum kuingia Bungeni humu. Kwa hiyo hutendi haki kwa chama hicho kwa sababu kimepata kura 4% inastahili kuteua Wabunge wa Viti maalum watatu lakini kwa sheria ilivyopendekezwa ama Muswada ulivyopendekezwa sasa hivi ni kwamba chama hicho hakistahili kupata hata Mbunge mmoja.

Twende na mahesabu hayo hayo kama chama kitapata 3% kwa mahesabu ya kawaida kinastahili kuteua Wabunge wawili lakini kama unazingatia ile 5% maana yake kwamba hicho chama hakitateua Mbunge hata mmoja, pia hata chama kinachopata 2% kinastahili kuteua Mbunge mmoja kwa mahesabu ya kawaida tu, lakini kwa sababu tunataka kufunga milango basi hivi vyama havitakuwa na nafasi, mimi naona kwamba hatutendi haki kwa kuweka kiwango hicho kwa hiyo mimi napendekeza kwamba tusiweke kiwango cha 5% pamoja na kwamba mimi ni mjumbe wa Kamati ya Sheria, Katiba na Utawala lakini mimi binafsi siyo kama Kamati naona kama hatutendi haki kwa kufanya hivyo labda nipewe maelezo maalum ni kwa sababu gani tunafanya hivyo kama tunataka tuingize Wabunge wa vyama vikubwa tu peke yake sawa. Lakini nafikiri tumekuwa na mfumo wa vyama vingi na vyama vingi vimeanzishwa katika nchi hii na nia ni kwamba na vyama hivyo navyo vishiriki kuweza kuleta wawakilishi Bungeni, sasa kama tunaweka milango au tunafunga milango kwa vyama vidogo sijui tutaviimarisha namna gani.

Kwa hiyo, mimi kwa maoni yangu napendekeza kwamba hiyo 5% isiwepo iwe ni asilimia yoyote itakayopata basi mahesabu yakikupa Mbunge mmoja sawa, yakikupa Wabunge watano sawa lakini tusiwafungie milango vyama ambavyo vinaweza kupata Wabunge mmoja, wawili, watatu hata wanne. Mimi napendekeza na ninashauri kwamba Serikali iangalie upya ili tuweze kutenda haki. Baada ya kusema hilo pia napenda niende kwenye ibara ya 74, ibara ndogo mpya ambayo inapendekezwa katika Muswada huu. Mimi nafikiri tulikubaliana mimi nikiwa mjumbe wa Kamati ya Sheria, Katiba na Utawala nafikiri tulikubaliana kimsingi kwamba wale Wajumbe ambao wanapendekezwa katika Ibara hiyo ndogo ya 16 wasiwepo, lakini naona kama katika marekebisho nimeangalia hapa kwenye marekebisho inaonekana kwamba bado hawa watu ama Wajumbe wa Tume ya Uchaguzi ambao watachaguliwa na Rais kwa kupendekezwa na mashauriano na Kiongozi wa Shughuli za Serikali Bungeni na mashauriano na vyama vyenye usajili wa kudumu kupitia kiongozi wa Upinzani Bungeni bado Serikali inaleta kwamba hawa Wajumbe lazima wateuliwe.

Sasa mimi sioni ni sababu gani, kwa sababu wadau walitoa sababu nyingi sana za kukataa pendekezo hilo kwamba tunataka kuingiza Itikadi katika Tume ya Uchaguzi ndiyo hasa sababu ambayo ilitolewa kwa hiyo wakasema msichanganye siasa na utendaji wa Tume ya Uchaguzi labda kama Waziri anayo sababu maalum ya kuteua hawa lakini mimi sioni sababu nafikiri tunataka kuivuruga tu hiyo Tume ya Uchaguzi isiwe tena Tume huru iwe inaingiliwa na Itikadi za siasa. Kwa hiyo, mimi napendekeza kwamba kama ilivyoshauri Kamati ya Sheria, Katiba na Utawala Wajumbe hao wangeondolewa katika Wajumbe wa Tume ya Uchaguzi kwa sababu watatupa taabu siyo mimi lakini Tume nafikiri itapata tabu sana ya kuweza kusimamia shughuli za uchaguzi.

Mheshimiwa Spika, baada ya kusema hayo pia niende kwenye Ibara ya 82 (b) ya Katiba hapa inapendekezwa kwamba ichukuliwe 51% ya watu wote walioandikishwa na hii Ibara inazungumza juu ya Mbunge aliyepita bila kupingwa kwamba kama Mbunge atapita bila kupingwa basi kwa sababu ya viti maalum basi ichukuliwe 51% ya kura za wapiga kura wote waliojiandikisha katika jimbo. Mimi sioni, sababu kwa sababu kwa nini tuchukue wale wote waliojiandikisha katika jimbo? mimi nafikiri mantiki sahihi ama kitu sahihi ni kuchukua 51% ya kura halali zote zilizopigwa katika hilo jimbo. Ndiyo pendekezo langu. Kwa hiyo, mimi naomba nipendekeze hilo.

Mheshimiwa Spika, Jambo la mwisho ambalo nataka kuchangia ni kuhusu aina moja ya Wabunge ambayo imetajwa katika Ibara ya 66 na kipengele cha (a), Katiba yetu inasema kwamba kila baada ya miaka kumi angalau majimbo yangeweza kuongezwa kwa maneno mengine ni kwamba ama nikinukuu kwa ruksa yako inasema “Bila kuathiri masharti ya Katiba hii na Sheria yoyote inayohusika na mgawo wa nchi katika majimbo ya uchaguzi, Tume ya Uchaguzi yaweza mara kwa mara na angalau kila baada ya miaka kumi kuchunguza mgawanyo wa Jamhuri ya Muungano katika majimbo ya uchaguzi” sasa Mheshimiwa Spika wewe ni shahidi kwamba tangu majimbo yagawanywe kwa mara ya mwisho ilikuwa ni mwaka 1995 sasa hivi miaka kumi imekwisha timia. Wananchi hata tulipokwenda kwenye mikoa walikuwa wanalalamika sana aina hii ya Wabunge kwamba kwa nini wasiongezwe kwa maana nyingine ni kwamba kwa nini majimbo

yasiongezwe. Sasa Serikali inaelekeza nguvu zake kuongeza Wabunge wa aina nyingine tu. Kwanza tunashukuru sana kufuta wale Wabunge wa uwiano waliopendekezwa.

Lakini wananchi bado wanalalamika kwamba Wabunge waliopo wanashindwa kuyadumu, kwa nini tusiwasaidie kuyagawa Majimbo makubwa katika maeneo madogo zaidi ambayo yanaweza kuwakilishwa vizuri na Wabunge.

Mheshimiwa Spika, mimi naweza kutoa mfano wa Wilaya ya Kondo. Wilaya ya Kondo Majimbo yaligawanywa tangu mwaka 1983 na watu wameongezeka na Majimbo ni makubwa lakini pamoja na maombi na mwaka huu tumetuma maombi, lakini tumesikitishwa sana kwamba maombi yetu hayakufanikiwa na kwa jumla maombi ya maeneo yote ama Mikoa yote hayakuzingatiwa. Mimi naomba tungezingatia Katiba, Katiba inasema angalau kila baada ya miaka kumi tufanye mgawanyo, tutazame upya Majimbo yale ambayo ni makubwa, yagawanywe ili uwakilishi uwe mzuri zaidi. Kwa hiyo mimi napendekeza kwamba tusiachane na Majimbo kwa sababu wananchi kwa kweli wangependa Majimbo yaongezwe zaidi na hasa Wilaya ya Kondo tungependa angalau kuongezewa Jimbo moja ili uwakilishi uwe mzuri na Wilaya nyingine nyingi tu.

Mheshimiwa Spika, baada ya kusema hayo nakushukuru kwa kunipa nafasi hiyo na naunga mkono Muswada huu. *(Makofi)*

MHE. MGANA I. MSINDAI: Mheshimiwa Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi hii ili na mimi nichangie Muswada huu uliopo mbele yetu kuhusu mabadiliko ya Katiba. Nianze kwa kusema mimi naunga mkono hoja hii mia kwa mia. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, lakini naomba ninayoyazungumza sasa yazingatiwe. La kwanza, ni la kukunyang'anya wewe madaraka. Mimi naunga mkono kwamba Waziri Mkuu ndio awe anakaimu nafasi ya Rais. Tulishakuzoea na ulikuwa unatwambia sasa mimi ni Rais, lakini tunaomba kwa kuzingatiwa yale mafiga matatu ukubali na usiwe na kinyongo na hilo.

Mheshimiwa Spika, la pili, naomba nije kwenye mabadiliko katika kifungu cha 66 ambacho kinaongeza asilimia ya Wabunge Wanawake. Mimi sina tatizo na hilo, lakini mimi naona hili lisingeingia kwenye Katiba. Katiba ni kitu ambacho hakibadiliki mara kwa mara. Kwa hiyo itatupa tabu sana kama tunataka kuongeza asilimia au tunataka kupunguza au vingine vyovyote vile. Mimi nashauri hili lije kwenye sheria ya kawaida ambayo inaweza kufanyiwa marekebisho wakati wowote. Kuingiza kwenye Katiba kwa kweli inaleta tabu sana. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, mwanzo ilikuwa vigumu kwa Waheshimiwa Wanawake kuingia Bungeni kwa kupitia Majimbo, ndio maana tukaanza na asilimia ishirini na sasa tunakwenda na asilimia thelathini. Lakini nchi yetu inakwenda kwenye mabadiliko mazuri sana. Sasa hivi tuna Wabunge wetu Wanawake wanaowakilisha Majimbo, tuna Mheshimiwa Anna Abdallah, Mheshimiwa Anne Makinda, Mheshimiwa Khadija Kusaga, Mheshimiwa Fatma Said Ali, Mheshimiwa Faida na wengine wengi. Kwa kweli

ile dhana ya wanawake kuogopa kugombea vyeo sasa hivi haipo na mimi nina uhakika mwaka huu wataongezeka, watakuwa wengi.

Lakini sasa ni lazima tuzingatie tukijua kwamba sasa hivi tunagombana juu ya kubadilisha Katiba mara kwa mara. Sasa tukishaweka hii kwenye Katiba itatuletea tabu. Tunasema kwamba wenzetu wa *SADC* wamependekeza hiyo, lakini wa *SADC* nafikiri wamekuja wakati sisi tupo mbele kwani tayari tulishakuwa na asilimia kubwa tu. Kuna nchi hizi za *SADC* ambazo mpaka sasa hivi bado wanawake ni wachache sana. Kwa hiyo mimi nashauri hili tuliingize kwenye sheria badala ya kuwa kwenye Katiba.

Mheshimiwa Spika, tunasema hivi, siyo lazima tuige kila kitu kutoka kwa wenzetu. Kuna nchi ambazo zimefuta adhabu ya kifo lakini mpaka sasa sisi bado tunayo. Kuna nchi zimepitisha sheria kule kwao za kuoana jinsia moja, lakini hilo kwetu nina imani haliwezekani na halitakuja kuwezekana. Sasa kwa kitu kama hiki mimi ningeshauri sana tusiwe tunaiga kila kitu. Sisi tunasifika na nchi nyingi duniani zinakuja kusoma kwetu mambo mazuri tunayoyafanya. Kwa hiyo mimi nashauri tuendeleo na mtindo uliopo.

Mheshimiwa Spika, lingine, mzungumzaji aliyetangulia alishazungumza. Sasa hivi tupo kwenye jinsia, wanawake, lakini bado tuna vijana na nakumbuka Serikali iliwahi kujibu hapa Bungeni ikasema vijana hawawezi kuingia Bungeni kwa sababu hawapo kwenye Katiba. Sasa leo tunawaingiza wanawake kwenye Katiba bado tuna vijana, wazee na walemavu. Mimi kwa kweli naishauri Serikali izingatie hilo tusije tukaingia kwenye mambo ambayo huko mbele yatatuletea mgogoro hata kama sisi tutakuwa tumeondoka tutasemwa kwa sababu sisi ndio tutakaoipitisha hiyo. Kwa hiyo mimi ningeshauri kabisa hili liondoke kwenye Katiba liingie kwenye sheria ambayo tunaweza kurekebisha wakati wowote ule. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, lingine ambalo ningependa kuongea kwa kifupi ni juu ya madaraka ya Rais. Tulikubali hapa Bungeni kumpa Rais kwamba ana uwezo wa kuteua Wabunge kumi na Bunge hili hili tulipoingia 2000 Rais alishaanza kuteua na ameteua bila ubaguzi wa kijinsia au chama, akina mama wapo tunao humu ndani, wanaume wapo na Upinzani upo. Mimi ningependa kutumie busara tusimbane huyu Rais, tumpe uhuru wake. Anaweza akaamua kuteua wanawake wote hatutamwuliza, anaweza kuteua wanaume wengi, wanawake kidogo, ni uhuru wake au akazidisha wanawake au akaongeze watu wa Upinzani au wa Chama Tawala. Mimi ningeshauri tumpe Rais uhuru wake, yeye ana busara, atajua jinsi atakavyofanya. Namna hii ni kumwingilia Rais kwenye mambo yake tunamwamini, tumemchagua kwa nia njema, kwa hiyo tumwachie kwenye haya mambo mengine afanye kazi zake mwenyewe. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, mimi kwa kweli nakubaliana na mabadiliko haya yote ila yarekebishwe, kwa mfano, nimesema uteuzi wa asilimia thelathini mimi nakubaliana nao lakini usiwe kwenye Katiba uundiwe sheria ambayo kesho tunaweza kubadilisha, tusimwingilie Rais kwenye madaraka yake, tumwachie afanye kazi yake yeye.

Mheshimiwa Spika, niliyokuwa nayo ni hayo, narudia kuunga mkono hoja mia kwa mia. Ahsante sana. *(Makofi)*

SPIKA: Baada ya maneno ya Mheshimiwa Msindai naomba niwaombe Wabunge wasijadili Muswada huu kwa kutazama sura za watu waliopo leo. Mheshimiwa Msindai anafikiri Muswada unamnyang'anya madaraka Spika aliyepo leo, siyo hivyo, watakuja Maspika wengi zaidi baada ya mimi kustaafu na isitazamwe kwa leo. Historia ya jambo hili ni kwamba Katiba zote tulizokuwa nazo tangu uhuru zilikuwa zinampa nafasi hiyo Spika. Wale Maspika walionitangulia hawakuwahi kutekeleza madaraka ya Rais kwa sababu kulikuwa na Makamu wa Rais wawili, sasa haiwezekani wote watatu wasiwepo nchini kwa wakati mmoja, ndiyo maana walionitangulia hawakuonja hicho kiti lakini mimi nimeonja. *(Kicheko)*

Lakini kwa Rais mwadilifu atahakikisha kwamba yeye na Makamu wake hawatakuwa nje ya nchi kwa wakati mmoja. Imetokea mara chache tu kiti hicho amepewa Spika na ni wakati Makamu wa Rais tuliyenaye sasa alikuwa kwenye Hijja, hiyo ni ya lazima asingeweza kuacha kwenda na mara ya pili alikuwa kwenye matibabu *London*, pia ni lazima hawezi kuacha. Lakini vinginevyo Rais anahakikisha kwamba anapanga ratiba ambayo inamwezesha Makamu wake awepo nchini wakati yeye hayupo. Kwa hiyo hata Waziri Mkuu nadhani atakaimu mara chache sana. *(Kicheko)*

Tunaendelea, namwita Mheshimiwa Aridi Uledi.

MHE. ARIDI M. ULEDI: Mheshimiwa Spika, kwanza nakushukuru kwa kunipa nafasi ili na mimi niweze kuchangia Muswada huu wa marekebisho ya Katiba, Muswada ambao upo mbele ya Bunge lako Tukufu. Kabla sijaanza mchango wangu nichukue nafasi hii kwanza kukutakia wewe Mheshimiwa Spika, Mheshimiwa Naibu Spika na Waheshimiwa Wabunge wote kheri ya mwaka mpya. *(Makofi)*

Mheshimiwa Spika, naomba vile vile nitumie nafasi hii kwa kutoa pole kwa familia, ndugu na wapiga kura wa Jimbo la Kasulu Mashariki kutokana na kifo cha aliyekuwa Mbunge wao marehemu Frank Michael Musati. Naomba Mwenyezi Mungu aiweke roho ya marehemu mahali pema peponi. Amina.

Mheshimiwa Spika, naomba nichukue nafasi hii vile vile kuwapa pole Waheshimiwa Wabunge ambao wamepotelewa na wapenzi wao akiwemo Mheshimiwa Ntagazwa, Mheshimiwa Benito Malangalila ambao wamepotelewa na wake zao, lakini vile vile Mheshimiwa Parmukh Singh na Mheshimiwa Yona ambao wamepotelewa na wazazi wao. Naomba Mwenyezi Mungu awape subira na vile vile azilaze roho za marehemu mahali pema peponi. Amina.

Mheshimiwa Spika, baada ya utangulizi huo naomba nianze mchango wangu kama ifuatavyo:-

Mheshimiwa Spika, kwenye ukurasa wa tano, aya ndogo ya pili, inasomeka kama ifuatavyo: “Bila ya kujali masharti ya Ibara ndogo ya kwanza na ya nne haitakuwa halali

kwa chombo chochote cha siasa kuandikishwa ambacho kutokana na Katiba au sera yake, kuna vifungu vya (a), (b), (c), (d) na (e)”.

Mheshimiwa Spika, kwa nini neno chombo litumike badala ya chama. Mimi nashauri neno chama litumike badala ya chombo.

Mheshimiwa Spika, kwenye ukurasa huo huo wa tano, sehemu ndogo ya pili (e) inasomeka kama ifuatavyo: “Akiruhusu uongozi wake kuchaguliwa kwa vipindi na kwa njia za kidemokrasia”. Wasiwasi wangu hapa ni neno vipindi, kwani haikutaja miaka mingapi au vya muda gani inawezekana kuna Vyama vingine wakawa na vipindi vya maisha. Kwa hiyo ningemba hapa ingetamkwa wazi kwenye Katiba kuwa angalau kipindi kisizidi kile cha miaka mitano au cha miaka kumi, lakini kuacha wazi namna hii kuna vyama vingine au viongozi wengine wanaweza kuamua kuwa na vipindi vya maisha.

Mheshimiwa Spika, aya ndogo ya nne, inasomeka kama ifuatavyo: “Itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kulazimishwa kujiunga na Chama chochote au shirika lolote au kwa Chama chochote cha siasa kukataliwa kusajiliwa kwa sababu tu ya itikadi au falsafa ya Chama hicho”. Hii nayo inapingana na kifungu kidogo cha pili, sehemu ya (a), (b), (c), (d) na (e). Ikiwa itikadi ya Chama hicho ni sawa na ile iliyoelezwa katika vifungu hivyo kwa nini Chama hicho kisikataliwe kusajiliwa! Basi naomba kifungu hicho kesomeke hivi: “Itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kulazimishwa kujiunga na Chama chochote au shirika lolote”. Tumalizie hapo maana haya mengine yameelezwa kwenye vifungu hivyo vya juu.

Mheshimiwa Spika, katika Ibara ya 59(2) mstari wa mwisho unasomeka kama ifuatavyo: “Aya ya 118 zinazomwezesha mtu kuteuliwa kuwa Jaji wa Rufani”. Ugomvi wangu hapa ni maneno haya Jaji wa Rufani, maana ninavyoelewa Jaji wa Rufani anaweza kupatikana Mahakama Kuu, lakini vile vile anaweza kupatikana kwenye Mahakama ya Rufani kwa sababu Jaji aliyepo kwenye Mahakama Kuu anapokea Rufani kutoka Mahakama za chini. Kwa hiyo ingetamkwa wazi kuwa Jaji wa Mahakama ya Rufani kama hivyo ndivyo.

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 59A(1) inasomeka kama ifuatavyo: “Kutakuwa na Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali atakayeteuliwa kutoka miongoni mwa watu wenye sifa maalum za kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama Kuu”. Naomba Ibara hiyo isomeke kama ifuatavyo: “Kutakuwa na Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali atakayeteuliwa kutoka miongoni mwa watu wenye sifa maalum za kumwezesha kuteuliwa kuwa Jaji wa Mahakama Kuu”.

Mheshimiwa Spika, juu ya Baraza la Taifa la Ushauri nashukuru kuwa hili limesogezwa mbele lakini ni vizuri vile vile maadam inawezekana likaja huko mbele basi nikalisemea machache na ningependa hasa nipendekeze juu ya idadi ya wajumbe wale ambao walikuwa wamepanga ishirini ni wengi sana.

Mimi ningependekeza wasizidi kumi lakini vile vile jinsi gani wajumbe hao watapatikana. Rais asilazimishwe kuteua aina fulani ya wajumbe, tumpe uhuru kamili Rais wa kuangalia ni jambo gani anataka ushauri, kwa mfano ni watu gani wangepaa.

Kwa hiyo kama litakuja huko mbele basi naomba hili lizingatiwe kuliko kumpangia Mheshimiwa Rais watu wangapi wanatakiwa, lakini vile vile watu wa aina gani wawemo, yeye mwenyewe anaweza akaliona hilo.

Mheshimiwa Spika, ibara ya 66(b) naomba badala ya kuandikwa kama ilivyo, iandikwe kama ifuatavyo: “Wabunge Wanawake wa idadi isiyopungua asilimia thelathini ya jumla ya Wabunge wote”. Sasa pale imeandikwa kuwa asilimia thelathini waliopo kwenye makundi hayo ya (a), (c), (d), (e) na (f).

Kama tutafuata hivyo nina hakika tunaweza tukajikuta Wabunge hawa wasifikie asilimia thelathini kwa sababu kinachotakiwa ni Wabunge waliopo kwenye hayo makundi wawe asilimia sabini na hawa ambao tunawataka wawe asilimia thelathini. Kwa hiyo hili lingerekebishwa.

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 66(c), nayo ningepomba isomeke kama ifuatavyo: “Wabunge watano waliochaguliwa na Baraza la Wawakilishi kutoka miongoni mwa Wabunge wao juu ya nani achaguliwe, tungeacha jukumu hili kwenye Baraza lenyewe la Wawakilishi wao ndio wanajua nani waingie kwenye Bunge la Jamhuri, kwa hiyo tusiwapangie kwa lazima kuwa na wanawake idadi hii au wanaume kiasi hiki. Mimi nadhani Baraza la Wawakilishi linaelewa majukumu yake.

Mheshimiwa Spika, Ibara ya 66(e) naomba nayo isomeke kama ifuatavyo: “Wabunge wasiozidi kumi walioteuliwa na Rais kutoka miongoni mwa watu wenye sifa zilizotajwa”. Hapa tena Rais tusimpangie idadi ya wanawake watakuwa wangapi au wanaume wangapi kwa sababu Rais ana uelewa mkubwa na atawachagua watu ambao kwa kweli ataona watamsaidia.

Mheshimiwa Spika, Ibara nyingine ni ya 82 inayozungumzia juu ya utaratibu wa uchaguzi wa Wabunge wanaopita bila kupingwa. Lakini kilichoandikwa kwenye Ibara hiyo kinazungumzia Wabunge wanawake. Sasa ningepomba hili liwekwe wazi, tunazungumzia wale ambao wanapita bila kupingwa au Wabunge Wanawake na kama wale ambao wanapita bila kupingwa basi kuna sehemu hii ya (a) naiona kidogo nayo ingerekebishwa au haieleweki vizuri.

Inasemekana kama atapita bila kupingwa basi idadi ya kura atakazozipata Mbunge huyo zitachukuliwa zile ambazo amepata mgombea Urais wa Chama chake kwenye Jimbo hilo. Sasa hiki ni kichekesho inawezekana mgombea Urais akapata kura chache kuliko wagombea wengine wa Urais. Kwa hiyo ningependekeza tukabadilisha hili ili angalau akapewa asilimia 51 ya kura kama ilivyo kwenye sehemu ya (b) kuliko kum-tie na zile kura za mgombea wake wa Urais.

Mheshimiwa Spika, kama nilivyozungumza huko mwanzo kuna maeneo mengi sana maneno haya Jaji wa Rufani yametajwa, kwa hiyo ningeomba maeneo yote ambayo kuna maneno haya yakabadilishwa na kuweka Jaji wa Mahakama ya Rufani. Tukiacha maneno Jaji wa Rufani inaweza kuleta maana nyingine ya Jaji yeyote ambaye anasikiliza rufani kutoka ngazi yoyote ya Mahakama.

Mheshimiwa Spika, baada ya mchango wangu huo, niseme tu kuwa ninaunga mkono mabadiliko haya ya Katiba kwa asilimia mia moja, lakini vile vile nimalizie kukushukuru wewe kwa kunipa nafasi hii na kuwashukuru Waheshimiwa Wabunge wote kwa kunisikiliza. Ahsanteni sana. *(Makofi)*

SPIKA: Waheshimiwa Wabunge tumefikia muda wa kusitisha shughuli za Bunge na mjadala umeanza vizuri, utaendelea mchana, kesho na kesho kutwa hadi hapo wale wote waliojiorodhesha watakapokuwa wamepata nafasi ya kuchangia. Kwa hiyo sasa nasitisha shughuli za Bunge hadi saa kumi na moja jioni.

(Saa 6.57 mchana Bunge lilifungwa mpaka saa 11.00 jioni)

(Saa 11.00 jioni Bunge lilirudia)

Hapa Naibu Spika (Mhe. Juma J. Akukweti) Alikalia kiti.

NAIBU SPIKA: Mheshimiwa Dr. Chrissant Mzindakaya, simwoni. Mheshimiwa Thomas Ngawaiya, atafuatiwa na Mheshimiwa Njelu Kasaka.

MHE. THOMAS NGAWAIYA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru. Kwanza kabisa nitoe rambirambi kwa kifo cha Marehemu Frank M. Mussati, pamoja na wengine wote ambao walipatwa na matatizo wakati ambapo tulikuwa tuko likizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda nijielekeze zaidi kwenye Tume ya Uchaguzi, katika marekebisha haya nilikuwa nategemea mabadiliko makubwa sana kwenye Tume ya Uchaguzi. Kwa sababu Tume ya Uchaguzi imepewa madaraka makubwa na maamuzi yake ni ya mwisho. Lakini sikuona Tume ya Uchaguzi ikiwa kama nilivyokuwa natarajia kwamba Tume Huru ya Uchaguzi.

Mheshimiwa Naibu Spika, ni jambo la kushangaza kwamba Zanzibar ambayo mimi naelewa kwamba ni nchi moja ni Tanzania kuna Tume Huru ya Uchaguzi, katika tume kuna mchanganyiko wapinzani wamo na wa chama Tawala wamo. Lakini hapa Tanzania Bara hakuna, sielewi ni kitu gani kinachofichwa humu ni nini tumepiga kelele lakini suala la Tume Huru unaambiwa hawa walioko ni Tume Huru vile vile hawana vyama. Lakini ukiangalia siyo kweli wote ni watiifu wakubwa sana kwa chama Tawala.

Kwa hiyo, kwa kutozingatia hilo katika mabadiliko haya ya katiba ninaona bado kuna ubabe unaoendelezwa wa kiutawala ambao haulengi kwenye demokrasia ambayo tunahitaji katika nchi hii. Kwa hiyo, ningeshauri kwamba pamoja na kwamba tunapitisha

mabadiliko ya katiba ya 14, lakini bado Waziri ana nafasi ya kuliangalia hivyo wakati wa majumuisho aone kwamba tunataka Tume Huru ya Uchaguzi. Tume ambayo ikishateuliwa ithibitishwe na Bunge ili wananchi wawe na imani na tume hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo la pili ni kuhusu *proportional representation*. Rasimu ya kwanza ilikuwa na maelezo mazuri sana, ilikuwa inasema kwamba kutakuwa na viti 28 ambavyo vyama vya siasa ambavyo vingepata kura vingechagua watu wake ili waje kushika hizo nafasi na kuwawakilisha. Nataka ieleweke kwamba wananchi wanaopiga kura wanategemea yule mtu wanayempigia awawakilishe au mtu aliye karibu nao, na dunia nzima inafanya hivyo. Vikundi mbalimbali, vyama mbalimbali vyenye kupiga kura, wale waliyopigiwa kura kama wana asilimia fulani basi wanateua mtu wao kwenda Bungeni. Nilikwisha wahi kupendekeza hapa kwamba kwa nini hata Wenyeviti wa vyama vilivyokuwa vimeandikishwa wasiwe ni wawakilishi ndani ya Bunge, niliwahi kuuliza hilo swali hapa. Lakini hapa Tanzania tunaona ni jambo la ajabu lakini nchi nyingine wanafanya hivyo, wawakilishi wa vyama wanawakilisha nenda Uingereza. *(Kicheko)*

WABUNGE FULANI: Hakuna.

MHE. THOMAS NGAWAIYA: Mheshimiwa Naibu Spika, hivyo nilitaka maelezo vile vile kwamba ni kitu gani kilipelekea Waziri akafuta ile rasimu ya kwanza, Waziri kwa maana ya Serikali halafu akaja na hii ya pili. Mimi najua ya pili inapendeza sana wakina mama na mimi sina tatizo na hilo, lakini vile vile ile ya kwanza ilikuwa na mpango mzuri zaidi kwa sisi Watanzania tulivyoona ilikuwa na mpango mzuri zaidi. Kwa hiyo, kama ya kwanza ikirudi thamani ya mpiga kura ataiona kwamba kweli kura yake haikwenda bure.

Mheshimiwa Naibu Spika, jambo jingine ambalo nimeliona kwamba lina kasoro ni kuhusu *public hearing*. Tunakubaliana kwamba sheria yoyote katika nchi yoyote ni kwa mtawala na mtawaliwa, kuelewana kati ya mtawala na mtawaliwa. Sasa mkishaelewana kati ya mtawala na mtawaliwa ndiyo mnaiweka kuwa sheria! Hata yule mdogo akiivunja anaona aibu kwa sababu ni kitu alichokikubali mwenyewe mimi nafahamu ndiyo utaratibu wa sheria. Hapa katikati tuliwahi kupelekwa semina tukaelekezwa namna ya kufanya kazi ya *public hearing*. Kuchukua Muswada na kwenda nao kwa wananchi na kuwaita na kuzungumza na kujadiliana kwenye majimbo na tulifanya mfano huo, tulikwenda Hai, katika Mkoa wa Kilimanjaro na sehemu mbalimbali tukaona faida yake.

Lakini nilikuwa naona muhimu kabisa hili la marekebisho ya katiba ndiyo lingekuwa kabisa mfano na wananchi wajue kweli kuna Wabunge na kuna Bunge na Serikali. Kuhusu *public hearing* kwa makundi yote, makundi ya makanisa, makundi mbalimbali ambayo yangeweza kutoa mawazo yake na sisi tukawaeleza ni kwa nini na sababu gani tumefanya hivyo, na Serikali ikatoa maelezo halafu baadaye inavyopitishwa hapa hakuna atakayeshangaa.

Lakini hili halikufanyiwa hicho ninachosema *public hearing*. Majadiliano kati ya Muswada wenyewe kabla haujapitishwa ambao tungepeleka sisi Wabunge kwenye majimbo yetu na wananchi ili sasa tukirejesha hapa tunatoa *comment* zao na halafu tunaipitisha. Lakini hiyo *public hearing* haikufanyika katika hili na kama ilifanyika basi ni kwa kiwango ambacho ni kidogo mno ambacho ni kama sisi hapa tunavyofanya hapa tuko wachache labda mia tatu tu. Kwa hiyo, haikufanyika hiyo *public hearing*. Kwa hiyo, ningesema kwamba mabadiliko kama haya yasingekuja haraka haraka tu na kupitishwa hapa, tungeangalia kwa makini vitu vingine mbalimbali.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa hivi katiba ni kitu kizito, katiba katika nchi yoyote duniani hakuna mtu anayethubutu kuchezea maana ukichezea ni sawa na kuchezea maisha yako kuwahi ni kitu ulikubali mwenyewe. Lakini leo hii nikisema kama watawala wengine wanathubutu kutengeneza katiba zao katika taasisi zao moja kwa moja zinapingana na katiba mama, na labda hawaulizwi kwa nini wanakwenda kinyume na katiba hii nitoe mfano wa chama changu. (*Makofi*)

Chama changu tumetengeneza katiba inayosema si ruhusa kwenda Mahakamani kwa jambo lolote linalotokana na chama. Sasa hiyo ni kinyume na katiba kifungu namba 107 ambacho kinasema kwamba mwenye kutoa haki ya mwisho ni Mahakama peke yake. Lakini vile vile katika katiba hiyo ikasema kwamba kiongozi mkuu anaweza akamfukuza mtu aliyechaguliwa na wananchi. Sasa kinachonitisha hapa wale wanaotakiwa kupokea hizo katiba labda ni Msajili wa vyama au ni Kabithi Wasii Mkuu wamepelekewa na wanazo nikidhani kwamba wangerudisha hizo katiba kwa maelezo kwamba jamani hizi katiba mbona zinakwenda kinyume na katiba mama. Kwa sababu haiwezekani kutunga katiba ndogo ambayo inakwenda kinyume na katiba mama. Sasa nasema haya ni kati ya mojawapo ya mambo ambayo watu wengine wanaona katiba ni kama kitabu tu. Nilitaka nchi hii na wananchi wake wajue kwamba katiba ni kitu kizito, ni sheria ya mwisho, kufa na kupona.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo nilitaka kwanza viongozi wawe makini ya pili kwa kufuatilia watu wa namna hiyo wafuatiliwe siyo wangoje mpaka kina Ngawaiya waje walalamike hapa, kama wanafuatilia na kukataza basi wengine watakuwa hawafuati au hawafanyi ubadilifu wa namna hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, hoja nyingine ni hoja ambayo tulifikiri kwamba ingeingizwa kwenye mabadiliko haya, hoja ya Kadhi Mkuu. Kadhi Mkuu sasa hivi hapa tukisoma hapa kwenye mabadiliko haya imeruhusu kwamba Kadhi Mkuu iendelee Zanzibar, na hapa Tanzania Bara tumesema hapana. Mimi nasema nilitoa hoja hapa Bungeni vile vile kuhusu hoja ya Kadhi Mkuu na sasa ina mwaka mmoja lakini nitamwandikia Spika barua nikitaka kujua ilikoishia hoja yangu ya Kadhi Mkuu ndani ya Tanzania Bara. Ni vizuri tukapata majibu, silazimishi mimi mwenyewe ni mkristo, kwa hiyo silazimishi. Lakini ningependa hoja zinazotolewa Bungeni zikajibiwa, sasa leo nilivyosoma haya nikaona kwamba nikifikiri labda itakuwa na maelekezo hayo nikakuta hapana lakini nasisitaza kwamba Zanzibar bado waendelee na Kadhi Mkuu ndani ya Tanzania.

Sasa haya mambo yatachelewesha sana dhana ya muungano haya mambo madogo madogo, tukubaliane mambo fulani fulani ili muungano wetu uwe mzuri na uweze kupendeza. Jambo linalo tendeka Zanzibar basi na Tanzania Bara litendeke, tunafanana wote ni nchi moja linalo tendeka Tanzania Bara na Zanzibar litendeke hapo ndiyo tutasema ni wenzetu tumeungana na nchi ni moja Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kuyasema hayo ningependa sana hayo niliyopendekeza kwamba ile *proportional representation* kwa kweli irudishwe kwa sababu na hata hao wamama watachaguliwa humo na huu uteuzi wa Rais tulimpa ruksa ya kuteua Wabunge kumi, lakini namkumbushia bado Rais wetu wa Jamhuri ya Muungano kwamba sababu za kumpa kibali hicho ni ili aweze kuchagua mtu anayemfaa aidha kuwa Waziri, au wa kumsaidia kazi fulani ambapo huyo mtu hakuweza kupata kuchaguliwa kuwa Mbunge. Sasa amteue kwa sababu ya utalamu wake ili ampe uwaziri katika kumsaidia kazi zake. Kwa hiyo, siyo kwamba achague mtu ni mtu tu, tulimpa ili achague watu kwa ajili ya kushika nafasi kubwa Serikalini za kitaalam ambao hawakupata nafasi ya kuchaguliwa kwenye majimbo yao. Kwa hiyo, tukampa nafasi hizo kumi, zitumike kwa kupata wataalam ambao na sisi tuwaone kwamba kweli hawa ni wataalam ambao na hata sisi tungekuwa Rais tungewachagua hao wataalam. Nashukuru sana Mheshimiwa. (*Makofi*)

MHE. DR. CHRISANT M. MZINDAKAYA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru sana kwa kunipa nafasi hii ili niweze kutoa maoni yangu kuhusu mabadiliko ya 14 ya katiba yanayopenekezwa. Kwanza kabisa naunga mkono mabadiliko yaliyoletwa na Serikali pamoja na amend zilizoletwa hapa.

Katiba ya nchi ni kwa faida ya wananchi na nchi kwa jumla, kwa hiyo ushauri wangu wa kwanza ambao ningependa kutoa ni kuwa kama tulivyofanya mabadiliko ya mara ya mwisho yaliyotoka kwa njia ya white paper na yakaenea almost nchi nzima watu wakatoa maoni ushauri wangu ni kwamba kila tutakapo fikiria habari ya kubadilisha katiba ni vizuri kushirikisha watu wengi zaidi kutoa maoni, na hii imetusaidia sana kwa siku hizo za nyuma. Vile vile msingi mmoja mkubwa wa kuwa na katiba au kufikiria aina yoyote ya mabadiliko ya katiba ni jambo zuri tunapofikiria watu na nchi bila kufikiria mtu. Kwa sababu mkitengeneza sheria au katiba ya nchi kwa kufikiria watu mtapata matatizo.

Siku zote ni vizuri kufikiria nchi na watu kwa sababu ukweli usiyopingika ni kuwa viongozi wote duniani watapita lakini wananchi na nchi watabakia milele labda Yesu atakapo fufuka kuja kuwachukua wote. Kwa hiyo msingi mkubwa wa katiba ni kufikiria nchi na watu. Sasa baada ya hayo ningependa vile vile niseme kwamba bahati nzuri mimi nilikuwa kwenye Kamati ya Mheshimiwa Spika aliyochaguliwa Kamati Kuu kufikiria baadhi ya mambo haya hasa hii ya nafasi ya akina mama. Mimi niliingia Bunge mwaka 1965 na wakati ule tulikuwa na Wabunge wakina mama wa majimbo 7, ukichukua 65 mpaka leo hali hii haijabadilika sana.

Bado uwiano au wingi wa wanawake wanaokuja Bungeni kwa majimbo ni kidogo ukilinganisha na historia. Kwa hiyo mimi nafikiria wazo hili la kuendelea kuwapa nafasi

wakina mama kuingia Bungeni au katika vyombo vya dola kwa utaratibu wa upendeleo ni haki yetu kabisa ni sawa ni haki yao pia. *(Makofi)*

Kwa sababu hawa ndiyo walezi wa taifa na sisi tunaowafikiria nje lazima tuwafikirie vile vile kwa ndani. Ukimpa nafasi mama ya kusoma hata kushika madaraka umewapa watu wengi zaidi, tatizo lilopo pia ni la historia kwamba inapotokea uchaguzi kule kwenye jimbo watakao mpinga mwanamke mwenzao ni wanawake wenzake, vigezo vyao ni tofauti na vya kwetu.

WABUNGE FULANI: Naam.

MHE. DR. CHRISANT M. MZINDAKAYA: Vigezo vyao ni tofauti na vyetu, kwa mfano kigezo kimoja huwa wanatumia kina mama ahh! Ataturingia bwana, atatunyang'anya wakumbwe zetu bwana, ndiyo wanasema na ninyi mnajua mimi nimefanya research ya uchaguzi. *(Makofi/Kicheko)*

Hayo ndiyo husemwa, vile vile bado katika koo aina fulani za nchi yetu mwanamke kwenda katika hadhara na kusimama kusema ni aibu. Kwa kuwa mambo haya bado yapo suala la kuwa na katiba inayotoa upendeleo ni muhimu sana mpaka hapo nchi itakapo endelea na kuanza kubadilisha historia. Kwa hiyo mimi naunga mkono mabadiliko haya. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine ambalo nataka niliseme mimi niliandika wakati wa mabadiliko ya katiba mimi nitaendelea kulisema jambo hili na Mungu akinijalia uhai iko siku nitaleta maoni yanayoweza kujadiliwa Wabunge kama tukiwa hai na Mungu akinipa uhai. Kwa sababu mimi naona zamani wakati Serikali ilikuwa ndiyo muhimili wa kushughulikia maendeleo Mbunge kuwa Waziri ilikuwa sawa lakini kwa leo mimi nadhani tungebadilika Wabunge wa majimbo wasiwe Mawaziri. *(Makofi)*

Wote tuwe *backbencher*, Rais aendeleo kuwa na madaraka ya kuchagua Mawaziri lakini nje ya Wabunge wa majimbo. Kwa sababu sasa hivi hakuna *fare game* katika mambo haya, mahali ambapo kuna Waziri katika wilaya fulani mwingine siyo Waziri yeye asiye Waziri ni yatima. Ni wazi kabisa mimi nimeona japo mimi sijawahi kuwa yatima kwa sababu ya uwezo wangu mwenyewe wa jimbo hakuna Waziri anayeweza kunifanya yatima lakini ipo. Watu wanafika mahali wanasema sisi tulikosea kumbe wenzetu wamechagua mtu kama Waziri wananufaika zaidi kuliko sisi. Hata namna ya kutapa miradi ya kufanya inaonekana kabisa kama mahali ambapo Waziri yupo panafanyika mambo zaidi kuliko Mbunge wa kawaida. *(Makofi)*

Labda Mbunge huyo awe naye na ujanja na uwezo wa pekee wa kuweza ku-*solicit* miradi yeye mwenyewe sasa kama hakuna hili ni tatizo.

Kwa hiyo mimi ninavyofikiria lingine la kibinadamu mimi nitawapa mfano sitamtaja mtu, lakini yuko Waziri mmoja hapa kwa sasa si Waziri, Mbunge mmoja alisimama akasema akasema wewe Mheshimiwa ni mzuri sana kwa maneno lakini

utekelezaji wako siyo sawa, nje walipotoka akamfuata yule Mbunge akasema mbona unaniandama. Sasa tatizo ni kwa sababu huyu naye ni wa *constituency*.

Mimi ningependa tuwahenyesheshe watu ambao hawana majimbo pale mbele, sasa wale tunawaonea haya. Mheshimiwa Lukuvi ana jimbo na mimi ndugu yake sasa mnagombanaje anasema mbona unataka kuniharibia kwenye jimbo.

Tukiwabana humu wanaanza kulalamika, oh! Mtatutoa roho, lakini ndiyo kazi yetu hivyo hasa kazi yetu ni nini lazima kuwabana ninyi Mawaziri wa Serikali ndiyo mapatano. (*Makofi*)

Kwamba kuwa na watekelezaji na wanao wakagua watekelezaji na wawe na uhuru wa kusema na katiba inatupa haki hapa hii wala hatusemi kwa kuzua katiba ndiyo imetupa haki kusahihisha na kusimamia utekelezaji wa Serikali na chama kule kimetutuma sisi ndiyo tuisaidie CCM kuwabana nyinyi mtekeleze Ilani ya uchaguzi. (*Makofi*)

Ndiyo mapatano, sasa lakini kwa vitendo hayawi, kwa hiyo naona mimi napendekeza siku zijazo tubadilishe katiba Mawaziri wasiwe Wabunge wa majimbo wote tuwe *backbencher*. Rais ana-*issue* kubwa kwani atakosa Mawaziri katika nchi?

WABUNGE FULANI: Hawezi.

MHE. DR. CHRISANT M. MZINDAKAYA: Hao watapatikana tu wengi, kwa hiyo hayo ndiyo mapendekezo yangu.

WABUNGE FULANI: Ukichaguliwa unaachia jimbo.

MHE. DR. CHRISANT M. MZINDAKAYA: Ukichaguliwa unaachia jimbo sawa sawa. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika la mwisho kabisa ambalo ningependa kusema, ningependa kusema jambo moja hapa kwamba kwa sababu mara nyingine watu wengine wanafikiri kama katiba hizi zinakuwa kama viraka tu si sawa, katiba inapoundwa katiba duniani mabadiliko ya katiba ni kitu cha kawaida dunia nzima jambo kubwa ni namna gani mnashirikisha watu kufanya hayo mabadiliko.

Lakini mimi nataka kusema kabisa kwamba kufanya mabadiliko yoyote ya katiba siyo kushona viraka ni jambo ambalo linafahamika na linakubalika duniani.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya hayo naunga mkono Muswada. (*Makofi*)

NAIBU SPIKA: Ahsante sana, Mheshimiwa Njelu E. Kasaka, atafuatiwa na Mheshimiwa Isaac Cheyo na Mheshimiwa Philip S. Marmo pia ajiandae.

MHE. NJELU E. M. KASAKA: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi na mimi niweze kuchangia katika suala la mabadiliko ya katiba.

Mabadiliko ya katiba ni jambo zito na mara nyingi mtaongelea vitu vizito ndiyo maana Mheshimiwa Chrisant Mzindakaya hapa anapendekeza kwamba hata Mawaziri wasitokane na Wabunge ili waweze kuwa na uhuru wa kufanya kazi zao bila kujali kwamba kesho na kesho kutwa na mimi naweza nikawa na Waziri katika hilo mimi nakubaliana naye ni vizuri tukatenganisha mambo kama haya. *(Makofi)*

Itatusaidia sana katika kufanya kazi zetu, hilo limeshajitokeza hata mahali pengine wanasema kwamba wanasema unaona Mbunge hodari ni fulani kwa sababu amefanya vitu fulani lakini ni kutokana na nafasi yake ya kuwa Waziri.

Mheshimiwa Naibu Spika, mimi nataka nizungumzie Ibara ya 4 na Ibara ya 5 ya mabadiliko ya katiba. Katika Ibara ya 4 Muswada unazungumzia kwamba Serikali ya Tanzania na nchi ya Tanzania isiwe na dini iachie dini wananchi wake ndiyo washughulike na mambo hayo, hili mimi naliunga mkono mia kwa mia kabisa kwamba Serikali isiwe na dini na shughuli za dini waachiwe wananchi wenyewe na kwa maana hiyo na shauri kwamba hata katika vitendo vya Serikali vionyesha hasa sura hiyo kwamba yenyewe haina dini. *(Makofi)*

Kujiingiza kwenye masuala ya dini Serikali kunaleta matatizo makubwa katika nchi nyingi, tulianche hili suala liwe mikononi mwa wananchi wenyewe na Serikali na nchi kwa ujumla isiwe na dini yoyote, ila ijenge mazingira mazuri kwa wananchi wake kufuata dini wanazozitaka, na kwa maana hiyo kuwe pia na kuheshimiana kati ya dini na dini na Serikali ilinde hali ile ya kulinda kwamba watu hawa wanaheshimiana katika makundi yao mbalimbali.

Hata wale wasio na dini na wenyewe walindwe ambao wanasemekana kwamba hawana dini na wenyewe pia walindwe. Kwa sababu kuna maneno ambayo huwa yanasemwa ya ovyo ovyo ya kuwakashifu watu wasio na dini wapagani kwa nini wawe wanakashifiwa na wenyewe walindwe hivyo kama wanavyolindwa sehemu nyingine zote.

Mheshimiwa Naibu Spika, la pili katika Ibara ya 5 tunazungumzia juu wameweka vipengele vingi vinavyozuia kwa siku zijazo Serikali au chama fulani cha siasa kisiandikishwe kutokana na kuwa na imani fulani.

Kwa mfano katika Ibara namba tano (a) na (b) sasa inasema hivi bila ya kujali masharti ya Ibara ndogo ya kwanza na ya nne haitakuwa halali kwa chombo chochote cha siasa kuandikishwa iwapo (a) imani ya kinalilia imani ya dini, kinataka kutetea kabila, kinataka kushughulikia na sehemu moja ya muungano, kinataka kupigania kuvunjika muungano na mambo kama hayo yote yameelezwa hapa vizuri kabisa.

Lakini ukienda kwenye Ibara ndogo ya 4 ya hiyo hiyo inasema itakuwa ni marufuku kwa mtu au kwa chama chochote cha siasa kukataliwa kusajiliwa kwa sababu tu ya itikadi na falsafa ya chama hicho.

Sasa mimi ningependa wanisaidie itikadi tafsiri yake ni nini na falsafa tafsiri yake ni nini na huko juu nasema ni kwa kutokana na sera yake hakitaandikishwa lakini kule chini kutokana na itikadi yake kisizuiliwe kuandikishwa.

Ningependa watusaidie hapa waliyoitunga hiyo sheria kwa nini chama fulani kisiandikishwe kwa sababu ya sera lakini kinaweza kikaandikishwa kutokana na itikadi yake, je, kama itikadi yake ni ya dini mtaizuiaje?

Au itikadi yake ni kwamba hawataki muungano wanasema hiyo ni itikadi ya chama chetu hawataki muungano lakini kule juu mmesema kama hiyo ni sera hawataandikishwa lakini kama ni itikadi lazima waandikishwe. Sijui kama waliyokuwa wanaliandaa walitazama vipi suala hili.

Mimi nilifikiri kwamba mtusaidie kutuelekeza hapa, je akienda Mahakamani wewe umemkatalia kule kwa sababu ya sera umesema kwamba hawezi kuandikishwa kwa sababu anatetea kabila lakini kule chini anasema mimi hiyo ndiyo itikadi yangu ya falsafa yangu chama changu kukiendesha. Anakwenda Mahakamani, Mahakama iamue vipi sasa isifuate sera Ibara ndogo ya 2 au Ibara ndogo ya 4.

Nilipenda kwa kweli katika haya yote mnisaidie katika kufafanua tusije tukawa na mgongano ambao tunautengeneza sisi wenyewe hapa katika kutunga sheria zetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa ukichukua vifungu vyote viwili, kifungu kile cha 4 kinachozuia Serikali kuwa na dini na unakwenda kifungu cha tano kinachozuia chama fulani kisiandikishwe kama kina imani hizi mbalimbali unajiuliza kwa nini tunayaweka haya katika katiba. Naamini tunayaweka katika katiba moja iwe muongozo kwa viongozi wa Serikali watakao kuja, Rais anayekuja na Serikali yake hii ndiyo muongozo wa utendani wa kazi zao.

Lakini la pili tuliweke katika katiba pia iwe kizuizi kwa Rais anayekuja asifanye haya mambo ambayo katiba inakataza. Kama hayo ndivyo nini kitakacho mzuia Mheshimiwa Spika asibadili Katiba ili atekeleze haya. Huyo Rais anayekuja au Serikali inayokuja kitachomzuia asibadili katiba ili atekeleze haya anayotaka kuyafanya.

Mheshimiwa Naibu Spika, nakumbuka katika mabadiliko tuliyofanya kabla ya mwaka 1995, tulikuwa tumefuta kumi vya kuteuliwa na Rais. Lakini alipokuja Rais Benjamin Mkapa aliomba arudishiwe madaraka hayo na Katiba ikabadilishwa na mambo haya yakarudishwa na akapata uwezo wa kuteua Wabunge. Sasa huyo anayekuja tukiweka kwamba usiingize dini, usiingize imani ya kuvunja Muungano au kabila kitakachomzuia asibadilishe ni nini. Tumeweka *safeguards* gani za kwamba Katiba haiwezi ikabadilishwa kwa hiari ya mtu ili atekeleze yale anayoyaweka. Tumeweka kipengele gani cha kulinda. Hatujaweka. Kama hatujaweka yoyote anaweza kuja hapa

akabadili Katiba. Bora tu chama chake kiwe na Wabunge wengi humu ndani yeye atabadili Katiba na yale tunayotaka kukataza hapa leo yatatekelezwa.

MBUNGE FULANI: *Yes correct !!!!!*

MHE. NJELU E. M. KASAKA: Lazima tuweke *safeguards* zitakazozuia anayekuja asipate urahisi wa kubadili Katiba na kuingiza anayoyataka yeye. Njia mojawapo ya kuzuia vipengele kama hivyo kama mnaona kwamba hivi ni vipengele muhimu sana tungeviweka vile vinavyoitwa *Entrenched clauses* katika Katiba “Kwamba hawezi mtu kubadili mpaka apigishe kura za maoni kwa wananchi wakubali kwamba abadilishe Katiba hiyo ndio aweze kuja kubadilisha hapa”. Hiyo ni njia moja.

Lakini njia nyingine ambayo labda mimi nafikiri inaweza ikawa sio gharama sana ni ya kulipa uwezo zaidi Bunge hili kuweza kuzuia mambo kama hayo yasifanyike kwa urahisi kama inavyofanyika sasa hivi. Bunge ndiyo linaloweza likazuia hayo na gharama yake ni ndogo kuliko uwezo wa Bunge. Lakini kwa hali ya sasa hata Bunge linaweza lisizuie kwa utaratibu tulionao sasa tuliojiweka tunayo sheria inayowafunga Wabunge kwenye vyama vya vya siasa. Mbunge kuwepo kwake hapa Bungeni ili aweze kufanya kazi hii vizuri lazima kuwepo kwake hapa Bungeni kutegemea kura atakazopigiwa na wananchi katika jimbo lake wakamleta hapa Bungeni awe na uhakika wa miaka yake mitano kwamba ataimaliza akiwa hapa Bungeni bila kuondolewa kwa njia nyingine yoyote isipokuwa labda kama amefanya kosa la jinai (*criminal offence*).

Lakini kwa hali tuliyonayo sasa nidhamu ya vyama vya siasa imekuwa kubwa mno kiasi kwamba Mbunge kuwepo kwake hapa ndani kunategemea ridhaa ya chama cha siasa ambacho alipitia kuja hapa Bungeni. Wabunge hawawezi kuwa na nguvu za kuweza kumkatalia Rais wa Chama chao ambacho kimewaleta hapa wakasema kwamba usibadilishe Katiba. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, nitoe mfano mmoja hai, Mheshimiwa Danhi Makanga alikuwa Mbunge wa chama cha *UDP*. Katika kuchaguliwa kwake alichaguliwa na watu karibu 30,000 walimpigia kura akaja hapa Bungeni. Lakini aliondolewa Bungeni na watu wasiozidi 20 kwenye chama chake.

MBUNGE FULANI: Mtu mmoja au familia !!!!!

MHE. NJELU E.M. KASAKA: Ndiyo. Akaondolewa Bungeni na watu wasiozidi labda mmoja au wawili au kumi wakamwondoa Bungeni.

WABUNGE FULANI: Mke wake, mtoto wake na yeye Kolimba

MHE. NJELU E.M. KASAKA: Ndiyo na wengine wengi walifanyiwa hivi. Kolimba gani sijui. (*Makofi/Kicheko*)

Sasa mimi ninachotaka kusema ni kwamba kwa kweli kama tunataka kujadili mambo ya Katiba sio kwa kujiangalia sisi tunaangalia Taifa na hali ya baadaye basi sasa

tuweke vipengele tuangalie mambo muhimu ambayo yataweza kulinda kweli Katiba na haya tunayozungumza hapa leo yaweze kuheshimika huko siku zijazo. Moja ya hiyo ni kuondoa ile kuwafunga Wabunge na minyonyoro ya nidhamu ya vyama vya siasa iondolewe ili Mbunge akitofautiana na chama chake bado aweze kuendelea kuwa Mbunge mpaka kipindi chake cha ubunge kitakapomalizika. Ndipo atakapoweza kulinda Katiba hii kwa nguvu zote. Kwa maana hiyo ni kwamba Mbunge aweze kutoka chama hiki aende chama kile akiwa Mbunge vile vile awe abaki bila chama mpaka kipindi chake cha ubunge kitakapomalizika na kwa mtazamo huo lazima Wabunge wa kujitegemea nao waruhusiwe kuwepo ndani ya Bunge hili. *(Makofi)*

Kwa kweli tunajadili Katiba ni jambo zito la nchi. Tusiangalie maslahi yetu sisi labda tuchague hapa tunatunga sheria kulinda maslahi ya vyama vya siasa au tunatunga sheria kulinda maslahi ya Taifa. Kama ni Taifa basi turuhusu Wabunge wawe na uwezo ili waweze hata kutofautiana na chama chao kwa ajili ya kulinda Katiba. Vinginevyo Katiba itakuwa inabadilishwa badilishwa kadri mtu anapokuja hapa anavyotaka mwenyewe ataweza kufanya tu. Kwa hiyo hili nilipenda niliseme katika kuchangia suala hili la Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, la pili ambalo bahati nzuri wameshalisahihisha lilikuwa ni hili ibara ya 7 ya mabadiliko ya Katiba inayosema kila mtu ana haki ya kumiliki mali na haki ya kuhifadhi mali yake bila maelezo zaidi ya hapo. Mimi ilikuwa imenipa taabu sana. Lakini katika mabadiliko mliyoyaleta mchana huu nimeona kwamba hilo mmeongeza kwamba awe anamiliki kwa mujibu wa sheria na Katiba ya nchi hii. Sio tu kwamba bora ana mali yake basi analindwa na Katiba, Katiba haiwezi kumlinda hata mwizi, isilinde Katiba ya wezi. Haiwezi kulinda taratibu walizo nazo wabadhirifu. Iinde watu wanaopata mali kihalali, wanaopata mali kwa haki kwa juhudi zao na kwa mujibu wa sheria za nchi hii ndiyo Katiba iwalinde wale. *(Makofi)*

Nafurahi kwamba lile la Baraza la Ushauri limeondolewa. Nashukuru sana. Hilo lilikuwa halitakiwi kabisa. Wala sio kwamba tuliahirishe tulifute kabisa liondoke kabisa. Huwezi ukamweka Rais halafu ukamwekea vipingamizi huku juu. Rais ni cheo cha juu kabisa katika nchi yetu awe na uhuru wa kufanya kazi zake bila kuletewa vipingamizi na watu wengine wowote na usimwekee wale waliopita wawe ndio washauri wake tena, haiwezekani. Anao uhuru wake. Mnataka kuleta manung'uniko kwa sababu wakimshauri asipotekeleza wataanza kumnung'unikia kwamba tumemshauri hivi na hivi hakutekeleza. Hatutaki kitu kama hicho tunataka Rais awe na uhuru wa kuwaita Marais wa zamani na watu wengine kwa hiari yake mwenyewe na kukaa nao na kuzungumza.

Lakini asiwekewe kwenye Katiba, tena mnayo kwenye Katiba kwamba awaite au awaondoe washauri wake. Je, kama hawaelewani waende wakafanye nini? Kuna wengine wameshika madaraka lakini hawaelewani na Rais aliyepita. Leo Malawi wanagombana Muluzi na bingwa Musalika halafu unataka Muluzi awe mshauri wa Musalika itawezekana wapi? Au Kaunda na Chiluba angemshauri nini? Hata Rais Mwanawasa nani atamshauri nani. Kwa hivyo tusilete vitu ambavyo kiutekelezaji ni *impossible* tusivilete hapa katika Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tunataka

Katiba ilenge katika mambo ambayo kweli yataleta utaratibu mzuri wa kuendesha nchi yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kusema hayo kuna moja tu lile la Mkurugenzi wa Mashtaka. Kwa kweli ibara ya (c) ingawaje mmeifanyia marekebisho ilimpa madaraka makubwa mno kuingilia hata kesi nyingine zilizopelekwa Mahakamani akazifuta kuna hatari yake. Hii inaweza ikatumiwa na watu fulani kumtumia kupitia kwa *DPP* ili wazuie kesi fulani zisiendeshwe katika Mahakama zetu. Kipengele hiki kina matatizo. Mimi napenda awe na madaraka awe huru lakini huwezi ukasema kwamba kesi yoyote ile nyingine ni yeye ataingilia atafanya hivi hata akikuta Mahakamani ataiondoa kwa kweli kuna hatari uhuru wa wananchi wetu au haki za wananchi wetu zinaweza zikachezewa na mtu mmoja tu Ofisi ya mtu mmoja Mwanasheria Mkuu wa Serikali. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kusema hayo naunga mkono hoja, ahsante sana. *(Makofi)*

MHE. ISAAC M. CHEYO: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana kwa kunipa nafasi hii ili na mimi niweze kuchangia hoja ambayo iko mbele yetu. Kwanza nitoe tu rambirambi zangu kwa niaba ya wananchi wa Bariadi Magharibi kwa kufiwa na ndugu yetu Mheshimiwa Mbunge Mussati, Mbunge wa Kigoma. Lakini pia niwape pole wale wote ambao wamepoteza ndugu zao katika kipindi hiki ambacho tulikuwa kwenye *recess*.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwanza tunatunga Katiba hii ndiyo sheria kuu ambayo watu wote wanatakiwa kuishi nayo. Kuishi ni pamoja na kukubali kwamba yaliyoandikwa humu ndiyo yale ambayo unaweza kuyatekeleza. Nianze tu kwanza Katiba yenyewe inasema sehemu ya kwanza tu ukifungua hii Katiba inasema “Tanzania ni nchi moja ni Jamhuri ya Muungano na katika ibara ya 3 inasema “Jamhuri ya Muungano ni nchi ya demokrasia na ya kujamaa japokuwa mimi sio mjamaa na sijui yenye kufuata siasa ya vyama vingi.

Kwa hiyo ni suala tu la tumekubali kwamba nchi hii ni nchi ya vyama vingi. Kama ndiyo hivyo basi tuishi nayo hiyo hali kuliko tumekubali kwamba ni nchi ya vyama vingi lakini katika kutekeleza inaonekana kama ni vyama nje ya chama ambacho kiko madarakani ni vyama haini ni watu ambao wanavunja sheria, watu ambao wala hawatakiwi kuishi hapa. Kama tumeshakubali kwamba nchi hii ni ya vyama vingi basi lazima na Watendaji wa Kiserikali na wanasiasa tukubali hali hiyo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mara ya kwanza nitampongeza Mheshimiwa Waziri Mkuu kwa jinsi alivyoweza kuishi na hiyo imani kwamba hii ni nchi ya vyama vingi. Amekwenda Bariadi wananchi wamekwenda kumpokea Waziri Mkuu kama Waziri Mkuu wa nchi ambayo ni Waziri Mkuu wa Serikali. Watu wengine wakatanguliza kwamba huyo ni Waziri Mkuu wa chama cha siasa, wakatanguliza bendera za kijani, wakatanguliza kada wamevaa kijani na nilikuwa nafikiri na watoto wa shule wamevikwa skafu za chama cha Mapinduzi. Watu wengine wananchi Watanzania ambao wanakubali kwamba hii ni nchi ya vyama vingi na Waziri Mkuu ni Waziri Mkuu

wa Serikali na wenyewe wakasema tunakwenda kumpokea Waziri Mkuu kwa bendera zetu za vyama kwa sababu Tanzania ni nchi ya vyama vingi. DC na wenzake wakaja juu shusheni bendera, Waziri Mkuu kwa kutumia busara kwamba nchi hii ni ya vyama vingi akaruhusu peperusheni bendera zenu na watu wa Bariadi wakafurahia. Tuishi namna hiyo. (Makofi)

Sasa ninachotaka kusema kwamba wafundishwe hao watumishi wa Serikali wajue kwamba Tanzania ni nchi ya vyama vingi na vyama vyote vitendewe haki na haki imetajwa humu haki ya kujiunga na chama chochote cha siasa, haki ya kuishi, haki ya kuwa na uhuru wa mawazo kutofautiana, haki ya kufanya kazi na haki nyingine zozote ambazo Watanzania wanaweza kufanya yote haya tuyakubali kwa sababu tumeyakubali yako ndani ya Katiba na tuishi na yale ambayo yameandikwa ndani ya Katiba. Tusipofanya vile tutaleta matatizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, haki ya kujiunga na chama chochote cha siasa ni haki yako mwenyewe ukipenda. Usipopenda unaweza kuacha kujiunga na chama chochote kile. Lakini pale unapokuja sasa hiyo haki unanyang'anywa unapewa mipaka ya kufanya kwamba wewe lazima ili uwe Mbunge lazima uwe na chama cha siasa hiyo tayari ni kigezo cha kuzuia ile haki yako usiweze kuitekeleza.

Wanasema tulifukuza watu kwenye chama wakaenda sijui wapi hizo ndizo taratibu ambazo zipo. Hata ndani ya chama chenu afadhali sisi tulikuwa tuko watatu tukaweza kumfukuza mtu ni sawa. Lakini hofu ambayo mnaweza kuitengeneza tu kwa sababu mtu lazima awe Mbunge kwa sababu ya chama chake lazima aishi na kile chama chake kinavyosema na wakubwa zake wanavyotaka kufanya. Watu wengine wameshawahi kufa kwa hofu tu kwamba wewe unapingana na sisi njoo kwenye kikao cha chama wakafa kwenye viti kwa hofu. (Makofi/Kicheko)

Sio kufukuzwa wamekufa kwa hofu. Kumbe tungekuwa na uhuru wa kujiunga na mtu yoyote uhuru wa kujiunga na chama chochote kile ukiona kwamba hawa uelewani nao basi utaondoka na chama kingine unaendelea na mambo yako. Hata kufa kwa hofu hakutakuwepo kwa sababu utajua mimi nitabakia Mbunge nitaendelea na mambo yangu, nitaendelea kuwatetea watu wangu walionichagua. Sasa hizi haki lazima ziwe kwenye Katiba na tutafute njia. Sio sisi ambao tumo humu leo, tutafute njia kwamba wewe ukishachaguliwa kuwa Mbunge basi, ukishatofautiana na wakubwa zako huko kwenye chama chako basi wewe unateleza upande wa pili na unabaki ndani ya Bunge na unaendelea kuwatetea watu wako.

Mheshimiwa Naibu Spika, haki ya uhuru wa kujiunga na mtu yoyote yule *freedom of assembly* iko kwenye Katiba. Lakini haki hii inafutwa upande wa pili. Ukitaka ku-*assembly* leo hata katika vyama vya siasa pamoja na kwamba vyama vya siasa wameambiwa kwamba unatakiwa kutoa taarifa tu kwa Polisi kwamba kesho nitakuwa na mkutano wangu wa hadhara mahali fulani ni taarifa sio kibali cha Polisi, lakini Polisi kwa kutumia *Police ordinance* wanasema lazima huna uhuru huo wa kuweza kuitisha mkutano mpaka kwanza upeleke wakupe kibali na hii imekuwa kwa muda mrefu sana. Leo tuna miaka kumi ya vyama vingi lakini Polisi bado wana-*insist* kibali badala

ya kusema kwamba tunashukuru sana kwa kutuletea taarifa tutakuletea ulinzi wao wana-*insist* kwa nini hukutuletea kibali. Kuna Waheshimiwa Wabunge ambao si ajabu hawako kwenye Vyama vya Upinzani wao wanaweza kuitisha mkutano hata usiku wakaendelea. Walioko ndani ya Chama cha Mageuzi chochote kile ole wenu uitishe mkutano bila ya kupata *respond* ya Polisi kesho unakutana na rungu. Tunasema katika hali ya namna hii lazima mazingira kwa vyama vyote kama ilivyotolewa uhuru wa raia, uhuru wa kujiunga na chama chochote iwe ni uhuru kwa vyama vyote vya siasa. La sivyo bila ya kuwa na hali ya namna ile nchi hii itaingia katika matatizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, tumezungumza pia lazima tuishi na Katiba. Kama tunaamini Katiba yetu tumeipitisha wote hapa tuishi nayo hiyo Katiba. Humu katika Katiba inazungumza juu ya vyama vya siasa visiwe na Majeshi ya aina yoyote ile. Majeshi yale yametajwa kabisa humu isipokuwa tu pale unapotakiwa kupiga kura. Lakini hakuna Jeshi ambalo linatakiwa kuwa na chama chochote cha siasa na wala viongozi wake sidhani katika Katiba hii na sheria wanatakiwa kushabikia chama chochote cha siasa. Lakini sio jambo la ajabu Tanzania hii kuona Mkuu wa Majeshi hata aina ya Polisi naye anaanza kushabikia chama cha aina fulani. Leo Bariadi tumeingia kwenye chaguzi za Vijiji na vitongoji. Polisi wanavamia vituo vya kupigia kura, wananyanyua masanduku wanakimbia nayo *simply because* Chama cha Mapinduzi kimeshindwa. Lakini pale ambapo *UDP* imeshindwa hata mkiripoti kwamba kuna hiki Polisi wanasema hamna kitu. Sasa hii inatupa tatizo nataka kwamba hawa kama ni Polisi Watendaji wote wa Kiserikali waishi na Katiba waiamini kama dini unavyoweza kuiamini unaamini juu ya Biblia na uamini ndani ya matendo yaliyo katika Katiba kwamba wewe unaongozwa kama mtumishi wa Serikali, wewe kama ni Polisi unaongozwa na Katiba ya Nchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, hakuna chama chochote kinachoruhusiwa kuunda Majeshi. Lakini kitu cha ajabu kuona kwamba wenzetu ambao wako ndani ya Chama Tawala wanaweza wakatumia *Police retirees* wakafundisha watu wao wanaoitwa Makada wanawapeleka Bagamoyo wanawafundisha wanawapeleka sijui wapi wanawafundisha. Mbowe akisema kwamba anataka watu wa kunilinda anaitwa kesho asubuhi, pole sana ndugu yangu.

Nasema tuishi na Katiba, fanyeni mabadiliko yote haya lakini yawe ni mabadiliko ya kujielekeza katika kulinda haki ya mawazo, uhuru wa mawazo ya binadamu, uhuru wa wananchi na kwamba wote tuishi kwa Katiba kama kitabu cha kuweza kutuongoza au sheria ya kutuongoza katika maslahi ya nchi hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, naona niishie hapo, ahsante sana. (*Makofi*)

MHE. FREEMAN A. MBOWE: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi nami nichangie katika hoja iliyo mbele yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, mimi nitajielekeza zaidi katika masuala ya ujumla ya mapendekezo mbalimbali ambayo yamewasilishwa kama sehemu ya marekebisho ya Katiba. Ningependa lakini nitahadharishe hofu yangu kama Mbunge na kama Mtanzania

kuhusu mfumo mzima na utaratibu mzima tunaochukua kama nchi katika kukabiliana na matatizo ya Katiba yetu .

Mheshimiwa Naibu Spika, ukisikiliza kilio cha wananchi, kilio cha Kamati ya Sheria na Utawala, maoni ya Kambi ya Upinzani kuhusu mabadiliko haya ya Katiba, ukisikiliza michango ya Wabunge kadhaa waliotangulia kuchangia Muswada huu unagundua kwamba Muswada huu ama mpango mzima wa marekebisho na mabadiliko ya Katiba yana upungufu mkubwa. Nasema una udhaifu mkubwa na upungufu mkubwa kwa sababu mengi ya hoja au nyingi ya hoja zinazotolewa na Waheshimiwa Wabunge na hata wananchi aidha zimefunikiwa ama hazikufanyiwa kazi katika mapendekezo haya ya mabadiliko ya Katiba.

Kinachojitokeza ni hatari moja ambayo inapelekea wananchi sasa kuamini kwamba nchi hii Mamlaka yake na hata umiliki wa hatma ya nchi hii uko kwenye kikundi cha watu wachache ambao pengine wao wanaleta mabadiliko ambayo wanataka wao yaletwe na sio mabadiliko ambayo wananchi kwa ujumla wake wanataka yafanyiwe kazi.

Mheshimiwa Naibu Spika, nchi yetu ni kubwa na ina wananchi wengi. Kuna tatizo kubwa la msingi na pengine kuna baadhi ya wenzetu katika Serikali kuelewa kwamba nje ya Serikali kuna watu wengine wenye akili timamu na nje ya Serikali hata huko uraiiani kuna wananchi wenye mawazo mazuri sana ambayo yanaweza yakasaidia yakaboresha Katiba yetu na wakaifanya Tanzania ikawa nchi ya amani, utulivu na maendeleo katika halisi yake.

Lakini mara kwa mara linapozungumzwa suala la Katiba naona panakuwa na tatizo la wenzetu katika Serikali kuona kwamba Katiba inaweza kuwa fursa ya kichocheo cha maendeleo. Naona hilo huwa halionekani mara kwa mara na mara kwa mara inapata tafsiri potofu kwamba pengine Katiba ni chombo cha kulinda maslahi ya kikundi fulani katika nchi.

Sasa mimi nalisema hili kwa sababu malalamiko ni mengi, ukisikia vilio ambavyo vimetoka kwa Wabunge hapa unagundua bado kwamba mabadiliko haya yataacha kiu ya Katiba iko pale pale na hili ni wazo ambalo liko kwa Wabunge wa Kambi la Upinzani, nina hakika ni suala ambalo liko kwa Wabunge wengi wa Chama cha Mapinduzi, ni fikra ambazo ziko kwa wananchi katika ujumla wake. Lakini yanapuuzwa yanadharauliwa ni hatari kwa mustakabali wa nchi yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, Watanzania walio wengi wamependekeza mara kwa mara kuhusu masuala kadhaa ya kufanyia marekebisho katika Katiba na kuiona Katiba kama chombo cha kutunga sisi kama Taifa. Lakini sijui ni kwa nini kunakuwa na hofu ya kuruhusu mjadala wa Katiba ukawa mjadala wa Kitaifa ukawahusisha wadau walio wengi si kweli kwamba sisi Wabunge wachache tu au na pengine viongozi wachache katika Serikali ndio ambao tuna uwezo pekee wa kujadili Katiba. *Public hearing* iliyofanyika kwa muda wa siku mbili kujadili masuala mazito kama haya kubadilisha Katiba ya nchi ni fedheha na dharau kubwa kwa wananchi.

Mheshimiwa Naibu Spika, masuala ya Katiba ni masuala mazito. Wenzetu wanatumia miaka mingi kujadili masuala ya Katiba. Lakini kinachojitokeza leo ni kwamba tunamaliza kupitisha Katiba hii baada ya Bunge hili na hapo hapo kilio cha Katiba kinaendelea kuwa pale pale maana yake ni kwamba mjadala wa mabadiliko na manung'uniko kuhusu upungufu wa Katiba itakuwa ni agenda ya kudumu ya Watanzania kwamba sasa hatuzungumzii maendeleo ya nchi kila siku tunazungumza mabadiliko na marekebisha ya Katiba.

Hili mimi naliona lina tatizo kubwa na lazima tuelewe kwamba utafa wetu utakuwa utafa pale ambapo wananchi wengi kwa ujumla wao wanajiona kwamba ni sehemu ya milki ya maamuzi na mchakato mzima wa uendeshaji wa nchi yao katika hali hii inanitia hofu.

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kulizungumza hilo katika kulipanua zaidi kidogo nitajaribu kulizungumza suala la mfumo mzima wetu wa utawala kwa mujibu wa Katiba hiyo. Suala la utawala wa nchi ni suala la msingi sana. Kuna mambo mengine ambayo pengine sisi kama nchi hatujiulizi ni nini chimbuko letu la kulalamika kwamba hatuna maendeleo katika nchi yetu. Tunakuwa wazito wa kutokujua kwamba kukwama kwa maendeleo yetu ya nchi kunatokana na udhaifu wa mfumo wetu wa uongozi na utawala na udhaifu wetu wa mfumo wa utawala una chimbuko lake ndani ya Katiba ya nchi.

Mimi nitalizungumza kwa kifupi sana hilo kwa sababu nimeona ni vyema nilizungumze ili liingie kwenye rekodi. Kwamba Katiba na mfumo wa utawala wa nchi unaweza kuchukuliwa kama kichocheo cha ushindani wa uchumi wa ndani. Leo katika nchi yetu tuna mfumo wa uongozi ambao unawajibika kwa kiongozi mkuu wa nchi ambaye ni Rais na hapa nazungumzia Wakuu wa Wilaya, nazungumzia viongozi wa Miko, Mawaziri na kadhalika.

Lakini vile vile katika mfumo wetu huu huu tuna Serikali za Mitaa ambazo hazina mamlaka kamili ya kujisimamia na kujiendesha. Mamlaka za Serikali za Mitaa ambazo zingestahili kuwajibika kwa wananchi viongozi wa mamlaka za Serikali za Mitaa wanajiwasilisha ama wanakuwa answerable kwa *Central Government* na hii inaua chachu ya maendeleo katika maeneo yetu. Hili hatuoni kama linazungumziwa. Sisi wengine tunashangaa kwa nini fursa hii haitolewi na wengine wakatoa mawazo yao mazuri katika kukabiliana na mustakabali wa nchi yetu linapuuzwa. Tunapojadili masuala ya mabadiliko ya Katiba linachukuliwa haraka tu kwamba ni Wapinzani au pengine watu fulani ama kikundi fulani kinatafuta maslahi fulani katika uongozi wa nchi. Lakini yako masuala ya msingi sana ambayo yanaweza yakatokana na Katiba.

Mheshimiwa Naibu Spika, leo angalia mamlaka na mipaka ya Watendaji wa Halmashauri za Wilaya. Tujiulize leo kama nchi majukumu na *role* ya wakuu wetu wa Wilaya ni nini? Majukumu ya Makatibu Tarafa ni nini? Muingiliano wa kimajukumu na kiutekelezaji kati ya Makatibu Tarafa, Wakuu wa Wilaya, Wakurugenzi wa

Halmashauri na Madiwani. Hapa kuna mchanganyo mtupu. Mara nyingi hoja ya msingi hapa haijadiliwi kwa sababu linaangaliwa kama suala la kisiasa.

Lakini sisi tunalisema. Kitu kimoja ni kwamba katika mfumo mzima wa nchi ni lazima tuweke mazingira kwenye Katiba ya kuruhusu *competitive economy* katika maeneo mbalimbali ya Serikali za Mitaa katika nchi yetu. Hapa nina maana gani. Nina maana kwamba ni lazima sasa tuelewe na uongozi wa kuteuana. Mamlaka zirudishwe katika Serikali za Mitaa wananchi wachague viongozi wao.

Leo unambeba Mkuu wa Wilaya ya Hai unampeleka Tunduru unamwingiza katika mazingira ambayo hayajui wala hajui *background* yake. Huyu mtu unampa mamlaka gani ya utekelezaji. Ataweza vipi kuongoza harakati za maendeleo Tunduru wakati wananchi wa Tunduru wanaielewa nchi yao kuliko yeye.

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa nasema haya ni masuala ya kuzungumza na kwa ajili ya udhaifu huu, ndiyo maana unakuta mpaka Wakuu wa Wilaya sasa wanavuka mipaka ya kujua mamlaka yao ya kazi. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa sasa tunapozungumzia mamlaka, natoa mfano wa Serengeti, Mkuu wa Wilaya anasimamia zoezi la kukiuka haki za binadamu Serengeti. Tume ya Haki za Binadamu imekaa imemhukumu Mkuu wa Wilaya, hukumu imetoka Serikalini imekaa kimya wananchi wametaabika. Tume ya Haki za Binadamu ambayo imeundwa na Serikali imekaa kwa kutumia gharama za walipa kodi. Imeona Mkuu wa Wilaya ana mashitaka ya kujibu, Serikali imekaa kimya. Wananchi wa Serengeti na Watanzania waweke wapi imani yao kama katika mazingira kama haya maneno haya yanafumbiwa macho? (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, nizungumze lingine moja tu, kwamba ilikuwa rasimu ya kwanza. Rasimu ya kwanza ikaenda ikabadilishwa kwa misingi ambayo haikuwa wazi. Ikaja rasimu ya pili ya mabadiliko ya Katiba. Mojawapo ya suala la msingi lililobadilishwa ni ule mfumo mzima wa uwakilishi. Mimi naomba kusema tu moja kwamba, si kwamba wale Watanzania 300 au 290 na kitu tuliobahatika kuingia kwenye Bunge hili ndio tuna akili kuliko Watanzania wenzetu. Wako Watanzania wengine wengi ambao wangeweza kuwa na mchango mkubwa katika maendeleo ya Taifa hili kwa kuwa ndani ya nyumba hii. Lakini mifumo yetu inawa-*limit* wale watu wanashindwa kuingia ndani ya nyumba hii na matokeo yake sasa tunakosa mchango mkubwa wa watu kama hawa. Labda wangojee fadhila ya Rais kuwachagua.

Mabadiliko au mapendekezo yaliyokuja ambayo yanawapa nafasi zaidi akina mama, mimi nayapongeza kwa sababu nafikiri akina mama kwa kweli ni sehemu muhimu ya Taifa letu, wala sina ubishi kuhusu hilo. Lakini nalo linatia hofu kuhusu mchakato mzima wa utaratibu wa uwakilishi. Ebu tujiweke katika *scenario* ambayo tunafikiri kwamba leo kwa sababu moja au nyingine Vyama vitatu vya Upinzani vimepata kura asilimia 30, bado hatujashika Serikali. Lakini pamoja na kupata kura asilimia 30 vikakosa Mbunge wa Jimbo, matokeo yake tutakuwa na Kambi ya Upinzani, ndani ya Bunge letu ambalo litakuwa na Wabunge wote wanawake na watakuwa

Wabunge 24 wanawake hamna mwanaume hata mmoja. Ndiyo *scenario* hiyo. Watu watacheka lakini ukweli unabakia pale pale. (*Makofi/Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, nasema mabadiliko haya leo ni sisi, kesho ni wengine, maana kutesa ni kwa zamu. Lakini ninachosema ni kwamba, mambo kama haya ya mabadiliko ya Katiba tuna sababu za kukaa chini kama Taifa tukaacha ushabiki wa Vyama vya Siasa tukaangalia mambo ambayo yana maslahi kwa wananchi wetu na Taifa letu. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, tusiangalie ushabiki wa Vyama. Vyama vya Siasa ni vyombo vya uchaguzi na ni vitu vya kupita. Tuna maslahi ya Taifa la leo na pia tuna maslahi ya Taifa la kesho. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, ndiyo tahadhari yangu hiyo na kwa upungufu uliojitokeza nitakuwa mnafiki kama nitaunga mkono hoja. Ila nasema tu kwamba naomba kuwasilisha. Nakushukuru sana. (*Makofi*)

MHE. ALI SAID SALIM: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante kwa kunipa nafasi jioni hii ili nami niweze kutoa maoni yangu katika hii ibara ya 15 kuhusu mabadiliko ya 14 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, mimi kwanza niseme kwamba Katiba hii ni ya mwaka 1977. Ni muda mfupi sana! Lakini katika muda huo, tayari leo tunafanya mabadiliko ya 14. Ni dhahiri inaonyesha kwamba hii Katiba ina mapungufu makubwa. Tuchukulie mfano Katiba ya nchi kama Marekani ina muda karibu miaka 200 lakini katika muda wote pamefanywa marekebisho labda mara 4 au 5. Kwa hiyo ni dhahiri kwamba kuna mapungufu makubwa. Sasa mimi nadhani kuendelea kufanya mabadiliko ya 14 ya 15 na ya 16 haisaidii. La msingi ile hoja ya *opposition* kwamba iko haja ya Katiba hii kuundwa upya bado inabaki pale pale. Hilo la kwanza. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, la pili inaonekana Serikali ya CCM katika kufanya mabadiliko haya, wao wanadhani kwamba siku zote wataendelea kubaki madarakani, wanajisahau kwamba iko siku nyie mtakuwa wa *opposition* na ni mwaka huu wa 2005. Sasa katika kufanya hivyo mnajisahau kwamba kuna siku hayo mnayoyafanya yatawageukia nyingi. Tumefahamiana?! (*Makofi/Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, sasa nijielekeze ambapo nakusudia kuchangia. Ibara ya 19 ya Katiba, kipengele hiki kinataja mamlaka ya nchi kwamba haitakuwa na dini yoyote. Sasa mimi naona kama kifungu hiki cha 19(2) kitaachwa, basi matatizo yatajitokeza. Yatajitokeza wapi? Naomba kunukuu:- “Mamlaka ya nchi hii haitakuwa na dini yoyote isipokuwa imani, uenezi wa dini na ibada vitakuwa ni uhuru na hiari ya mtu binafsi”. Sasa mimi nilikuwa napendekeza kwamba baada ya “hiari ya mtu binafsi”, hii inaonyesha kwamba ni mtu mmoja. Kwa uelewa wangu, hapa ina maana kwamba watu wawili, watano, kumi hawatakuwa na ruhusa hii. Kwa hiyo, mimi nashauri, baada ya maeneo hayo waongezwe kwamba hiari ya mtu binafsi au watu binafsi au kikundi cha watu. Hapa tutakuwa tumetoa fursa kwa hawa wanaopita wakienneza dini kwa upande wa

Waislam na pia kwa upande wa Wakristo kuweza kupata ruhusa hiyo. Vinginevyo itakuwa mtu apite mmoja mmoja katika kueneza hii dini.

Kwa hiyo, nilikuwa nadhani kwamba iko haja ya kuongeza maeneo hayo ambayo nimeyataja. Katika kifungu hicho hicho ibara ya 19 sehemu ya (3) inasema kwamba, “Ni marufuku kwa shughuli za imani kueneza dini, ibada au Jumuiya za dini.” Hiki kipengele kitatuletea matatizo makubwa. Mimi napendekeza moja kwa moja kipengele hiki kifutwe. Nasema hivyo kwa sababu tutatumia kigezo au chombo gani mpaka tuhakikishe kwamba kweli huyu anayeeneza dini imethibitika kwamba anatumiwa na chombo au mtu fulani?

Nasema hivi kwa sababu, nitatoa mfano mmoja: Kule Zanzibar kunaundwa Ofisi ya Mufti. Waislam wenyewe walikaa wakaona kwamba Ofisi ya Mufti kuwa chini ya Serikali italeti matatizo na ikapingwa sana. Lakini hatimaye Serikali ikasema kwamba hawa siyo watu wa dini isipokuwa hawa ni watu ambao wametumwa na Chama cha Wananchi (CUF) makusudi walete vurugu hizi wala hawakuwa na ushahidi wowote, lakini ni dhana yao tu! Sasa nina wasiwasi kwamba kifungu hiki kitakachobakia bado kitaleta matatizo kwa sababu inawezekana watu wenyewe wa dini wakajipanga wakafanya shughuli zao, lakini kwa sababu tu Serikali haipendi suala lile, likageuzwa katika mpango wa dini na kwa hiyo shughuli ile ikafa. Kwa hiyo, kuepusha matatizo haya, napendekeza ibara ya 19 (3) kifutuliwe mbali kabisa. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, sehemu nyingine ambayo nataka kuchangia ni kwamba, pameelezwa hapa kwamba endapo Rais hayupo na Makamu wa Rais hayupo, basi Waziri Mkuu akaimu nafasi hii. Mimi hoja hii napingana nayo asilimia mia kwa mia. Napingana nayo kwa sababu za msingi kabisa na nitazieleza.

Ya kwanza Waziri Mkuu kwa mujibu wa sheria atakuwa ni Mbunge wa Jimbo ama atakuwa anawakilisha pengine watu 50,000 au 100,000 au chini ya hapo au zaidi ya hapo. Lakini hali ni hiyo hiyo. Sasa mtu kama huyu ambaye anawakilisha watu wachache leo unampa mamlaka ya kuongoza watu zaidi milioni 30!

Mheshimiwa Naibu Spika, tuchukulie mfano Rais hayupo na Makamu wa Rais hayupo, kwa hiyo Waziri Mkuu anakaimu. Nchi yetu ni ya pande mbili, ni ya Muungano lakini upande wa pili kuna Rais wa Zanzibar. Kwa mfano kuna kitu au kuna maagizo ambayo italazimika sasa yatoke Bara na sijui yaende Zanzibar. Kwa hiyo, inaonekana kwamba hapa Waziri Mkuu atatoa *command*, kum-*command* Rais wa nchi nzima ambaye kachaguliwa. Rais, tunaiteje ni Rais; Je, haionekani kwamba hapa ni kudhalilisha nchi?

Kwa hiyo, kwa kipengele hiki mimi nasema si sahihi hata kidogo Waziri Mkuu kukaimu nafasi hii. Anayestahili basi kukaimu nafasi hii ni Rais wa Zanzibar. Kwa hiyo, bado dhana ile ile ya umuhimu wa Rais wa Zanzibar kuwa Makamu wa Rais, bado inajirudia. Hii ni mara ya tatu nasimama nasema hilo hilo kwamba pamoja na kwamba mlifanya mabadiliko ya 11 kama sikosei ya kumwondolea mamlaka hayo, bado umuhimu wa Rais wa Zanzibar kubaki Makamu wa Rais utaendelea kuwepo mpaka kiam. Mkitaka msitake. (*Makofi/Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, sehemu nyingine ambayo nakusudia kuchangia ni ibara 59 (b) (1) ambayo inasema, “Kutakuwa na Mkurugenzi wa Mashitaka ambaye atateuliwa na Rais.” Kwanza sisi tunasema kwamba tunajenga nchi ya demokrasia. Sasa haya mambo ya uteuzi moja kwa moja kuyapeleka kwa Rais, kila mara sisi tunasema kwamba tunataka tumpunguzie madaraka Rais, leo ndiyo kwanza tunamrundikia madaraka zaidi.

Mheshimiwa Naibu Spika, sidhani kwamba ni sahihi Mkurugenzi wa Mashtaka kuteuliwa na Rais. Mimi nilikuwa nafikiria kwamba, kama kweli tunakusudia kufanya utawala bora na tunajitangaza kwa mapana na marefu kwamba tunafanya utawala bora na demokrasia, nadhani Mkurugenzi wa Mashitaka achaguliwe kwanza nafasi itangazwe, watu wenye sifa ziorodheshwe, watu wenye sifa wataomba, baadaye jopo la Majaji wakae wateue na huyu Mkurugenzi sasa atakuwa anawajibika moja kwa moja kwa hili jopo la Majaji. Napendekeza hilo. Mkiliona lina manufaa mtalichukua, mkiliona halifai kuna siku huku mbele mtanikumbuka. *(Makofi/Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, pia napenda niseme machache kwenye kifungu hicho 59 (e) (2) Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali; hivi katika kipindi chote hiki, Mheshimiwa Chenge tunaye hapa katika kipindi chote cha miaka mitano amekuwa Mwanasheria; hivi upungufu gani hasa ulionekana mpaka ikabidi kwamba awekewe Naibu Mwanasheria Mkuu? Mnaye Mheshimiwa huyu mbona anafanya kazi nzuri, hivi sisi tukae tukiwatengenezea watu pesa? Maana hii ni kumtengenezea mtu pesa, mie naona si jingine.

Mimi nadhani Mheshimiwa Chenge bado nafasi anaimudu na sidhani hata kama huko mbele hata CUF tukichukua Serikali bado tutamrejsha huyu kuwa Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Usiwe na wasiwasi Mheshimiwa Chenge bado uwezo unao na tutakurejsha. Katika nafasi 10 za Rais tutamshauri akuteue ili uwe Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Kwa hiyo, mimi nadhani sioni umuhimu wowote kwa kweli wa kuongeza nafasi ya Naibu Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Hata mkiona kwamba lazima awepo si lazima jambo kama hili dogo liwekwe kwenye Katiba. Katiba ni sheria mama ya nchi, siyo mambo madogo madogo kama haya yawekwe, mambo ambayo mnaweza kufanya katika kuongeza utendaji tu. Siyo lazima kila kitu kiwekwe kwenye Katiba. *(Makofi)*

*(Hapa kengele ya kwanza ililia kuashiria
muda unakaribia kuisha)*

MBUNGE FULANI: Ya kwanza hiyo endelea.

MHE. ALI SAID SALIM: Ya kwanza!

Mheshimiwa Naibu Sika, katika kifungu hicho 56(b) mimi nina mashaka na kifungu cha (2) (c) ambacho kinasema kwamba, “Mkurugenzi wa Mashitaka atakuwa na uwezo wa kusitisha mashitaka yote ya jinai yaliyoanzishwa na mtu yeyote au chombo chochote.” Ahaa! Nimestushwa kweli, eeh maana yake leo tunampa mamlaka mtu mmoja

huyu kuweza kusitisha au kufuta mashitaka kama haya. Sasa kwa mfano inawezekana kuna kesi lakini kwa sababu Serikali ina *interest* zake kwenye kesi ikam- *tune* Mkurugenzi wa Mashitaka aifute bila sababu za msingi. Mimi nadhani kumpa mamlaka haya kwa kweli hapa ni dhahiri kwamba mnavunja misingi ya demokrasia. Kwa hiyo, napendekeza moja kwa moja kwamba kifungu hiki cha kumpa mamlaka Mkurugenzi kufuta mashitaka kifutwe mara moja na mtu huyo huyo kateuliwa ni Rais, si sahihi kwa kweli. Kwa hiyo tunapendekeza kifungu hicho kifutwe. Ninaendelea muda bado ninao. *(Makofi/Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nakuja kwenye Tume ya Uchaguzi. Pamesemwa hapa kwamba katika kufanya marekebisho ya Tume ya Uchaguzi, basi napendekeza kwamba Kiongozi wa Upinzani Bungeni akishirikiana na Vyama na Kiongozi wa Serikali Bungeni, wapendekeze majina matatu kwa Rais ili ateue mtu mmoja. Msemaji wa Kamati na Kamati kwa ujumla wamepinga suala hili na kutoa hoja yao kwamba Tume itakuwa imeingiziwa mambo ya kisiasa. Lakini nitoe mfano, Zanzibar tuna Tume huru na tuna Tume ambayo ina watu wa Vyama, lakini hatujasikia hata siku moja kwamba Tume ile imekaa watu wamegombana au wapigana. Zaidi, tunachojua ni kwamba, Tume ile inafanya kazi kwa ufanisi mkubwa na kwa kiasi kikubwa malalamiko ya pande zote mbili yameepukwa. *(Makofi)*

Kutokuruhusu watu hawa kuingizwa katika Tume kwa kweli ni kujaribu kutaka kuleta vurugu tena kubwa. Kwa hiyo, naishauri Serikali kipengele hiki pamoja na maoni ya Kamati, basi maoni ya Kamati yatupiliwe mbali na watu hawa moja kwa moja waingizwe kwa maslahi ya wananchi. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nitawapa mfano hai. Kule Zanzibar kulikuwa na kesi ya Maruhani, kesi ya Viti vya Maruhani, ikakaliwa na Tume. Tume katika kupitia Wawakilishi wawili wa CUF wakakataa katakata kwamba hawa hawana kosa la kuzuia kugombea, waliobakia wote wale wakasema hawa hawana haki na kuwa tuwazuie, hatimaye wakazuiwa kwa sababu wale ni wawili.

Mheshimiwa Naibu Spika, kilichojitokeza ni nini? Ni kwamba hatimaye Mahakama ikakubaliana na maoni ya watu wawili wale. Mahakama ikaamua kwamba wale watu walikuwa na haki ya kugombea, mmeona hapo? Mmeona umuhimu wake hii? Naomba Serikali izingatie sana. Mheshimiwa Chenge kazi kwako. *(Makofi/Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine ambalo nataka nichangie, pamependekezwa hapa kwamba asilimia 30 ya akina mama wa viti maalumu waingie katika Bunge. Mimi sina *comment* ya hili naunga mkono moja kwa moja. Lakini naomba mbali ya uwiano wa Vyama lakini pia nilikuwa nashauri kwamba kuwe na uwiano wa pande mbili za Muungano. Nakusudia kwamba asilimia 30 ya Viti maalum bila ya kutazama Chama, basi asilimia 15 itoke Zanzibar, asilimia 15 itoke Bara bila kutazama inatoka Chama gani.

Huko baadaye zikishatolewa asilimia 15 Zanzibar, sasa hapo ndiyo pakutazamwa uwiano wa kura kama ni CHADEMA, ni CUF, CCM lakini sisi hatujali kwamba wengi watatoka CCM au CUF popote watakapotoka lakini tunachotaka ni kuwa na uwiano sawa kati ya pande mbili za Muungano. Sawa sawa? *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine ambalo nakusudia kuchangie ni kwamba, kuna Wawakilishi watano ambao wanateuliwa na Baraza la Wawakilishi kuja Bungeni kutokea Baraza la Wawakilishi. Sasa nilikuwa nashauri, kwa kuwa sasa tuko kwenye *multiparty* basi...*(Hapa kengele ililia)*

Mheshimiwa Naibu Spika, huniongezi japo dakika mbili? *(Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kweli sitaunga mkono hadi hizi hoja zangu zitakapojibiwa vizuri.

MHE. SEMINDU K. PAWA: Mheshimiwa Naibu Spika pamoja na Waheshimiwa Wabunge, napenda nichukue nafasi hii kwanza kuwatakia heri ya mwaka mpya. Heri ya mwaka mpya nawapeni kwa sababu ni upendeleo wa siku zote tu ambao Mwenyezi Mungu amewajalia kwa sababu ninyi siyo mabingwa wa kuishi ni wateule wake, mmeteuliwa kuuona mwaka huu. Kwa hiyo, tujipongeze kwa hili na kumshukuru Mwenyezi Mungu kwa kuweza kulifikia Bunge hili Tukufu. *(Makofi)*

Hatua ya pili ni kuwapa pole ambao wamefiwa na Mungu aziweke roho za Marehemu mahali pema Peponi. Amin.

Mheshimiwa Naibu Spika, Katiba hii nakumbuka ni badiliko la Katiba la 14. Katika uzoefu wangu katika Bunge hili mwaka 1992 Katiba ambayo ilileta utata mkubwa katika Bunge hili na watu kupeana chini ya Mfumo wa Chama kimoja tulikuwa na Katiba ilipobadilishwa kutoka mfumo wa Vyama Vingi kwenda Mfumo wa Chama Kimoja mwaka 1962 iliyowakilishwa na Mheshimiwa Mfaume Rashid Kawawa ilikuwa kasheshe nzito kwa sababu kulikuwa na Vyama vinafutwa ikabaki TANU na kweli Bunge likaridhia. Baadaye mwaka 1992 mara tu baada ya miaka ambayo kwa mahesabu yenu itaonekana kwamba iliundwa Kamati maalum kufuatilia wananchi kwamba kuweko na Mfumo wa Vyama, Tume ikabainisha asilimia 80 ikasema tunataka Chama Kimoja na asilimia 20 ikasema Vyama Vingi. Tukasema wengi wape. Tukasema hapana, utawapa nini wale wengi wakati wanacho CCM tukawapa wachache kwa kujali demokrasia kwamba ina gharama lakini haina vipuli. Kwa sababu walioharibu demokrasia Afrika tunayo mifano kwa maeneo na nyakati, wameleta vurugu baridi, kashfa za kila aina na maisha ya kutegeana kwenye nchi zao kwa sababu ya mabishano. *(Makofi/Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, mabishano hayasaidii, kinachosaidia ni ushauri. Walibishana makengeza wawili waligongana baada ya kushauriana jinsi ya kutembea. Kengeza mmoja akamwambia mwenzie, kwa nini huangalii unakokwenda? Mwenzie akamwambia na wewe kwa nini huendi unakoangalia? Sasa hii haisaidii katika kurekebisha nchi. La msingi wangeelezana kwamba twende bega kwa bega badala ya kwenda ana kwa ana. *(Makofi/Kicheko)*

Mheshimiwa Naibu Spika, marekebisho yanayofanywa katika Katiba kwa sababu wananchi wenyewe hata Katiba yenyewe utakuta kwa sababu tungependekeza baada ya toleo hili kutoka kwamba wangechapisha Katiba nyingi sana ili ziuzwe kwa bei ambayo ni nafuu kwa wananchi ili waweze kuzielewa. Katiba ya Zanzibar na hii Katiba ya

Muungano wa Tanzania ziko hivi. Sasa inayorekebisha hapa ni Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, ni toleo la mabadiliko ya 14.

Mheshimiwa Naibu Spika, kuna marekebisha 16 katika ibara na kuna nyongeza ya ibara 6 na nyingine mpya kabisa ni mbili. Katika kumdodosa Mwanasheria Mkuu wa Serikali tuliona kabisa kwamba maeneo haya yanakidhi kwa utaratibu wa demokrasia, uendeshaji wa nchi yetu ya Tanzania kwa sababu huwezi kukopa vifungu vya Katiba kutoka nchi nyingine. Nchi ya Tanzania ni Jamhuri na inatambulika duniani na bendera yake na ina viongozi wake. Hivyo basi kwa utaratibu wa Bunge hili Tukufu Watanania zaidi milioni 30 wanatuamini sana kwamba wametuchagua kuwawakilisha.

Wabunge mmefanya mambo mengi tusiwe na wasiwasi. Wabunge wamefanya makubwa sana katika kipindi hiki, kwa hiyo, mnakwenda kifua mbele kwenye Majimbo yenu kwa kujieleza haya ambayo mliyafanya na wanayajua na wakisahau tutayakumbusha wakati tutakapojieleza kwa sababu yapo mambo ya kuonyesha. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine ni hili la Katiba tunayoipitisha. La msingi kwanza nilitangulia hii ya kukasimu madaraka kutoka Rais, Makamu wa Rais na Waziri Mkuu. Ni kweli tunakwenda katika utaratibu unaoitwa *continuous sequence*. Kwa utaratibu wa mchanganyiko huo, ni Serikali peke yake inapewa madaraka kujiongeza yenyewe bila kuingiliwa na muhimili mwingine. Zipo nyingine zilikuwa na wasiwasi, walidhani basi cheo ni mgao, wakaamua kuunda vyeo vingi pale juu kwa sababu akiondoka huyu ashike mwingine. Hii ni tahadhari siyo kama wanaondoka kila wakati. Wakati inapotokea, basi inatokea. Kwa mfano Ugiriki; Ugiriki ina *Prime Minister* na *Deputy Prime Minister*, Ugiriki, Aruba, Jamaica, Netherlands, Oman na Papua New Guinea na Tuvalu wana *Prime Minister* na *Deputy Prime Minister*. (*Makofi*)

Nchi nyingine ambayo ni *Prime Minister*, mmoja ni Tanzania, Tunisia na nchi nyingine nitazitaja. Hii kwa mujibu wanaotaka kufuatilia kuna kitabu *Political Hand Book of the World* kilichotungwa na Ather Benks na Thomas Ware toleo la mwaka 1993 na toleo la mwaka 2002 au kwa *Website* ambayo baadaye nitazitaja.

Nchi zenye *President* na *Vice President* Tanzania, Niger, USA, pamoja na kwamba USA 1993 kulikuwa na mtu anaitwa Bill Clinton ni Rais wake, A. Gore ndio alikuwa *Vice President* pale. Kwa mfano kuna nchi nyingine ambazo zina *Vice President* kama Tanzania, Niger, USA, Indonesia, Nicaragua, ni nchi ambazo zina *Vice President*. Kuna nchi nyingine zina mfumo wa *multiple* vyeo ambao *Deputy Prime Minister* kibao nitawatajieni.

Kwa mfano Uruguay ina *Prime Minister*, *Deputy Prime Minister* halafu *Deputy Prime Minister* saba. Yule wa kwanza anaitwa *First Deputy Prime Minister* na *Deputy Prime Minister* wako saba halafu inafuata *Cabinet*. Nchi hizo zinaitwa kama Turkey, kuna *Prime Minister*, *Deputy Prime Minister* wako watatu. Kuna *Minister of State* 16 halafu unafuata *Cabinet*. Wale *State Minister* hao ni *Senior* ambao akiondoka huyu anakuja mwingine. Kama Syria ina *Prime Minister*, *Deputy Prime Minister* waatatu.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa mfano kwa Syria namtaja Mohamed Zubi alikuwa *Prime Minister* na Salim Yassin alikuwa *Economic Affairs* halafu *Deputy Prime Minister* mwingine *General* Mustafa Talala na Rashid Hashim Mustach nitakuja kuwaambia *spelling Hansard* msipate matatizo acha *dash* hapo. (Kicheko)

Marekebisho haya sasa yanaeleza kwamba anapotoka huyu kushika madaraka kwa sababu hata mdomo unakasimu madaraka. Unaweza ukanyamaza kimya ukatumia vitu vingine. Ukanyamaza ukamwita kwa mkono ukamwambia au ukakataa, unaweza ukakataa ukatumia kichwa unakasimu kichwa, unatingisha tu kichwa maana yake umekataa. (Kicheko)

Kwa hiyo, mdomo vile vile unaamua kufanya mambo kwa kukasimu madaraka na mahali pengine. Ila kuna baadhi ya mambo ambayo unapewa ukasimu lakini mengine hayatakiwi uyakisimu kwa mujibu wa Katiba ya nchi. Kuna baadhi ya mambo nyeti ambayo Rais mwenyewe anataka ayatengeneze. Hata mdomo vile vile unashindwa kufanya hivyo kwa sababu huwezi kuruhusu kukasimu madaraka kula au kucheka vitu kama hivyo huwezi kufanya kwa mdomo. (Makofi/Kicheko)

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, katika utaratibu wa marekebisho ya Katiba, haya yanazingatia mambo yafuatayo katika Katiba tuliyonayo hii yenye ibara 152, toleo la mwaka 2000, lakini Katiba ya mwaka 1977 linahakikisha mambo haya kwamba yamebainishwa na Bunge hili, haki za raia, ibara ya 107 (a) mpaka 123. Tumeimarisha demokrasini nchini ibara 129 mpaka 132 katika kuweka Serikali za Mitaa. Huko ndiko demokrasia ilikoshamiri. Wenyeviti wa Vitongoji wamechaguliwa yaani Vijiji karibu 9000 na kitu wamechaguliwa huko wa kuteuliwa wachache tu ndiyo demokrasia hiyo, ina gharama lakini haina vipuli. Kuimarisha Muungano ibara ya 33 mpaka 61, madaraka ya umma 143 mpaka 153, kuimarisha Bunge ibara ya 61 mpaka 101. Kwa hiyo, haya yote yamezingatiwa humo humo. (Makofi)

Mheshimiwa Naibu Spika, yako mambo fulani ambayo nilikuwa nimesoma katika Katiba hii, kuna maana ya neno Zanzibar kwa mujibu wa Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwamba Zanzibar maana yake sawa sawa na Tanzania Zanzibar wamesema hivyo. Ukurasa wa kwanza Katiba ya Zanzibar maana yake ni sehemu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Katika ukurasa wa 152 Tanzania Zanzibar maana yake ni eneo lote la Jamhuri ya Muungano ambalo zamani lilikuwa ni eneo la Jamhuri ya Watu wa Zanzibar na ambalo kabla ya sheria kutungwa lilitwa Tanzania Visiwani. Ina maana Tanzania Visiwani ni neno la zamani kwa hiyo ilionekana kwamba Tanzania Visiwani ni Ukerewe au inaweza ikawa hata Kigamboni pale. (Kicheko)

Sasa tukaambiwa Tanzania Zanzibar ili kuweka *limit* kwamba Ukerewe na watu wengine kama vile Mafia na kadhalika wala siyo Tanzania Visiwani. Kwa hiyo, tukaamua kuweka Tanzania Zanzibar. Lakini kwa upande mwingine ibara hiyo hiyo 132 (3) eneo la Tanzania Zanzibar ilielezwa Tanzania Visiwani lilitumika pale. Kwa hiyo, nadhani kunakuwa na mapungufu katika uandikishaji wa hiyo takwimu yenyewe.

Mheshimiwa Naibu Spika, halafu uchapaji kwa baadhi ya maneno kuna maneno kama matatu yana-*miss* katika *spellings*, katika Katiba iliyokuwepo sasa. Kwa hiyo, tuwe

makini kwenda hatua kwa hatua. Kwa mfano ukurasa wa 58 ibara ya 74 (6) (b) mstari wa pili neno “uchaguzi”, herufi “g” haipo imeandikwa “uchauzi” kwa hiyo kuna vitu vingine vinatakiwa kuangalia mle. (*Kicheko*)

Halafu kwa mfano katika Katiba mbili ya Tanzania Zanzibar niliona Bwana Salim, umetumia neno “Mahakama” lakini kwa mujibu wa Katiba yenu ya Zanzibar hamkuandika neno “Mahakama”, mmeandika “Mahkama” kuna herufi “a” haipo. Lakini Tanzania Bara ibara ya 106 lipo neno “Mahakama.” Sasa tutafute Kamusi tupate tafsiri sahihi hapo. Lakini haya yote nadhani ni maneno tu ya Kiswahili lakini maudhui na utaratibu wa kuongoza nchi yako pale pale. Katika matatizo haya ikasaidia kutochana nywele ni kelele za mlango tu, kutokuchana nywele hakuwezi kuharibu sura yangu na *personality* niliyonayo. (*Kicheko*)

Halafu vile vile kuna Tanzania Bara imeelezwa maana yake ni eneo lote la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, basi ilikuwa *full stop* pale. Lakini ilielezwa kwamba ni eneo lote la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Lakini hapo zamani ilikuwa inaitwa Jamhuri ya; tumekosa tungeingiza pale. Ibara ya 40 (4) *section* (2) hakuna mtu atakayechaguliwa zaidi ya mara mbili kushika wadhifa wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Nimeongeza neno wa Jamhuri ya Muungano kwa sababu anasema kushika nafasi ya Urais, kwa sababu huku katika *section* Na.3 inasema mtu aliyewahi kuwa Rais wa Zanzibar ambaye ni Rais naye atakuwa na sifa, hatapoteza sifa za kuwania kuwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Kwa hiyo ina maana kwamba hii hairuhusiwi kuwa miaka miwili. Lakini kule akiongoza miwili akija huku Tanzania kipengele kile kitamzuia asiwe Rais wa Jamhuri kama tukiweka Jamhuri ya Muungano.

Huo ni mgongano wa maneno labda ni kurekebisha tu maelezo *otherwise* Watanzania tunakwenda vizuri. Tumeambiwa vizuri kwamba hatuwezi kujifunza katika nchi zilizoboea demokrasia kwa sababu tutapoteza udhalimu wetu na heshima yetu na nidhamu. Hatuwezi kwenda kujifunza kwa nchi ambazo ziliharibu demokrasia, tutaleta vurugu baridi kashfa za kina na maisha ya kutegeana.

Mheshimiwa Naibu Spika, nimesema demokrasia ya Tanzania ni ya kweli. Ipo mifano mikubwa tu kwa sababu mambo yote yanapitishwa, mambo ya dini tumeyaacha iwe huru kule kule. Hata Dua inayoombwa hapa tunasema tu amina, hatusemi kila mtu aitike kwa dini yake. Ingekuwa maajabu hapa kila mtu angeitika, mimi ningeitika kwa tambiko la nyumbani kwa akina Kingarumwanabanza mngepata maajabu ya ajabu! Lakini Dua ingeweka *conflict* kwamba dini zote ndani ya Bunge zinakubalika. Bunge linakubali kwamba tusingalie katika jicho la husuda na kadhalika.

Kwa hiyo, ile dua imepangwa katika utaratibu wa kuonyesha kwamba Bunge halina dini, ila inajua kwamba kuna Mungu. Lakini ni kwamba mambo ya dini yawe na utaratibu na taratibu zake. Kuna lugha ambayo inapendekezwa na Waheshimiwa Wabunge nadhani itazingatiwa. Kwa sababu uzoefu wangu inaonyesha wazi kabisa marekebisho ya 12, malalamiko ya Wabunge yameingizwa kwenye marekebisho ya 13.

Mheshimiwa Naibu Spika, malalamiko ya Waheshimiwa Wabunge katika marekebisho ya 13 yameletwa kwenye marekebisho ya 14. Najua kabisa kwamba maeneo yote ambayo Waheshimiwa Wabunge nimeyaeleza yataletwa kwenye marekebisho ya 15 na ndiyo maana huwezi ukaanza Katiba mpya yaani hata kusema Tanzania ni nchi ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania nayo ifutwe au kusema inaongozwa chini ya mfumo wa ujamaa inafutwa. Lazima uwe na kitu cha kuanzia, halafu unaweza ukarekebisha.

Nchi zingine, ninao mfano, kwa mfano Austria imefanya marekebisho mara tatu katika Katiba yake. Mfumo ule ni mzuri kwa *concrete* vile tunaita *monotype democracy* or *prototype* wengine wanarekebisha, hawarekebishi Katiba kwa sababu ni ng'ang'anizi za Serikali yenyewe iliyoko madarakani, kutorekebisha baadhi ya vifungu ili kuwapa upenyo baadhi ya watu. Kwa sababu *democracy* tunasema ina gharama. Kwa sababu *democracy* ni wengi wape, lakini kama wanacho huweza wakapewa wachache kwa ajili ya kujali maslahi yao.

Nimesema *democracy*, (d) *decision*, (e) *election* (mo) *majority opinion*. Lakini pamoja na *majority opinion*, anaweza akafanya makosa. Unachagua hata wachache. Ndiyo maana Kwame Nkurumah, kwenye kitabu kinaitwa *Pan Africa*, Toleo la mwaka 1970 alisema ya kwamba wachache wanaoweza wakapewa *power* na haki ndiyo ile *RA* katika *democracy* ni *Right for All*. Na ile *CY* ndiyo hizo sera mnazozianza kwamba chagua kapu, chagua nani, chagua CCM kwa upendo na mshikamano. Ndiyo inaitwa *Competition for Yes (CY)*. Matokeo, Watanzania wanachagua Chama Cha Mapinduzi kwa mshikamano huo. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, baada ya kusema hayo, marekebisho yaliyofanyika ni ya msingi kabisa ambayo Watanzania watakuwa wamelipa heshima kubwa sana Bunge lako Tukufu kwamba tuko tayari kuletewa hata kesho. Lakini naomba sana kwa sababu haya ni marekebisho ya 14 na tumetoa maoni haya na ya 15 yanakuja. Sasa ni kuunga mkono hoja hii ili kusudi baadaye maana Watanzania tulikuwa hatuelewi, unapozungumza kukasimu madaraka ukisema siyo wale wanakataa wote. Unakataa unapomkataa mchumba, hukatai kitu, unakataa mtu mzima. (*Makofi*)

Kwa hiyo, kama mengine mmeyaunga mkono, unakataa yote, mnafanya marekebisho ili kusudi Katiba twende mbele na baada ya kuyasema hayo nimefanya marekebisho machache katika maeneo ya dodoso katika eneo la Katiba iliyotangulia na vile vile kukiwa na mapungufu machache. Lakini hayo hayakuathiri uwezo na uwezo wa kuongoza nchi hii, *otherwise* tunajivuna mno, Watanzania wanaelewa tulichokifanya, toka tulipoanza. Sasa Waheshimiwa Wabunge tunakwenda kwenye majimbo kuwaambia tathmini ya miaka minne, unawauliza mambo kabla ya uchaguzi na baada ya uchaguzi na leo. Halafu mnaweka *tick* pamoja na wapigakura kuona kwamba haya tumeyafanya. Yale ambayo hujayafanya waambie sijayafanya na kutoa sababu ili mwaka 2005 huu huu baada ya miezi minane wakurudishe madarakani katika kuendeleza Bunge hili. Tunamweka Mungu mbele, uma kati, sisi tunabaki nyuma.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono hoja. Ahsante. (*Makofi*)

MHE. JENISTA J. MHAGAMA: Mheshimiwa Naibu Spika, na mimi naomba nichukue nafasi hii kukushukuru kwa kunipa nafasi ya kuchangia hoja ya mabadiliko ya 14 ya Katiba kama ilivyo hapa mbele yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, ninaomba pia niwape Waheshimiwa Wabunge waliopatwa na matatizo mbalimbali ya kufiwa na kadhalika. Lakini niwapongeze Wabunge wenzangu na kuwatakia kheri katika mwaka huu mpya wa uchaguzi, mwaka 2005.

Mheshimiwa Naibu Spika, kabla sijajikita katika suala zima la vifungu na vipengele vya Katiba ambavyo tunatakiwa kuvijadili na kuvipitisha leo hii. Kwanza naomba niipongeze sana Ofisi ya Waziri wa Sheria na Mambo ya Katiba, Mheshimiwa Harith Mwapachu, kwa kazi kubwa aliyoifanya wakati wa kuwasilisha Muswada mbele ya Kamati ya Bunge ya Katiba, Sheria na Utawala. *(Makofi)*

Vile vile naomba nimpongeze sana Mwanasheria Mkuu wa Serikali, Mheshimiwa Andrew Chenge, kwa kweli amejitahidi sana kutoa ufafanuzi wa kifungu kimoja na kingine na kutoa maelekezo ya kina ya mapendekezo haya ya Serikali ya kubadilisha Katiba katika mabadiliko haya ya 14. Kwa hiyo, nampongeza sana pamoja na timu yake nzima ya wataalam kwa kazi waliyoifanya. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, suala la kubadilisha Katiba ni suala la kimsingi sana katika nchi yoyote. Watu wengi wamekuwa wanalalamika na kuangalia mabadiliko haya kama si haki ya nchi hii ya Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, ni kosa kubwa sana kujifananisha sisi Watanzania na nchi nyingine za nje na hasa Mataifa yale makubwa katika suala hili la mabadiliko ya Katiba. Huko kuzidi na kupindukia, vitu hivi viwili ni tofauti, wale wenzetu wanaweza kuwa wamepindukia, kwa sababu kupindukia ni kile kitendo kabisa cha kuzidi na kufikia hatua hata ya kumwagika. Kwa hiyo, ni tofauti kubwa ambayo tunatakiwa kuiona. Kwa hiyo, sisi kuendelea kujifananisha na nchi zile kubwa na kwamba Katiba yetu tunaiwekea viraka hayo ni mawazo potofu. Nchi yetu ya Tanzania inabadilika katika mifumo mbalimbali ya kiuchumi, ya kisiasa, ya kiutamaduni na hivyo basi hata katiba yetu inatakiwa kuendana na mabadiliko hayo yanayojitokeza. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, nikianza kufuatilia vifungu mbalimbali kama nilivyosema toka awali, tumepata msaada mkubwa sana hata sisi wanakamati tulipokuwa ndani ya Kamati hiyo. Naomba kuunga mkono kabisa mabadiliko yale yanayoigusa Ibara ya 19, 20, 21 na 24 katika suala zima la haki na uhuru wa kuabudu.

Mheshimiwa Naibu Spika, ilitupa shida sana hata sisi wanakamati kuangalia na kutambua mustakabali wa madhehebu mbalimbali ya kidini katika nchi yetu kwa mabadiliko haya yaliyopendekezwa na Serikali na hasa ukizingatia kwamba ni mwendelezo wa utekelezaji wa Waraka Na. 1 wa mwaka 1998 ambapo wananchi wote

wa Tanzania walipata nafasi ya kutoa mawazo yao kwa nafasi ya kutoa mawazo yao kwa ufasaha na namna gani Katiba yetu ifanyiwe mabadiliko.

Mheshimiwa Naibu Spika, wasi wasi huo katika Kamati yetu uliweza kuondolewa vizuri sana wakati tulipokuwa tukipitia kipengele cha 30 cha Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na hiyo ilitusaidia kuona kwamba uhuru huo wa kuanzishwa kwa Taasisi nyingine ndani ya nchi yetu ukizingatia kwamba matakwa ya jamii ya Watanzania kwa kuzingatia uhuru na haki ya kuabudu na haki nyingine utaendelea kuwepo na hata kifungu kile cha 30 kifungu kidogo cha pili ambacho kinasisitiza kabisa uhuru na wajibu wa binadamu hauharamishi sheria yoyote iliyotungwa wala kuzuia sheria yoyote kutungwa au jambo lolote halali kufanywa kwa mujibu wa sheria hiyo.

Mheshimiwa Naibu Spika, kifungu hicho pia kina vifungu vingine vidogo na ukifika kifungu kile cha mwisho cha (f) kinaonyesha kabisa kwamba uko uwezekano mkubwa wa kuwezesha jambo lingine lolote kufanyika ambalo litastawisha au kuhifadhi maslahi ya Taifa kwa ujumla.

Mheshimiwa Naibu Spika, naomba nisisitize kwamba Serikali iendelee kusimama na kuona kwamba haki ya uanzishwaji wa Taasisi nyingine za kidini katika kuleta maslahi ya Taifa na maslahi ya wananchi kwa ujumla iendeleo kuzingatiwa kwa kufuata Sheria ambazo ziko ndani ya Katiba yetu.

Mheshimiwa Naibu Spika, ibara ya 37 iliyofanyiwa marekebisho imejionyesha wazi kabisa ni kwa kiasi gani Serikali yetu inajaribu kuona uwezekano wa namna mzuri wa utekelezaji wa kazi za Rais anapokuwa hayupo. Suala la kumweka Waziri Mkuu kukaimu nafasi ya Rais ni suala la kimsingi. Tumeona kabisa kwamba uingiliano wa nguzo tatu katika Serikali yetu inaweza ikatuletea matatizo makubwa ya kiutendaji ndani ya nchi yetu ya Tanzania. Kwa hiyo, vyombo vya Mahakama vijijendeshe kwa kufuata Sheria, Kanuni na taratibu zake. Bunge pia lifanye kazi kwa kufuata Sheria, Taratibu na Kanuni zake lakini na *Executive* kama Serikali nayo ifanye kazi kwa kufuata taratibu, kanuni na Sheria zake.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono mabadiliko hayo na nafikiri ni mabadiliko ya kimsingi katika nchi yetu ya Tanzania. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, mabadiliko ya 14 yanaweka kundi la wanawake Wabunge kuingia Bungeni na hiyo, naomba kuishukuru Serikali kwa kuona umuhimu wa mchango mkubwa wa wanawake katika nchi hii ya Tanzania. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, imekuwa ni kawaida kwa mikataba mingi kujadiliwa katika Bunge hili. Maazimio mengi yamekuwa yakipitishwa katika Bunge hili. Lakini leo tunapopitisha Sheria hii mpya ya kuongeza asilimia thelathini za Wabunge Wanawake kuingia katika chombo hiki cha maamuzi hiyo ni ukombozi mkubwa wa wanaume na wanawake wa nchi ya Tanzania. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, hakuna atakayekataa kwamba historia na mfumo mzima wa jamii ya Watanzania kwa miaka mingi iliyopita wanawake wamekosa nafasi za kuweza kutoa mawazo yao na kuweza kuwawakilisha wenzao katika vyombo mbalimbali vya maamuzi na mimi nakataa kusema kwamba nafasi hii tuliyopewa si upendeleo.

Mheshimiwa Naibu Spika, hii ni haki ya wanawake. Ni haki ya wanawake kutokana na shughuli zao nyingi walizozifanya katika kuchangia maendeleo ya nchi hii ya Tanzania na itakuwa ni ajabu kubwa kwa mtu yoyote atakayeona kwamba kifungu hiki hakifai kuingizwa katika katiba na kupokelewa kama suala muhimu katika nchi yetu ya Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, ninapenda kuwapongeza Wabunge walioshauri na mimi pia ninashauri baada ya kuingiza asilimia hizi ni budi utaratibu wa kuwapata Wabunge hao kutoka kwenye vyama vyao mbalimbali hilo ndilo suala la msingi la kuangalia.

Mheshimiwa Naibu Spika, hofu yetu ni kwamba vyama vingine visije vikaleta wanawake hao kulingana na asilimia watakazozipata kwenye uchaguzi kwa vigezo ambavyo wanaviona wao vinafaa ama labda ni wake wa viongozi wa vyama hivyo ama namna moja ama nyingine. Kwa hiyo, utaratibu wa kuwapata Wabunge hicho ndicho kitu cha msingi. Lakini kuingiza kipengele hiki katika katiba ni suala bora na ninaliunga mkono kabisa.

Mheshimiwa Naibu Spika, Mheshimiwa Rais leo tunampa tena ufafanuzi wa madaraka ya uteuzi wa Wabunge kumi katika himaya yake. Naomba nikubaliane kabisa na mabadiliko ya Katiba na mapendekezo yaliyoletwa na Serikali yanayotaka Mheshimiwa Rais katika nafasi zake kumi aangalie wanawake watano na wanaume watano.

Mheshimiwa Naibu Spika, naunga mkono pendekezo hilo. Hatusemi kwamba kwa kusema hili tunamlazimisha Rais kufanya kitu ambacho labda hakiko katika mawazo yake. Tunaamini Rais atakayekuja hata yeye atathamini mchango wa wanawake katika Serikali hii ya Tanzania na kwa hali hiyo ataunga mkono kwa kiasi kikubwa umuhimu wa uteuzi wa tano kwa tano wa Wabunge atakaowateua yeye kulingana na hitaji la kuhudumia Serikali ya Tanzania.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo, naomba niunge mkono pendekezo hilo la Serikali na nimitakie kila la kheri Rais anayekuja kuliona hili badiliko pia ni la muhimu sana katika katiba yetu ya Tanzania. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, katika mabadiliko yaliyoletwa na Serikali ibara ya 109 lakini badiliko la 17 kifungu kidogo cha (4). Katika kifungu kidogo cha nne, tunampa Jaji Mkuu atakuwa na uwezo wa kukasimu kwa Jaji Kiongozi baadhi ya madaraka yake ya uongozi na usimamizi wa juu ya utekelezaji wa kazi kaitka Mahakama Kuu na Mahakama nyingine katika nchi yetu kwa ngazi zote za chini.

Mheshimiwa Naibu Spika, hii tunampa Jaji Mkuu nguvu kubwa ya kufanya kazi. Lakini nilikuwa napenda kufahamu mipaka ya kukasimu madaraka hayo ni ipi. Isije ikatakiwa kuwe na maamuzi mengine ambayo ni makubwa lakini yakakasimiwa kwa taratibu ambazo zinaweza kuwa za namna moja ama nyingine.

Kwa hiyo, naomba sana atufafanulie mipaka hiyo ya kukasimu madaraka itakuwa ya namna gani. Baada ya kusema hayo, naomba niunge mkono hoja hii kwa asilimia mia moja na naomba kabisa Waheshimiwa Wabunge waunge mkono hoja ya mabadiliko ya 14 ya Katiba kama maendeleo ya utekelezaji wa Serikali katika kukubali maoni ya wananchi yaliyotolewa katika Waraka Na.1 wa mwaka 1998. Kimsingi hatukuwa tukitafuta maoni mapya ya Katiba ila ni kuendelea kuyapokea yale yaliyokwisha kutolewa kwa utaratibu na kuona umuhimu wake kwa wakati ambao tunao kwa sasa.

Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kwa kunipa nafasi. Naunga mkono hoja. *(Makofi)*

MHE. PROF. JUMA M. MIKIDADI: Mheshimiwa Naibu Spika, nakushukuru kunipa nafasi hii nami kuchangia katika hoja muhimu kabisa ya mabadiliko muhimu ya 14 ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Kwanza kabla ya yote natoa salaam za rambirambi kwa ndugu, jamaa pamoja na wapendwa wote wa marehemu Mbunge wa Kasulu Mashariki, Mheshimiwa Frank Michael Mussati, Mungu ailaze mahali pema roho yake na awafariji wafiwa. Pia nawatolea salaam za rambirambi wote waliopatwa na misiba, waliofiwa na wake zao na waliofiwa na wazazi wao, na waliofiwa na watoto wao au wenyewe kupata matatizo, nawapa pole.

Pili, nataka kuingia katika hoja iliyoko mbele yetu, kama Wabunge waliotangulia walivyosema kwamba hoja ya Katiba ni hoja nzito inayohusu Taifa letu na mustakabali wa vizazi vyetu na jinsi ambavyo Watanzania wataweza kujivuna mbele ya ulimwengu kwamba wao ni watu waadilifu, watu wa kweli, watu hawampendelei mtu yeyote ama kwa dini, kwa rangi au kwa chama au kwa jambo lolote. Hayo yanapatikana kwa kuulinda Katiba na Wabunge wanapoingia katika chombo hiki cha kuwawakilisha wananchi lazima wanaapa na tunaapa kwa kulinda Katiba hiyo, kwa maana kwamba tunalinda hadhi pamoja na uadilifu wa nchi hii, kwa Taifa hili. Hivyo chombo hiki ni lazima kiwe chombo cha maana kabisa na kwa maana hiyo, tunasema Katiba ni Sheria Mama.

Nafurahi kwamba kufuta maana au vipengele katika sehemu mbalimbali, Ibara mbalimbali zinazosema kwamba bila ya kuathiri Sheria nyingine, kusema kweli Katiba isiathiriwe na Sheria nyingine. Siyo Katiba iathirike na Sheria nyingine, hapana. Ilikuwa ni jambo linakwenda kinyume na mantiki. Katiba isiathiriwe na Sheria nyingine. Kwa maana hiyo basi, nakwenda moja kwa moja katika kifungu cha 20 (4). Kusema kifungu hiki kinapangana kabisa na Ibara ya 67(1)(b). Nitaisoma, hii inasema hivi:-

“Itakuwa ni marufuku,” Wabunge wameizungumzia na mimi nataka kuizungumza kwa namna yangu. Nitazungumza mambo mawili tu, “Itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kulazimishwa kujiunga na Chama chochote au shirika lolote au kwa chama chochote cha siasa kukataliwa kusajiliwa kwa sababu ya itikadi au falsafa ya chama hicho.”

Lakini hii inapingana moja kwa moja na ibara ya 67(1)(b) kwamba ile ibara ya 67 inasema, bila ya kuathiri masharti ya yaliyomo katika ibara hii, mtu yeyote atakuwa na sifa za kustahili kuchaguliwa na kuteuliwa kuwa Mbunge endapo (b) naisoma:- “Endapo ni mwanachama na ni mgombea aliyependekezwa na chama cha siasa. “

Kwa hiyo, ama kifutwe sehemu moja. Ifutwe ile 20(4) au ifutwe hii 67(1)(b) kwa sababu hii imekuwa *contradiction* ambayo iko wazi kabisa, ama ifutwe ile ama ifutwe hii. Ibakie moja kwamba mtu akitaka kugombea Ubunge awe lazima mwanachama wa chama cha siasa na hii sehemu ambayo inazungumzia kwamba itakuwa ni marufuku kwa mtu yeyote kulazimishwa kujiunga na chama. Hii ni *contradiction* ifutwe hii au ile. Kwa hiyo, hili ni jambo la kwanza naomba kwamba ifutwe moja katika hizi *contradiction* ambayo inatuletea jambo lisilokuwa na maana yoyote. Hiyo moja.

Pili, ni kwamba ile ibara ya 19 ambayo imefanyiwa marekebisho, ibara hii kusema kweli ni sawa. Ibara ya 19 sehemu ya pili, Mamlaka ya nchi haitakuwa na dini yoyote isipokuwa imani, uwenezaji wa dini na kadhalika. Niisome yote kamili, “Uenezaji wa dini na ibada zitakuwa ni uhuru na hiari ya mtu binafsi na shughuli na uendeshaji wa jumuiya za dini itakuwa nje ya shughuli za mamlaka ya nchi.”

Hapo maana yake ni kwamba Serikali ya Tanzania haina dini kama vile Serikali ya Uingereza ni Anglikana na kwa maana hiyo hapa Serikali ya Tanzania haina dini, siyo dini ya Kikristo wala siyo dini ya Kiislamu wala ya Kihindu wala dini ya Kipagani wala dini yoyote. Itakuwa ni *neutral*, itakuwa katikati. Iko tayari kumsaidia yoyote aliye hapa Tanzania. Awe na dini yoyote au asiwe na dini. Hii inaeleweka kwamba Serikali yetu imechukua mahali pazuri kweli kweli. Maana itamhudumia mtu yeyote yule bila ya kujali dini yake wala bila kujali itikadi yake.

Lakini tafsiri hii lazima iendane na mantiki sasa. Haina maana kwamba kwa kusema hivyo, hawa Watanzania wana dini zao, kwa hiyo, Serikali haitajihusisha hata kidogo kwa sababu hawa ni watu wake. Kwa hiyo, mantiki inadai kwa vile Serikali ni *neutral* itamhudumia kila mtu kwa mahitaji yake na kusiwe na upendeleo kwa mtu yeyote iwe ni Mkristo, Mwislamu, Mhindu, Mpagani yeyote yule itamhudumia sawa sawa na hilo ndilo ambalo linatakiwa katika sheria. Unapokuwa katikati maana yake ni kwamba wewe utawaangalia wote sawasawa na hili ndilo ambalo linadaiwa katika Katiba liwemo.

Jambo linalofuata sasa, kwamba ikiwa wana dini, watakuwa wanahitaji, hitaji lile linatambuliwa kisheria na linatambuliwa katika nchi. Kwa nini Mamlaka ya nchi isiitambue haki hiyo. Sasa hiyo ndiyo inaleta hoja ya kimantiki sasa kwamba kweli Serikali haina dini, lakini watu wake wana dini. Hawa watu wake maana yake

wahudumiwe na Serikali isiyokuwa na dini. Serikali isiyokuwa na dini maana ni kwamba itatenda haki kwa kila mtu bila ya kujali dini yake, wala rangi yake, wala chochote kwa maana hiyo basi hii haki ya kuwa *neutral* maana yake ni kutoa haki kwa kila mtu bila ya upendeleo na bila ya kujali asili yake wala namna yake.

Hivyo basi, kwa sababu Serikali yetu imechagua hilo, ina haki ya kuwahudumia watu wote sawasawa na hitaji la Sheria itabidi lazima liangaliwe kwa sababu ya u-*neutral* wake huo. Nataka kulieleza vizuri zaidi hili, kwamba hapa haina maana kwamba kwa vile Serikali haina dini maana yake isiwahudumie watu wenye dini, laa, hiyo ni maana potofu. Maana sahihi ni kwamba watu wenye dini zao wahudumiwe kwa mujibu wa itikadi zao. Kwa sababu hii Serikali yao haina dini moja kusema kwamba hiyo dini ndiyo dini ya Serikali na kwa maana hiyo basi, hapa ikiwa hitaji la Sheria litahitaji kuwe na chombo cha kuweza kulinda maslahi ya wanadini hao, Serikali lazima iunge mkono na itambue.

Kwa mfano, suala la Kadhi, Mahakama ya Kadhi kwa Waislamu, ni suala la Kisheria. Si suala la mchezo, si suala la mtu anavyotaka mwenyewe, hasa suala la itikadi na suala la kisheria. Kwa hiyo, hapa Serikali iwahudumie hawa wananchi wake kwa sababu itende haki kwa vile itikadi zao zinavyodai. Sasa hilo lisije likawa limebetuliwa, limetupwa kando kwa sababu Serikali haina dini na kwa maana hiyo, hilo ni lao, hapana. Hiyo itakuwa ni makosa na kuipotosha Katiba na maana itakuwa si sahihi.

Lipo lingine linalofuata, ni kwamba sisi hapa Bungeni, hoja ilikuwa imetolewa huko nyuma mwaka 1995 mpaka 2000 wakatoa hoja kuanzisha hiyo Mahakama ya Kadhi. Sasa hilo ni dai ambalo kusema kweli Bunge letu lilikuwa limetambua, likaweka Kamati Maalum ya kuweza kushughulikia. Lakini bahati mbaya sasa Kamati hii hii ya Katiba, Sheria na Utawala ambayo ndiyo iliyokuwa imepewa jukumu hili ilikuwa haikulishughulikia suala hili haikuweza kulishughulikia mpaka hivi sasa tunaletewa mabadiliko ya Katiba.

Sasa kuna wasiwasi katika hao ambao wamekuwa na imani zao katika nchi hii ambayo Serikali haina dini, kwa sababu kulikoni, jambo hili ambalo tunaona kwamba ni muhimu kwetu kwa kisheria ili kulinda haki pamoja na vile watu wanavyoona. Kwa nini lisishughulikiwe na ni suala ambalo linawahusu hao, lakini imetafsiriwa kwamba hilo ni jambo la kidini, linawahusu Waislamu. Kwa hiyo, Serikali haijijhusishi, ni kosa la kimantiki na ni lazima lirekebishwe na ni kosa la kisheria ni lazima lirekebishwe na kwa maana hiyo basi itabidi jambo hili lishughulikiwe haraka iwezekanavyo ili kuweza kulinda itikadi pamoja na kuwaweka sawa hawa ambao waliokuwa wanadai suala hili la kisheria lipitishwe au litekelezwe kama vile ambavyo itikadi yao inavyowadai katika dini yao.

Mheshimiwa Naibu Spika, hivyo naomba kwa suala hili, naomba kwa kasi kubwa Bunge hili kabla halijamaliza kipindi chake, suala hili la Kadhi limalizwe na lipitishwe ili wakati mabadiliko ya 14 ya Katiba yetu na suala hili limalizike na watu hawa wapewe haki yao. Kwa sababu hivyo ndivyo Katiba yetu inavyosema. Naunga mkono hoja. *(Makofi)*

MHE. LEONARD N. DEREFA: Ahsante sana Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kunipa nafasi ili na mimi nichangie katika hoja muhimu iliyo mbele yetu.

Kwanza kabisa napenda nitoe pole kwa familia ya marehemu Mheshimiwa Frank Michael Mussati pamoja na watu wa jimbo lake, nawapa pole sana, Mwenyezi Mungu aiweke roho ya Marehemu mahali pema peponi, *Amin*.

Mheshimiwa Naibu Spika, pia napenda nitoe pole kwa wenzetu waliofiwa na ndugu Waheshimiwa Wabunge mbalimbali. Vile vile naomba niwatakie Waheshimiwa Wabunge wenzangu kheri na mwaka mpya wa 2005. Mwaka huu ni mwaka wa uchaguzi, tutashuhudia mambo mengi sana, naomba Mwenyezi Mungu aturehemu, atulinde, ili tuone mabadiliko ya Awamu ya Tatu. (*Kicheko*)

Tutashuhudia sana *muddy slinging*, kutupiana matope na magazeti yameanza kazi hiyo. Unapogombea Ubunge, unapogombea Urais, unapogombea cheo chochote cha siasa lazima uwe na roho nzito. Vinginevyo utapata matatizo makubwa sana.

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda nitamke wazi kabisa kwamba naunga mkono hoja iliyo mbele yetu na kusema kweli hoja hizi zimeletwa na lazima tuziunge mkono.

Mheshimiwa Naibu Spika, ningependa nianzie ibara ya 18 na napenda ninukuu katika kifungu namba (d) kinasema hivi, “Kila mtu anayo haki ya kupewa taarifa wakati wote kuhusu matukio mbalimbali muhimu kwa maisha na shughuli za wananchi na pia kuhusu masuala muhimu kwa jamii.” Mwisho wa kunukuu.

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda niseme hivi, nani anayefanya hii kazi? Kazi hii inafanywa na Vyombo vya Habari (*The Press*). Ukisoma baadhi ya mambo mengi ambayo tumeyapitia hasa kitabu cha *re-date* katika mgawanyo wa madaraka, *Press* ni *estate* ya nne, yaani Vyombo vya Habari. Katika *operational power, of course literally* ziko tatu lakini aina ni *The Press* na ndio wanaotoa taarifa kwa wananchi. *Press* kama mnavyofahamu ndio sisi Wabunge, inatutangaza vizuri tu na *of course* inatuchafua kama unafanya uchafu lazima itakuchafua. (*Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo nilikuwa naomba kwamba katika nchi yetu sasa hivi kutokana na kuboreka kwa mapato, hii nguzo Serikali nayo inatakiwa iijali, kwa sababu ukitazama *Press* ndio inayotoa taarifa hizi kwa umma na ni vyema kutokana na kwamba mapato ya Serikali yanaboreka sasa hivi, ni vyema *The Press* (Vyombo vya Habari) na vyenyewe vikawa vinapewa hata *subsidization*, hela kiasi kidogo katika kuboresha huduma hii kwa sababu ukitazama utaona kwamba katika suala kwa mfano la kupambana na rushwa, *Press* imefanya kazi kubwa sana.

Mimi ningesema kabisa kwamba nguzo hii na yenyewe lazima Serikali iijali hata kutokana na hali mbaya ya fedha iliyopo sasa hivi, lakini inaweza ikaona ni kiasi gani *Press* na wenyewe wanaweza wakawa *subsidize* na Serikali ili waweze kuboresha huduma hii. Kazi ya kupambana na rushwa ndugu zetu, *Press* wamejitahidi sana. Kwa

hiyo katika Ibara hii ya (18), imeeleza kabisa kwamba wananchi wetu wanatakiwa kupewa taarifa. Lakini ni nani anayetoa taarifa hiyo? Sidhani kama Bunge linatoa taarifa. Ni *Press!* Kwa hiyo mimi ninaomba kabisa katika suala hili la *Press* ambayo ni *Estate* ya nne, ijionee ni namna gani Serikali inaweza kuwajali.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika kuboresha huduma zao zaidi na kutoa taarifa muhimu, ningependa vile vile niseme kwamba tuna matatizo katika *separation of power*. Katika *separation of power* kwenye Katiba inasema kabisa na sisi tunaamini kabisa kwamba Katiba yetu *seperation of power* ziko tatu. Lakini kuna *Presidency* ambayo mimi ninafikiri ni nguzo ya nne na *Press* ndio ikawa kama nguzo ya tano. Kwa sababu ukitazama kama kwenye Bunge kuna *two parts*; “*President*” na “*Bunge*”. Wakati mwingine Rais *has an upper hand* anaweza akafuta hata Bunge. Kwa hiyo ninaelewa kabisa kwamba wakati mwingine kama *separation of power* hazikuwa nzuri itatupa matatizo.

Mheshimiwa Naibu Spika, katika suala hili nilikuwa na-*suggest* kwamba katika *appointment* ya wale Wakuu wa zile nguzo, nilikuwa nashauri kwamba kila nguzo kama itawezekana iteue Watendaji Wakuu. Kwa sababu mimi nimeona katika Utendaji wa Serikali ni kwamba kuna baadhi ya watu wanaweza kuwa wamefanya makosa lakini wakati mwingine Rais anakuwa *too busy* hata ile *mechanism* ya kuwadhibiti inakuwa ni ngumu sana. Mtu anaweza kuwa anafanya makosa lakini ule utaratibu wa kumpata mpaka mkamkata inakuwa ni mgumu sana. Kwa hiyo mimi nilikuwa nashauri kwamba kila nguzo ingepewa uwezo wa kuteua Wakuu wake na ikawadhibiti. Kwa kufanya namna hiyo, tungeweza kuboresha zaidi namna ya utendaji wetu wa kazi katika nchi hii.

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine nililotaka niseme ni kwamba Baraza la Ushauri pamoja na kwamba limetolewa, lakini nilikuwa nafikiri kwamba Baraza hili ni zuri kwa sababu lingeweza kusaidia katika mambo mengi. Kama ukitazama wengi wetu inasemekana kwamba Tanzania tunafuata utaratibu wa utawala wa *Westminster*. Lakini ukienda Uingereza ambapo ndio walikuwa wanatutawala wenyewe wana *Queen* sisi hatuna *Queen* tuna *President*. Halafu wenyewe wana *Executive Prime Minister* na sisi tuna *Executive President*. Sasa utakuta kwamba tunatofautiana sana. Sasa nilikuwa nataka kushauri kwamba huu utaratibu wa kuweka ushauri.

Ukienda Uingereza kuna *two Houses*. Kuna *House of Commons* na *House of Lords*. Naamini kabisa kwamba Rais wetu, Mheshimiwa Mkapu, ameshauri suala hili liletwe hapa ili washauri hawa wafanane na *House of Lords* ambayo iko Uingereza. Mimi ningeshauri kwamba pamoja na kwamba suala hili limeahirishwa, lakini ni vizuri likafanyiwa utafiti. Bahati nzuri mimi niliwahi kwenda Ghana na wakati nikiwa pale tulijifunza kwamba Ghana kuna *Councillor of State*. *The Councillor of State* ni kwamba baadhi ya Wastaafu Marais, *Ma-general*, *Principle Secretaries*, wanamshauri Rais katika masuala mbalimbali ambayo yanasaidia kuboresha uamuzi mzuri.

Mheshimiwa Naibu Spika, ningependa niongee vile vile katika suala la Spika. Napenda kusema kwamba ninaunga mkono kabisa kwamba Spika lazima awe ni Mbunge wa Jimbo kwa sababu kama hana jimbo hawezi akajua makali na maumivu ya Jimbo.

Kwa hiyo ninaunga mkono kabisa kwamba Spika tutakayemchagua katika kipindi kijacho hata kama sikuja hapa, ningependa awe Mbunge wa Jimbo kwa sababu hali ilivyo sasa hivi inatutisha. Inaonekana kwamba Spika aliyepo sasa hivi, anatetea Serikali zaidi kuliko Wabunge.

Napenda kusema kwamba Baba wa Taifa alisema kwamba; ukificha ficha, “*burwire kiriro kiravura*”. Kwa mfano niliuliza juzi kwenye Mkutano wa *Briefing* kwamba, kwa nini sasa hivi Bunge haliruhusu zile Kamati ambazo zinakaa Dar es Salaam, taarifa zake ziletwe hapa Bungeni? Bunge hivi sasa kama tukikubali kwamba tunakuwa na Spika ambaye siyo Mbunge anatazama *interesting* za Serikali zaidi kuliko za Jimboni. (*Makofi/Kicheko*)

Kwa hiyo sisi kutokana na Katiba hatuwezi kuidhibiti Serikali. Kwa hiyo nashauri kwamba Spika lazima awe na Jimbo. Kwa mfano sasa Kamati zinakaa Dar es Salaam lakini sasa karibu tunamaliza Bunge hatujawahi kuzungumzia zile taarifa za Kamati Bungeni. Zote zinawekwa tu. *As a result* ningependa kusema kwamba hili Bunge kama tutaendelea na utaratibu ambao haueleweki *it will be rendered toothless. I mean* tuwe tunakaa huko Dar es Salaam halafu taarifa haziletwi hapa. (*Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, ningependa kusema kwamba katika Bajeti za Bunge, ni vyema sisi Wajumbe wa Kamati tuwe tunashirikishwa katika kutengeneza zile Bajeti. Tumeambiwa hapa asubuhi kwamba Kamati ya Sheria na Katiba haikuwa na hela imesaidiwa na *The State University of New York (SUNY)*. Sasa kama kazi kubwa kama hii mpaka hela tukaombe, basi tuna mapungufu hata katika hizo bajeti zetu. Napenda kulisema hili kwa uchungu sana.

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine nilitaka niseme kwamba nchi yetu sasa hivi inakua. Majaji kuwa thelathini tu haitoshi, Majaji lazima wawe zaidi ya sitini. Tunazo kesi chungu nzima katika nchi yetu, sasa unakuta Majaji thelathini hawawezi kumaliza matatizo tuliyonayo.

Mimi niliwahi kusema hapa kwamba kama Mahakama haifanyi kazi yake vizuri na kama Polisi haifanyi kazi yake vizuri, Serikali haiwezi ikaonekana inafanya kazi kwa sababu Idara nyingine ni *supportive*. Mahakama na Polisi ndio Watendaji Wakuu na ndio Serikali. Sasa ukiweka Majaji thelathini nchi hii, haitoshi! Mimi nilikuwa naomba Majaji wasiwe thelethini, wawe angalau sitini pamoja na umaskini wetu. (*Makofi*)

Mheshimiwa Naibu Spika, lingine la mwisho ningependa nishauri kwamba ndugu zangu Waheshimiwa Wabunge wenzangu, Waheshimiwa Watanzania wenzangu, tufanye utaratibu mzuri wa kupeleka watu wakasome waelewe kuna kitu gani kiliharibika kwa mfano Sierra Leone, Liberia, Ivory Coast zilikuwa ni nchi za kidemokrasia ambazo ni nzuri kabisa, ni kitu gani kimewafikisha hapo?

Kama wewe ni mtu mwenye akili sawasawa *you have to learn* kwa kupitia makosa ya mtu mwingine. *It is very serious to learn from your own respects*. Mimi ningependa niseme kwamba wataalamu wetu wa siasa “*The Politicians*” *especially from*

the University waende katika nchi hizi wakaone ni kitu gani kimewafikisha hapo watu wa Sierra Leone, Liberia, Ivory Coast, DRC. *We know*, lakini ningependa nisema hayo kwa uchungu sana. Naomba niunge mkono hoja kwa mara ya pili. Ahsante sana. *(Kicheko/Makofi)*

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge ninaye hapa Mheshimiwa Mohamed Abdully Ally, Mheshimiwa Wilfred Lwakatare, Mheshimiwa Edson Halinga na Mheshimiwa Peter Kabisa. Hawa wote nadhani wanajiandaa kwa mambo haya kwa uzito wa jambo lenyewe ambalo linajadiliwa. Sasa kwa sababu Mheshimiwa Mohamed Abdully Ally yupo, nitampa nafasi, yeye atakuwa wa mwisho ili wengine waendeleo kujiandaa.

MHE. MOHAMED ABDULLY ALLY: Mheshimiwa Naibu Spika, ahsante sana kwa kunipa nafasi ya mwisho. Kwanza natoa pole kwa familia ya Mheshimiwa mwenzetu aliyefariki, tunamtakia malazi mema na Mungu amsamehe yote.

Mheshimiwa Naibu Spika, nikianza kwa kuchangia Muswada huu ulio mbele yetu, napenda kutanguliza yafuatayo:-

Mheshimiwa Naibu Spika, mimi nitakwenda kwa ujumla, sitakwenda kwa namba kama zilivyowekwa. Kwa kuwa juzi nilikwishaeleza mambo fulani lakini nikapata jibu fulani, kwa hiyo nataka nisikosee.

Kwanza naanza kwa kuchangia kuhusu dini. Sisi kule tunakotoka au mimi nitokako, jamii kubwa kabisa ni waumini wa dini ya Kiislam. Katika uumini huu, sasa kumezuka vikundi vingi tu na vyote vina nia kusambaza dini. Lakini kila mmoja anasambaza kwa aina yake. Ninaloomba kuhusu mabadiliko hayo ni kwamba, kweli tupewe fursa ya kuabudu, ya kutangaza dini na tusizuiwe zuiwe tunapotaka kuzungumza katika sehemu zinazokubalika kama Msikitini, madarasani na mahali pengine. Lakini sehemu nyingine za wazi kidogo kuna vikwazo kwa sababu zinapindukia mipaka, watu wanazungumza mambo yaliyo nje na mambo ya dini, wanakwenda katika mambo mengine ambayo yanaweza kuleta mfarakano. *(Makofi)*

La pili, ambalo ninahitaji kulizungumza ni kwamba, kwa vile tulidhani kwamba marekebisho haya yatakayokuja safari hii yatachanganya mambo mengi yanayuhusu kero za Muungano, lakini kwa bahati hazikutokea. Kwa maana hiyo nasema, itakapotokea marekebisho ya kumi na tano kama sisi tupo au watakaokuwepo, naomba kidogo wayazingatie haya, kwa sababu tayari yamekwishakwenda kwa Jaji Kisanga lakini kwa bahati, katika yaliyochaguliwa hayo hayakuwemo.

Narudia tena kwamba watakaojaliwa katika marekebisho ya kumi na tano, wayafikirie haya ili kuondoa kero za Muungano zilizokuwepo. *(Makofi)*

Mheshimiwa Naibu Spika, napenda kuwatoa wasiwasi wenzangu kwamba wasiwe na wasiwasi mimi naunga mkono hoja, sina tatizo. Naunga mkono Muswada mia kwa mia, hilo nalisema mapema.

Lakini haya naomba kuyasema kwamba kwa baadaye ni vyema tukafikiria mambo yanayohusu kero za Muungano ambayo yamekuwa ya muda mrefu na hadi sasa hayajatatuliwa. Tulidhani ahadi ya Mheshimiwa Rais Mkapa aliyetupa mara tu alipohutubia Bunge hapa kwamba kero hizi zitakwisha baada ya miezi mitatu, zitachelewa hadi zitafika miaka mitatu lakini bado mambo si mazuri, najua kazi ni nyingi na taratibu hazijakamilika.

Kwanza ninaloliomba katika marekebisho yatakayofuata ni kwamba kuwepo na chombo mahsusi cha kushughulikia mambo yanahusu Muungano kwani kwa hivi sasa hakuna. La pili ambalo ni gumu sana na watu wengi watahangaa ni kwamba uchimbaji wa mafuta na *gas* haimo katika orodha ya mambo ya Muungano, hivyo yaingizwe kwenye Katiba, kama hili halimo.

La tatu, kuondoa mapato katika orodha ya Muungano kwa sababu nchi nyingine ni kubwa sana na nyingine ni ndogo lakini wote wameungana kwa nia moja. Lakini sehemu moja ina faida kubwa, inapata mapato makubwa, kuna sehemu haina na kupelekea kushindwa hata kuweza kulipa mishahara ya wafanyakazi wao kwa sababu mapato yao yameminywa sana, japo ni kwa nia nzuri, lakini yamewafanya sasa hivi hawawezi kufanya hivyo.

Kwa hiyo naomba wataokuja walifikirie na kulishughulikia. Jambo lingine, nilikuwa naomba kuwepo na Baraza litakalokuwa na uwezo wa kushughulikia kero na matatizo yote makubwa na madogo ya Muungano kwani kwa sasa hivi hicho chombo hakuna. Panapotokea jambo la mara moja watu wakae kulishughulikia kunakuwa hakuna chombo ambacho unaweza kwenda ukatatua tatizo hilo. Kwa hiyo naomba haya kwa wataokuja, sio kwa sasa hivi, ila kwa sasa hivi naunga mkono hiyo hiyo wayaingize ili kuisaidia upande mwingine.

Jambo lingine ambalo naomba kuzingatiwa kuhusu Mahakama ya Rufaa ya Tanzania, hili jina hivi sasa limefika wakati libadilishwe. Badala ya kuwa Mahakama ya Rufaa ya Tanzania, iwe ya Mahakama ya Rufaa ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa maana ya sehemu mbili, kwa sababu atayekuja tu akishaona Muungano atauliza ni wapi na wapi? Atajua ni sehemu mbili, isiwe kama ilivyo sasa hivi.

Halafu katika uteuzi wa Majaji, wanaohusika, yaani Rais ndiye anayeteua; badala ya kushirikiana au kuzungumza na Jaji Mkuu wa Zanzibar ashirikiane na Rais wa Zanzibar pia. Haya ni maeneo makubwa kabisa nilidhani binafsi kwamba yatakuwepo katika marekebisho haya. Kwa vile sikuwepa bahati kama mdau huko nje kuonana na watu hawa ndio maana nikabidi nisema hapa, kwa sababu sina sehemu nyingine ya kusema isipokuwa hapa.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo nasema hapa kwamba, mtu asione kwa nini hukusema huko. Huko sikuwepa bahati wala sikuwepa. Sikuwepa na habari kama kuna kitu hicho, nimekuja kusikia hapa. Sikusikia kabisa, nimeona katika TV siku moja watu wanazungumza, nikauliza hiki kitu kiko wapi? Siku ya tatu nikapata Muswada

nikausoma kwa uangalifu sana lakini nikaona sikupata nafasi ya kuyaingiza haya. Lakini nayasema kwa dhati na nia nzuri kabisa sisemi kwa nia nyingine yoyote kama mimi ni Mbunge wa Jamhuri ya Muungano natoka Zanzibar, haya ni mambo naona yanafaa kuzingatiwa.

Jambo lingine ambalo nataka kulisema ni kuhusu uwakilishi wa akina mama katika Bunge. Hakuna tatizo hata kama idadi yao thelathini ni ndogo, waongezwe kufikia arobaini, sisi wote ni Watanzania. Wao wanafanya kazi kwa niaba yetu huko Mitaani na kama hukushirikiana na akina mama hupati Ubunge.

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa hiyo sina sababu ya kukataa, waongezwe tu kila ikitokea nafasi, ni kweli kabisa! Wenzetu wanawathamini sana akina mama na sisi pia tunawathamini vile vile kwa kuwa ni mama zetu na wanatuthamini. Kama wakisema hupati na hupati kweli na wala asitokee mtu hapa akasema akina mama hivi, mara hivi, hapana! Waacheni! (*Makofi/Kicheko*)

Jambo la mwisho kabisa ambalo nataka kulisema, nia yangu ni kuyasema haya ambayo nimeyasema. Nimeomba kuchangia kwa sababu huko awali sikupata nafasi, najua sasa hivi marekebisho haya ndio haya na tuyafanyie kazi na nayaunga mkono. Lakini kwa watakaokuja wayashughulikie haya. Kama nitakuwepo hai na nitarudi tena, nitayasema tena. Kama sitakuwepo, atayekuja nitamwomba ayashughulikie hayo. (*Kicheko*)

Mheshimiwa Naibu Spika, kwa kweli maneno yangu ni mafupi kweli kweli lakini ni ya maana. Hizi kero zimekuwa kubwa sana na hazitatuki. Sasa tupo miaka 41 lakini kila upande wananung'unika, hakuna utatuzi. Kila mtu anaona yeye anaonewa na kila upande anaona yeye anavyofanya ni sawa. Kuliondoa hili, naomba tena Bunge hili watakaokuja wabadilishe mabadiliko ya kumi na tano pamoja na mimi tutatue suala hili kwani limekuwa la siku nyingi na hakuna mtu anayelishughulikia.

Mheshimiwa Naibu Spika, sisi sote ni Watanzania na sote tunasafiri kwa *passport* ya Tanzania. Tunapendana, tuko pamoja, tunaoana na kulala pamoja, lakini kero zimekuwa kubwa na hazina utatuzi na muda umekuwa mrefu. Tunaomba haya maneno mafupi sana niliyoyazungumza lakini ni ya busara sana na ni ya siku nyingi Bunge lako Tukufu na Wanasheria na wanaohusika wayashughulikie mambo hayo.

Mwisho kabisa, nataka kusema kwamba sisi Mheshimiwa Chenge ataendelea kuwa Mwanasheria wetu, wala msiwe na hofu na sisi. Tutakwenda katika uchaguzi na Zanzibar tutapeta tu. Naomba kuunga mkono hoja. Ahsante. (*Kicheko/Makofi*)

NAIBU SPIKA: Waheshimiwa Wabunge, hapo ndio tumefikia mwisho wa mjadala wa jioni hii. Kwa hiyo ninaahirisha Shughuli za Bunge mpaka kesho Saa Tatu Asubuhi.

(*Saa 01:26 Usiku Bunge liliahirishwa Mpaka Siku ya Alhamisi*)

Tarehe 3 Februari, 2005 Saa Tatu Asubuhi)